

DESCRIPTION OF THE IMAGE OF BEBAQO IN SAID AHMED'S QORAKO'Z MAJNUN

Usarova Laylo Ibragimovna¹

To'ychiyeva Jasmina Bunyod qizi²

Uzbekistan-Finland Pedagogical Institute

KEYWORDS

mother, dog, child,
happiness, religion, hadith,
homeland, loyal

ABSTRACT

In this article, the analysis of the work "Qorako'z majnun", which is one of the best stories written by the talented writer Said Ahmed during the years of independence, is highlighted.

2181-2675/© 2023 in XALQARO TADQIQOT LLC.

DOI: **10.5281/zenodo.10370313**

This is an open access article under the Attribution 4.0 International(CC BY 4.0) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.ru>)

¹ Associate Professor of the Department of Uzbek Language and Literature, Uzbekistan-Finland Pedagogical Institute, Uzbekistan

² Uzbek language and literature student, Uzbekistan-Finland Pedagogical Institute, Uzbekistan

SAID AHMADNING QORAKO'Z MAJNUN ASARIDA BEBAQO FARZAND OBRAZIGA TAVSIF

KALIT SO'ZLAR/ КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА:

ona, it, bola, baxt, din, hadis,
vatan, sodiq, vafo, tabiat,
but, maqbara, cherkov

ANNOTATSIYA/ АННОТАЦИЯ

Mazkur maqolada iste'dotli yozuvchi Said Ahmadning mustaqillik yillarida yozilgan eng yaxshi hikoyalari sirasiga kiradigan "Qorako'z majnun" asarining tahlili yoritib beriladi.

Said Ahmadning ushbu hikoyasini o'qiyotgan har bir o'quvchining ko'zlariga yosh keladi, nahot farzand shunchalik borsada deb achinish bo'ladi.

Yozuvchi bu hikoyaga "Qorako'z majnun" deb nom qo'yishiga sabab o'zini yonida doimo turgan shu it hisoblanadi. Shu itchalik bo'la olmagan farzand obrazini ko'rgan kitobxon nafratlanmay qo'ymaydi, bu yerda onasiz bir dam yasholmaydi, usiz turolmaydi.

Saodat aya timsolida ham barcha mehribon, shirinso'z ona siymosini ko'rish mumkin. Rus yurtida qolib ketgan o'g'li kasalxonada yotganida uni ko'rgani kelolmagani bu yerda ham shu it ko'ksini zaxga berib yotgan bir dam yonidan ketmagan. Ona barcha farzandlar uchun jonini ham beradi. O'g'li armiyaga ketib qaytib kelmaydi. Tilsiz, ongsiz hayvon it onaga bor mehrini berib, unga ergashib yuradi.

Saodat aya bomdod nomozini o'qib, joynomoz poyida uzoq duo qildi. Eri Turobga atab, Qur'on tilovat qildi. Rus shahrida daydib qolib ketgan o'g'li Bo'rixonga xudodan insof tiladi. Baxti ochilmagan qizi Qumriga farishtaginamni yo'lini och deb iltijo qildi.[1.15]

Saodat aya o'zini har doim yolg'iz his etardi. Erining yo'qligidan har doim ezilardi, qani edi hozir yonimda bo'lsa bunchalik qiynalmasdim. Birga hamma muammoga yechim topardik deydi. Yana o'g'li Bo'rixon dastidan ham qiynaladi, ba'zi birlar o'lgan deydi, lekin u tirik deb yashay boshlaydi. Chunki u bir kun bo'lmasa, bir kun keladi deb umid qiladi. Har qanday ona farzandini yaxshi tomonini aytadi, kelishiga umid qiladi. Qizi Qumri ham turmushga chiqadi, farzandsizlik sababli turmushdan ajraladi, undan keyin tirikchilik bilan shug'ullanadi. Uni kuzatib turgan ona qarab eziladi, shu farzandining baxti ochilishini tilaydi. Hatto, o'limdan oldin ham vasiyat qiladi. Shu qumriginamni yolg'iz qoldirmang unga qarashib turing deydi va nevarasini shu yerda uylantirib, Qumri bilan qolishini vasiyat qiladi.

Itning bir qulog'ida, bo'ynida, oyoqlarida qon qotib qolgan edi.

- Ahmoq! - dedi kampir. - Qayoqlarda sanqib yurganding?! Yana marjabozlikka bordingmi? Majnun bo'lmay ketgur![2.78]

Qorako'z marjabozlikka borib ancha vaqt kelmay ketadi, uni ovqatsiz qolishi ancha vaqtdan keyin keladi, hamma joyi bir ahvolda qon urushgan hamma joyi kir. Shu o'rinda Bo'rixonga ham qiyoslaydi u ham o'zga yurtga ketib, boshqa dinga o'tib ketishi u ham bir

qizni deb hech narsani o'ylamaydi. Bu yerda it orqali shu o'g'lini nazarda tutgan bir-biriga zidlagan. Aslida Qorako'zni o'limini kulminatsion nuqtasi desak adshmaymiz. Lekin bu yerda shu it qaytib keladi, lekin farzandi yillar davomida kelmaydi, itchalik bo'lmaydi shu it ham marjabozlikka borsa ham qaytib keladi.

Tut tagida yoshi oltmishlardan oshgan bir notanish odam o'tirardi. "Bundan o'ttiz ikki yil oldingi Bo'rixonning ko'zlari edi. Kampir yugurib borib uni bag'riga bosadi, voy bolam deb bag'ridan bo'shatmaydi. Garchi undan sham yoqilgan uyning hidi kelsa ham,

- Na za chem, za chem plachesh mama vati priexal, xvatit-derdi. O'g'lini eshitmasdi, eshitsa ham tushunmasdi. [3.112]

Bu yerda o'g'li qarigan paytida keladi na tilni biladi, na ota-onani hech kimni tanimaydi, hattoki boshqa tilda so'zlaydi. U o'z tilini, dinini unutishi manqurtdan farqi yo'q. Bo'rixon tirik bo'lsada uning tirikligidan o'limi yaxshiroq.

Said Ahmad bu bilan nima demoqchi, Insonning manan o'limi, jismonan o'limidan ayanchliroq ekanligini ogohlantirgan.

Ona qarab turib farzandini tusida o'zbek xalqiga xos tus qolmaganligini ko'rib, boshqa tilda so'zlayotganini eshitib, unadan vos kechadi.

Olimlarimizning inson hayotida ikki muhim kun bor ekanligini aytadi. Ulardan biri dunyoga kelgan kun bo'lsa, boshqa biri dunyoga nima maqsadda kelganini anglagan kun deydi. Bo'rixonda ikkinchi kun mavjud emas u o'zini unutib qo'yadi nima maqsadda kelganligini, bir qizni deb butun hayotini barbod qiladi. Qorako'z majnunga kelsak u qilgan ish har qanday inson qilgan ishdan yuksak darajada. Saodat ayaga yupanch, sodiq, mehribon ham bo'ladi. O'limidan so'ng ko'chalarni aylanib onani qidiradi, farzandlarini uyigacha boradi, lekin topolmaydi.

Zero inson insoniyligini yo'qotdimi biror umid yo'q, borligidan yo'qligi yaxshiroq.

Bo'rixon o'rmon ichkarisidagi qishloq Butxonalini qo'ng'iroqchisining erdan qolgan qiziga oshiqu beqaror bo'lib qoladi. Qallig'ining otasi boshqa dindagi odamga qizimni bermayman deb turib oladi. Qiz Bo'rixonni Xristian diniga kirishga undadi. Hech ikkilanmay Bo'rixon rozi bo'ldi. [4.138]

Bu yerda o'z ona tilini o'ylab ham o'tirmay boshqa dinga o'tishi aks ettirilgan. Inson bunchalik ham bo'lmasligi kerak. Bir qizni deb butun hayotini barbod qilish asl o'zbek farzandiga yarshmaydi. Onaning shu farzandini o'ylab uxlolmay chiqqan kunlari, hatto, shu joynomozlarida ham o'g'lini qaytib kelishini umid bilan kutgan kunlari ham bo'lgan. Nahotki, unga oq sut bergan, yemay yedirib, kiymay kiydirib, bor mehrini bergan onani o'ylamasa, bunaqa farzandni boridan yo'g'i yaxshiroq-ku!

Ona o'z farzandidan olmagan mehrini shu bir itdan topadi. Bo'rixon onasining o'limiga ham sabab bo'ldi, agar u kelmaganida saodat aya o'lmasdi, balki uni kutib yashayverardi.

Hikoyada o'z tilini, dinini oyoqosti qilmasdan, uni e'zozlab, unga bor mehrini berib, dinini qadrlab, din haqida yomon gapirgan insonga ibrat bo'la oladigan darajada inson bo'lish kerakligi maqsad qilib olingan.

Nahotki, insonlar shu itlar kabi bir-biriga mehrli bo'lolmasa, it axir ongsiz mavjudod-ku, inson shu bir hayvon kabi bo'lolmaydimi, doimo bir-biringizdan mehringizni ayamang aziz insonlar.

Sizlardan qaysi biringiz o'z dinidan qaytsa va shu kofirligicha o'lsa bas, ana o'shalarning amallari xabata bo'lur ular do'zax ahlidurlar va u yerda mangu qolurlar.[5.198]

Asardagi bu epigraf diniy jihatdan Bo'rixon boshqa dinga o'tgan kuniyoq do'zax ahli bo'lgan ekanligidan dalolat beradi. O'z yurtini sevmagan inson, uning mustaqillikka erishgani bilan ishi yo'q, u manqurtdan battar edi. O'z ota-onasini sevmasa Vatanini ham sevolmaydi. O'zi muhabbat tuyg'usi uydan ilk qadam tashlagan joyidan boshlanadi.

Kampir ikki kun shu alpozda yotib sal o'ziga kelganday bo'lib tilga kirdi. Asli olganda umri tugagan edi. Bu xushxabar uni tugab borayotgan umriga umr ulagan edi. Bu hol shamning o'chish oldidan bir lop etishiga o'xshardi. Shu tariqa vasiyat qilib shu jilmayganicha ichidagi muz erimay osongina jon berdi.[6.244]

Bevafo farzandning onasiga qilgan vafosizligi sabab nihoyasiga yetayotgan umrini mana shu xushxabar bir muncha uzaytirgan. Bu achinarli holat insonni larzaga soladi. Chunki kichikligidan havas bilan ulg'aytirgan farzandning onaga bunday javobi ayanchli, albatta!

Bunga "Asrga tatigulik kun" romanidagi Sobitjon va Jo'lomon obrazlari misol bo'ladi. Asardagi ikkala obraz ham asarda manqurt sifatida tasvirlangan. Jo'lomon shunaqa manqurtki, faqat unda odamlarnikiga o'xshash tashqi ko'rinish bor xolos. U insoniylik fazilatlaridan begona insondir. Jo'lomon, hatto, uni dunyoga keltirgan onasini ham tanimaydi, otasini ham bilmaydi, ismini ham eslay olmaydi.

U huddi ko'chadagi daydi hayvonlardek, qorin g'ami bilan yashaydi. Sobitjonga keladigan bo'lsak, u Jo'lomondek xotirasini yo'qotgan emas. U zamonaviy manqurt, o'z tarixini bilmaydigan, insoniy tuyg'ulardan mahrum, milliy urf-odatlarini mensimaydigan o'ta darajada xavfli manqurt.

Sobitjon otasining janozasiga emas, u qarzini uzgani kelgan edi. Sobitjon Kazangapning vasiyatini oyoqosti qilib: otamni shuncha uzoqqa olib borib yuramizmi? Shunday katta cho'lda bitta odamga joy topiladi[5.24]—degani uni Jo'lomondan ham yomonroq darajada ekanligini ko'rsatib turibdi.

Naymon ona o'g'lining bedarak yo'qolganidan, tushkunlikka tushib qoladi. O'g'lini o'lgan desa ham ishonmaydi.

Manqurtlikdan qutilishning yagona yo'li bu yaxshilik qilishdir. Agar siz kimgadir kerakli paytda, kerakli joyda yordam ko'rsatsangiz, demak siz insonsiz.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Abdullayev H. So'z sehri. Maqolalar to'plami. -T.: TDPU, 2005.
2. Qur'onov D. Adabiyotshunoslikka kirish. -Toshkent: Fan, 2007.
3. Said Ahmad „Qorako'z majnun“, „ O'zbekiston“ nashriyoti, Toshkent, 2013.
4. Salayev F. Qurbonniyozov G. Adabiyotshunoslik atamalarining izohli so'zligi. Toshkent: Yangi asr avlodi, 2010.

5. Chingiz Aytmatov „Asrga tatigulik kuni” ,Yoshlar nashriyoti , Toshkent 2018.

WATERWAYS IN CENTRAL ASIAN TRADE AND THEIR IMPORTANCE IN TRADE RELATIONS

Abdusamatova Nurxon Sobirjon qizi¹

Jizzakh State Pedagogical University

KEYWORDS

Amudarya waterway,
cruises, Amudarya flotilla,
trade, shipping, ship, boat

ABSTRACT

The goods were transported along the Amudarya and Syrdarya waterways and crossings. Dedicated to trade relations. In particular, the entry of the Amudarya flotilla, flotillas and local ships - boats when transporting commercial cargo on the banks of the Amudarya, the role of control of the Russian Empire at transit and customs points along the Amudarya installation is described. The ancient caravan routes of the region, the Amu Darya waterway and studying the state of trade with the countries of the East through transit is important for illuminating the unexplored pages of our history.

2181-2675/© 2023 in XALQARO TADQIQOT LLC.

DOI: **10.5281/zenodo.10377144**

This is an open access article under the Attribution 4.0 International(CC BY 4.0) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.ru>)

¹ Teacher at the Department of History of Uzbekistan, Jizzakh State Pedagogical University, Uzbekistan

MARKAZIY OSIYO SAVDOSIDAGI SUV YO'LLARI VA ULARNING SAVDO MUNOSABATIDAGI AHAMIYATI

KALIT SO'ZLAR/ КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА:

Amudaryo suv yo'li,
kechuvlar, Amudaryo
flotiliyasi, savdo-sotiq, yuk
tashish, kema, qayiq

ANNOTATSIYA/ АННОТАЦИЯ

Maqola Amudaryo va Sirdaryo suv yo'li va kechuvlari orqali olib borgan savdo aloqalariga bag'ishlangan. Xususan, Amudaryo flotiliyasining kirib kelishi, flotiliya hamda mahalliy kema - qayiqlarning Amudaryo sohillarida tijorat yuklarini tashishdagi roli, Amudaryo bo'ylab kechuv va bojxona punktlarida Rossiya imperiyasi nazoratining o'rnatilishi bayon etilgan. Mintaqaning qadimiy karvon yo'llari, Amudaryo suv yo'li va kechuvlari orqali Sharq davlatlari bilan savdo-sotiq ishlarining ahvolini o'rganish tariximizning o'rganilmagan sahifalarini yoritishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Mintaqa hududida Amudaryo va Sirdaryo kabi sersuv daryolar va ularning irmoqlari (Zarafshon, Vaxsh, Surxondaryo, Ohangaron, Chirchiq va boshqalar) havzalari avvaldan bosqichma-bosqich o'zlashtirilib borilgan. Bu jarayon suv yo'llaridan foydalanishning kengayishi va uning aloqa-kommunikatsiya tizimidagi ahamiyatini oshib borishiga olib keldi.

Markaziy Osiyoning ichki savdo yo'llarida Amudaryo o'ziga xos o'rniga ega bo'lib, u orqali Buxoro amirligi va Xiva xonligi o'rtasida o'zaro savdo sotiq yo'lga qo'yilgan edi. Rossiya davlatidan keltirilgan tovarlarning bir qismi daryo orqali Buxoroga, so'ngra Afg'onistonga yetkazilgan. Amudaryoda xivalik va buxorolik savdogarlarga tegishli qayiqlar harakat qilgan. Xivaliklar Chorjo'ygacha yuklarni qayiqlarda tashib kelishar va bu yerdan yuklarning bir qismi tushirilib, Chorjo'y Qarako'l Buxoro yo'nalishi bo'ylab Buxoroga yetkazilardi. Buxoroliklarga tegishli qayiqlar Amudaryo bo'ylab Chorjo'ydan yuqorida suzardi. Xiva xonligidan karvonlarning daryo bo'ylab Buxoroga borishi uchun Xonqada daryoni kesib o'tadigan asosiy yo'l bo'lgan. Yangi Urganch, Gurlan shaharlarining qarshisida Yumur shahrining pastrog'idagi Qipchoq, Xo'jayli, Qo'ng'iro't shaharlari yaqinidan kemalar narigi sohilga yuk olib o'tgan [1. – B. 215]. Amudaryo bo'ylab qayiqlarning yuk tashishi uchun yilning hamma vaqti ham qulay emasdi, ayniqsa noyabr, dekabr va fevral oylarida yuk tashish qiyinlashardi.

Mintaqaning qadimiy karvon yo'llari, Amudaryo suv yo'li va kechuvlari orqali Sharq davlatlari bilan savdo-sotiq ishlarining ahvolini o'rganish tariximizning o'rganilmagan sahifalarini yoritishda muhim ahamiyat kasb etadi. Shuningdek, Amudaryo bo'ylab Buxoro-Afg'oniston chegarasidagi kechuv va bojxona punktlarida Rossiya imperiyasi nazoratining o'rnatilishi, amirlik orqali Afg'oniston, Eron, Hindiston bilan olib boriladigan tranzit savdo yo'llari Rossiya hukmron doiralarining buyuk imperiyachilik siyosati manfaatlariga xizmat qilishi masalalarini tadqiq etish ham muhim sanaladi.

XVIII - XIX asrlarda Amudaryoda Buxoro amirligi, Xiva xonligi, Rossiya imperiyasi,

turkman, ural kazaklari va afg'on qayiqlari harakat qilgan. Yildan-yilga Amudaryo bo'ylab suzuvchi, yuk tashuvchi kema-qayiqlar soni ko'payib borgan. Ushbu davrga oid manbalarda Amudaryoda harakatlangan kema va qayiqlar soni turlicha keltirilganligini kuzatish mumkin

Amudaryo bo'ylab xarakat qiladigan qayiqlarning umumiy yuk tashish hajmi 500 pudni tashkil etgan. Buxoroga tegishli qayiqlar Saroy qishlog'idan to Chorjo'ygacha mollarni tashib keltirish uchun 614 verst suv yo'lini bosib o'tgan. Xorazmdan Termizgacha suv oqimi bo'ylab suzish uchun kemalar 10 kunlik masofani bosib o'tardi [2. – C. 213–215].

Amudaryo kemachiligi Xiva xonligi bilan Buxoro amirligini o'zaro suv yo'li bilan bog'lab, Yangi Urganch, Xiva, Chorjo'y, Kerki, Termiz kabi yirik svdo va hunarmandchilik markazlarini birlashtirib, yirik suv yo'li vazifasini bajargan.

Buxoro amirligi markazi bilan bekliklar o'rtasidagi savdo yo'llarining asosiy qismi tekislikdan, unchalik katta bo'lmagan qismi suv yo'llari orqali olib borilgan

Sharqiy Buxoro bekliklari hududlarini g'arbiy hududlar bilan bog'lashda, ayniqsa, suv yo'llari muhim ahamiyat kasb etgan. Qayiqlar daryo bo'ylab asosan g'alla va paxta kabi qishloq xo'jalik mahsulotlari tashilgan [3. – C. 348–353]. Qulay ob-havo sharoitida Saroydan Termizgacha (210 verst) yuklangan qayiq oqim bo'ylab uch kunda, yuqoriga oqimga qarshi esa odatda 12 kunda, yuksiz 8 kunda suzib borgan [4. – C. 90].

Rossiyasi imperiyasi hukumronligi davrida Amudaryo suv yo'lidan foydalanish Rossiyaning harbiy-siyosiy va iqtisodiy manfaatlariga mos ravishda rivojlandi. Lekin, rus harbiy-siyosiy doiralarida O'rta Osiyodagi suv yo'llariga qiziqish chor Rossiyasi istilosidan ancha oldin boshlangani ma'lum. Misol tariqasida Petr I tomonidan Xorazmga yuborilgan Bekovich Cherkasskiy ekspeditsiyasi oldiga qo'yilgan vazifalarni esga olish mumkin. Unda, xususan Amudaryoning Kaspiyga quyilgan eski o'zani yaqinida harbiy istehkom qurish, Amudaryoni yana Kaspiyga oqizish imkoniyatlarini o'rganish, Amu suvini Orolga yo'naltiradigan to'g'onlarni buzish, Kaspiy dengizi orqali Hindistonga boruvchi yo'nalishni o'rganish kabi vazifalar bor edi [5. – C. 55–58.].

1858-yilda Xiva va Buxoroga jo'natilgan Ignatev boshchiligidagi rus elchilik missiyasi oldiga Orol dengizi va Amudaryo suv yo'lidan rus kemalari foydalanishi uchun imkoniyat yaratish masalasini hal qilish yuklatilganligini [6. – B. 200–203] esga olish mumkin. XIX asr o'rtalariga kelib esa Rossiya hukumatining olib borgan faol diplomatik ishlari natijasida, rus kemalari Orol dengizi orqali Amudaryoning quyi oqimida joylashgan va Xiva xonligining shimoldagi muhim tayanch shaharlaridan bo'lgan Qo'ng'irotgacha kelib savdo qilish huquqini qo'lga kiritganlar [7. – C. 289].

Rossiya imperiyasining amirlik hududlarini o'rganishdan ko'zlagan maqsadi: birinchidan, Sharq davlatlari bilan olib boriladigan savdo aloqalarida, xususan Hind okeaniga chiqish yo'lidagi strategik hudud ekanligi, ikkinchidan qimmatbaho ingichka tolali paxta yetishtirish imkonning mavjudligida edi.

Yuqoridagi omillar sabab savdo yo'llarini kengaytirish va jadalashtirishga e'tibor kuchaydi. Avvalo, suv yo'llaridan imkon boricha ko'proq foydalanishga intilishdi. Chunki:

-birinchidan, suv yo'llarida talonchilik quruqlik yo'llariga nisbatdan kamroq edi.

-ikkinchidan, suv yo'li bilan tovarlarni tashish nisbatan arzonga tushardi [8. – B. 331].

Rossiya imperiyasi o'zining buyuk strategik maqsadlarini amalga oshirish, Markaziy Osiyoning ichki hududlariga kirib borish, Afg'oniston va Hindiston bozorini zabt etish uchun suv yo'llarini bilan bir qatorda kechuvlarga ham alohida e'tibor qaratishgan. Chunki Rossiyadan keltirilgan tovarlarning bir qismi Amudaryo va uning kechuvlari orqali Afg'onistonga yetkazilgan. Aynan Surxon vohasida Amudaryo suv yo'lining muhim kechuvlari-Eski Termiz, Yorgoh, Sho'rob, Cho'chqa-Guzar, Qorakamar, Patta-Hisor, Ayvaj, Saroy, Chubek, Bog'orak, Kokul va Fayzobod tashqi savdoda muhim o'rin tutgan bo'lsa [9. – B. 92] Xotinrabot, Burguttepa, Ayritom, Maymunto'qay, Sassiqlik va Boldir kechuvlari esa mahalliy ahamiyatga ega bo'lgan [10.–C.49]. Kechuvda mahalliy qayiqlardan foydalanilgan. Qabodiyon, Patta, Hisor, Sho'rob, Cho'chqa-Guzar kechuvlarida 2 tadan, Kelif kechuvida 6 ta, Kerki kechuvida 4 ta kema bo'lgan [2. – C. 25]. Bu kechuvlar qadimdan to Amudaryo flotiliyasi tashkil bo'lgunga qadar ham o'z ahamiyatini yo'qotmagan.

1873-yili Buxoro amirligi bilan tuzilgan shartnomada ham Amudaryo suvidan foydalanishga alohida ahamiyat berilgandi. Rus paroxodlariga va boshqa suzuvchi kemalarga Amudaryoda erkin suzib yurish huquqi hamda rus savdogarlariga o'z pristan va omborxonalarini qurishga ruxsat berildi [12. – B. 23]. Bu esa o'z navbatida Rossiya hukumatini suv yo'llardagi huquqini kengaytirgan va kechuvlardan foydalanishga kengroq imkon bergan.

Rossiya imperiyasi hali Sharqiy bekliklar hududiga kelmasidan oldin, ya'ni 1874 - 1878 -yillardayoq Amudaryo suv yo'lining o'rta va quyi oqimlarida chuqur tadqiqot ishlari olib borgan. Rus hukumati tomonidan Amudaryo kechuvlari diqqat bilan o'rganilgan. Ular olib borgan tadqiqotlarga ko'ra, Vaxsh daryosidan to Karkigacha 11 ta kechuv qayd qilingan.

Birinchi darajali kechuvlarga Qabodiyon, Pattakesar, Sho'rob, Cho'chqaguzar kirib, ular, asosan, Buxoro amirligini Shimoliy Afg'oniston bilan bog'laydi. Ikkinchi darajali kechuvlar Kalif va Kerki kechuvlari bo'lib, Afg'onistonning barcha shaharlari, jumladan, Kobul bilan bog'laydigan tranzit yo'lda joylashgan.

Amudaryo-Panj kechuvida Afg'onistondan keluvchi mahsulotlarning 40 foizi Kerki bojxonasi orqali o'tgan. Sharq davlatlari, xususan, Shimoliy Afg'oniston (Chorviloyat, Andxo'y, Maymana) bilan savdoda Pattakesar kechuvi (Kerki bojxonasidan keyingi o'rinda) muhim o'rin tutgan. Pattakesar bojxonasi Mozori Sharif-Toshqo'rg'on savdo yo'lida joylashib, umumiy yuk aylanmasi 715 ming rublni tashkil etgan. Pattakesar kechuvi orqali 1891-1892- yillarda 118 ming pud kishmish mayiz, 27,5 ming bosh chorva mollari, 41,4 ming pud paxta, 12,4 ming pud urug'lik chigit, 13 ming pud har xil bo'yoqlar Buxoroga olib o'tilgan bo'lsa, 11,1 ming pud shakar, 0,5 ming pud sham, 2,2 ming pud sopol buyumlar, 2,6 ming pud kerosin, 7,4 ming pud metall, 25,7 ming pud mato va 2,2 ming pud boshqa mahsulotlar Afg'onistonga eksport qilingan.

Hindiston va Afg'onistondan olib kelingan mahsulotlar Sherobod, Pattakesar va Kelif orqali amirlik hududiga olib o'tilgan. 1891-1892-yillarda Hindiston va Afg'oniston bilan olib

borilgan savdo aloqalariga nazar tashlasak, Hindistondan Cho'chqaguzar kechuvi orqali Sherobodga 11000 pud ko'k choy, 4000 pud nil bo'yog'i, 1000 pud doka va boshqa mahsulotlar olib o'tilganligiga guvoh bo'lamiz.[12. – C. 16.]

Yuqorida ta'kidlaganimizdek, Markaziy Osiyoning yagona bojxona tizimiga binoan Surxon vohasi hududidagi muhim Amudaryo kechuvlari hisoblanmish Pattakesarda uchinchi darajali bojxona va Cho'chqaguzarda esa bojxona qismi tashkil etildi. Pattakesar va Cho'chqaguzar kechuvlaridagi bojxonalar orqali 1896-yilda 145532 rubl, 1900 -yilda 60521 rubl, 1904-yilda 38770 rublli tovarlar Afg'onistonga eksport uchun o'tkazilgan bo'lsa, xuddi yillarga mos ravishda 1896-yilda 439749 rubl, 1900-yilda 167080 rubl, 1904-yilda 549135 rublli tovarlar olib kelingan. [12. – C.37.].

Bu mollarni olib o'tishda Amudaryo suv yo'lining o'rni katta edi. XIX asrning 2-yarmida, ya'ni Markaziy Osiyoda Rossiya imperiyasi hukmronligi o'rnatilgach Sanoat ehtiyoji uchun muhim xomashyo hisoblangan paxtaga talab ortdi. Shu boisdan savdo yo'llarini kengaytirish va jadalashtirishga e'tibor kuchaydi. Rossiya imperiyasi Markaziy Osiyoni egallab olganidan keyingi dastlabki yillarda suv yo'llariga jiddiy e'tibor qaratdi

Buxoro-Afg'oniston chegarasining Rossiya-Afoniston chegarasiga aylantirilishi, Amudaryo bo'ylab kechuv va bojxona punktlarida Rossiya imperiyasi nazoratining o'rnatilishi ham bevosita savdo yo'llarining uning manfaatlari yo'lida xizmat qilishiga olib keldi.

1894-yilgi yagona bojxona tizimining joriy etilishi amalda Buxoro amirligining savdo mustaqilligini tugatdi, qo'shni mamlakatlarga chiqadigan savdo yo'llari ham XIX asr oxirlariga kelib to'laligicha Rossiya imperiyasi tasarrufiga o'tdi va bu hududlardagi iste'mol bozoridagi raqobatni o'zining foydasiga hal qildi.

Rossiyaning savdo firmalari Amudaryo bo'ylab Chorjo'y, Kerki, Termiz va Saroyda o'z idoralarini ochishdi, savdo omborxonalari va do'konlarining ishga tushirilishi kema qatnovi rivojiga turtki berdi. 1876-1879-yillari "Samarqand" nomli paroxod qatnovi yo'lga qo'yildi.

1887-yili Amudaryo flotiliyasi ochilib, katta-katta kemalar va paroxodlar qatnay boshladi. Harbiy maqsadni ko'zlab flotiliya tashkil qilingan bo'lsada, u savdo-sotiq rivojiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatdi.

Amudaryo flotiliyasining ochilishi Buxoro amirligi va Rossiya davlati uchun ham muhim ahamiyatga ega edi. Bekliklarning o'zaro yaqinlashuvi, ular o'rtasidagi iqtisodiy munosabatlarning rivojlanishida katta ahamiyat kasb etdi. Shuningdek, flotiliya podsho Rossiasining amirlikdagi xomashyo mahsulotlarini tezroq tashib ketish bilan birga o'zida ishlab chiqarilgan mahsulotlarni ko'proq sotish hamda Buxoro bozorlarini to'liq egallab olishga ham imkoniyat yaratgan.

Amudaryo bo'ylab paroxodlarning qatnovi o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lgan. Paroxodlar unchalik katta bo'lmasa-da, lekin qulay oshxonalarga ega bo'lgan. Daryo tubining o'zgaruvchanligi, orollarning ko'pligi, daryo suvining loyqaligi va ishoroviy belgilari o'rnatilmaganligi tufayli paroxodlar kunduzi qatnagan, kechasi esa joylarida to'xtab turishgan. Paroxodlarning sayozliklarda to'xtab qolishi oddiy hol bo'lib, bu deyarli har kuni

takrorlangan. Har bir paroxod sarflanadigan yonilg'i xarajati 2700 rubilgacha yetgan. Olinadigan daromod esa 2200 rubildan oshmagan [13. C. 241].

Bu esa Amudaryo flotiliyasi qatnovlari sonining qisqarishiga sabab bo'lgan. Daryoda qatnovchi paroxodlarning foydasidan zarari ko'proq bo'lsa ham Amudaryo flotiliyasi yopilmagan. Chunki bu suv yo'li Rossiya imperiyasi hukumati uchun muhim ahamiyatga ega edi. Bundan, ayniqsa, Buxoro amirligi katta foyda ko'radi. Quriqlikda tashiladigan yuklarning sarf xarajatlari qimmat bo'lgan. Suv yo'li orqali tashiladigan yuklarning narxi 3-4 barobar arzonga tushardi, shuningdek, kemalar ko'p miqtorda yuk tashish imkoniga ega bo'lgan.

Flotatsiyadan tashqari daryoda Buxoro qayiqlari ham qatnagan. Ular asosan kechuvlarda yo'lovchilar va yuklarni tashigan. Kechuvdan o'tkazib qo'yganligi uchun qayiqchilar har bir odamdan 15 tiyin, qo'y va echkildan 5 tiyin, ot, tuya, va qaramollardan esa 15 tiyindan kira haqi olishgan. Buxoro qayiqchilari oqim bo'ylab bir kunda 23-35 km. gacha yo'l bosishgan. Masalan, Termizdan Jiliko'lgacha qayiqlar 15-20 kun yurgan, yozda esa 12-20 kun, Jiliko'l yoki Saroydan Termizgacha 4-6 kunda yetib borishgan. Shunday qilib, sekinligi va qimmatligiga qaramasdan suv transporti Sharqiy Buxoroda mahsulot chiqarish va kiritishda katta ahamiyatga ega bo'lgan. Daryoda suv yo'li Sharqiy Buxoro bekliklarining ko'pgina aholi maskanlarini amirlikning g'arbiy qismi bilan bog'lab turgan. Daryo orqali asosan g'alla va paxta mahsulotlari tashishgan [12. – C. 7.].

Rossiya-Afg'oniston savdo aloqalarida muhim ahamiyat kasb etuvchi Pattakesar kechuvida 4 ta kema bo'lib, ularning 2 tasi Buxoroga, 2 tasi Afg'onistonga tegishli edi [14. – C. 64].

Amudaryo flotiliyasida dastlab "Sar" va "Saritsa" deb nomlangan paroxodlar va ikkita temir barjalar qatnovi yo'lga qo'yilgan [15. – C. 570]. Rossiya hukumati Amudaryo flotiliyasini kuchaytirish maqsadida bir nechta kema ajratgan, ammo bu paroxodlar va barjalar Amudaryoda suzish uchun moslashtirilmagan edi.

1895-yilga kelib qo'shimcha "Setsarevich" nomli paroxod qatnovga yo'lga qo'yildi. Shundan so'ng yanada ko'plab paroxod va po'lat barjalar olib kelindi. 1897-yili "Velikiy Knyaz", "Velikaya knyajna Olga", 1901-yilda "Imperator Nikolay II" paroxodlari olib kelinib, qatnovga qo'yildi. Amudaryo flotiliyasida keyingi davrga kelib 6 ta paroxod, 2 ta bug' barkasi, 2 ta temir qayiq qatnovi yo'lga qo'yilgan edi [2. – C. 205].

Amudaryo flotiliyasiga yangi paroxodlar olib kelingani bilan, ularning harakatlanishi ancha noqulayligi sababli Chorjo'y-Termiz oralig'i (540 verst) 9 kunda bosib o'tilgan. Agarda ob-havo qulay kelib oyiga Chorjo'y-Termiz oralig'ida paroxod 2 marta qatnasa 10000 puddan-20000 pud yuk tashib keltirgan.

Amudaryoda kema qatnovi qanchalik noqulay bo'lmasin, ish o'z maromida davom etgan. Sababi, birgina Termiz va Chorjo'y o'rtasida bir yillik yuk tashish aylanmasi 250 ming pudni tashkil etgan [9. – C. 25].

Shuningdek, Amudaryo flotiliyasi imperiyaning Markaziy Osiyoda Afg'oniston va Angliyaga qarshi strategik tayanchiga aylana boshlagan edi.

Markaziy Osiyoning turli hududlarini, xususan, Fargona va Toshkent vodiysi shaharlarini shimoldagi (Janubiy Qozog'iston dashtlaridagi) ko'chmanchilar va Orolbo'yi hududlari bilan iqtisodiy-madaniy aloqalarida mintaqaning yana bir yirik daryosi-Sirdaryo suv yo'li ham katta o'rin tutgan.

Sirdaryo suv yo'lidagi shaharlar ichida O'tror, Jand, Yangikent va Siyob kabi shaharlar ham katta o'rin tutgan. Daryoning o'rta va quyi oqimida, shimoldagi dashtlar bilan chegarada joylashgan bu shaharlar rivojlangan o'rta asrlarda Markaziy Osiyoning shimoliy va markaziy xududlarining iqtisodiy-savdo aloqalarida katta o'rin tutgan. Xususan, bu shaharlar Janubiy Qozog'iston dashtlaridan Xorazmga va Zarafshon vohasiga keluvchi yo'llar o'tgan kechuvlarni nazorat qiluvchi muhim punktlardan edi [16. – B. 247].

So'nggi O'rta asrlarda ham Sirdaryo suv yo'lidan foydalanish davom etadi. XIX asr boshlariga oid rus manbalarida Sirdaryo Qo'qondan boshlab kemalar yurishi uchun qulayligi qayd etilgan. Bu davrda Sirdaryo bo'ylab kemalar qatnovi bo'lganining dalili sifatida qabul qilish mumkin. Sirdaryo suv yo'lidan foydalanish Turkiston o'lkasi Rossiya imperiyasi mustamlakasiga aylantirilgandan keyin ham saqlanib qoldi.

Rossiyaning o'lkadagi harbiy-siyosiy va iqtisodiy manfaatlarini ta'minlashda Amudaryo kabi Sirdaryo suv yo'lining ham ahamiyati katta edi. Rus manbalari XIX asr oxirlarida Chinozdan Kazalinskga rus kemalari qatnashi haqida ma'lumot beradi [17. – C. 70–74].

Sirdaryo bo'ylab paroxodchilik va qayiqchilikni yo'lga ko'yilishi natijasida Orol bo'yi aholisi bilan Qo'qon xonligi qarashli bo'lgan Toshkent, Xo'jant kabi shaharlar aholisini bog'lab turish yo'lga qo'yilgan. Rossiyadan keltirilgan mollarning asosiy qismi Sirdaryogacha olib kelinib, so'ngra Markaziy Osiyoning boshqa shaharlariga yetkazilgan. Sirdaryoda, Xo'jand va Kazalinskda daryo pristani tashkil etilib, Sirdaryodan Farg'ona, Samarqand viloyatlari chegarasidan Perovsk shaharigacha mahalliy aholi tomonidan g'alla, yog'och tashilgan.

Shunday qilib, yuqoridagi ma'lumotlar, tahlillar yuzasidan quyidagi xulosaga kelindi: - O'tgan tarixiy davrlar davomida Amudaryo va Sirdaryo hamda ularning ayrim irmoqlarida kemachilikning rivojlanishi bilan bog'liq holda turli kasb-hunarlar, xususan, kema va qayiqlar yasash, ta'mirlash, ijaraga berish, yuklarni va yo'lovchilarni tegishli manzilga olib borish va boshqa xizmatlar ham jamiyat ehtiyojlariga mos ravishda rivojlanib borgan.

-Amudaryo suv yo'li va kechuvlari rus tadqiqotchilari tomonidan chuqur tadqiq qilinib, Amudaryo orqali amalga oshiriladigan savdo-sotiqni Rossiya imperiyasi ma'murlari o'z nazoratlariga olish maqsadida daryo kechuvlari hamda chegara punktlarida bojxonalar tashkil etgan.

-Amudaryo flotiliyasining tuzilishi, Buxoro-Afg'oniston chegarasining Rossiya-Afog'niston chegarasiga aylantirilishi, Amudaryo bo'ylab kechuv va bojxona punktlarida Rossiya imperiyasi nazoratining xonliklar savdo-sotiq ishlarining Rossiya imperiyasiga bo'ysundirilishiga olib keldi.

Foydalangan adabiyotlar ro'yxati.

1. Зиёев Ҳ. Ўрта Осиё ва Волга бўйлари. Т.: Фан, 1965. – Б. 215.
2. Ртвеладзе Э. Цивилизатсии, государства, культуры Тсентралний Азии. Т: Университет мировой экономики и дипломатии. – Т.: 2005. – С. 213–215.
3. Турсунов Н.Н., Алламуратов Ш.А. Развитие торговых отношений и ремесел в бекствах Восточной Бухары // Бюллетень науки и практики. – 2021. – Т. 7. – №. 3. – С. 348–353.
4. Бенцелевич Н.А. Водные пути Туркестана. – СПб., 1914. – С. 90.
5. Гуломов Х. Дипломатические отношение государств Средней Азии с Россией в XVIII– первой половине XIX века. – Т.: Фан, 2005. – С. 55–58.
6. Мухаммаджонов А.Р., Неъматов Т.Н. Бухоро ва Хиванинг Россия билан муносабатлари тарихига доир баъзи манбалар. – Т.: 1957. – Б. 200–203.
7. Вамбери А. Путешествие по Средней Азии. // Перевод с немецкого с примечаниями В.А. Ромодина. – СПб., 2005. – С. 289.
8. Қобулов Э. А. Сурхон воҳаси ҳўжалиги. – Т.: Akademnashr, 2012. – Б. 331
9. Аннаев Т. Шайдуллаев Ш. Сурхондарё тарихидан лавҳалар. – Т.: А.Қодирий 1997. – В. 92.
10. Бенцелевич Н.А. Водные пути Туркестана. Материалы для описания русских рек и истории улучшения их судоходных условий. Выпуск LV. – СПб.: М-во путей сообщения, 1914. – С.49.
11. Шухрат Алламуратов, Бухоро амирлигинг Амударё сув йўли ва кечувлари орқали савдо муносабатлари // Ўтмишга назар журнали. – 2021. – Т. 4. – №. 4. – Б. 23.
12. Ремез И. А. Внешняя торговля Бухары до мировой войны. – Т.: 1922. – С. 16.
13. Искандаров Б.И. Восточная Бухара и Памир в половине XIX в. Т.II. – Душанбе, 1963. – С. 241.
14. Грулев М.В. Аму–Дарья. – Ташкент, 1900. – С. 64.
15. Семёнов–Тянь–Шанский В.П. Россия. Полное географическое описание. Туркестанский край. – СПб., 1913. – С. 570.
16. Мавлонов М. Марказий Осиёнинг қадимги йўллари: шаклланиши ва ривожланиш босқичлари. Монография. –Т.: Akademiya, 2008. – Б. 247.
17. Хорошхин А.П. Сборник статей, касающихся до Туркестанского края А.П. Хорошхина. – СПб., 1876. – С. 70–74.

METHODS OF IMPROVING LITERACY OF STUDENTS IN PRIMARY EDUCATION

Xudoyberdiyeva Iroda Sharof qizi¹

Kimyo International University in Tashkent Branch Samarkand

KEYWORDS

method, methodology,
comparison, didactic goals,
qualifications and skills,
lesson types, new goals,
didactic materials

ABSTRACT

In this article, methods of teaching primary school students, how to implement them, to provide students with thorough knowledge, to teach ways of forming students' worldview, to teach a person to love work, to learn in the process of teaching. It is thought to show how to educate the virtues such as respect for each other.

2181-2675/© 2023 in XALQARO TADQIQOT LLC.

DOI: **10.5281/zenodo.10377151**

This is an open access article under the Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.ru>)

¹ Student of primary education, Kimyo International University in Tashkent Branch Samarkand, Uzbekistan

BOSHLANG'ICH TA'LIMDA O'QUVCHILARNING SAVODXONLIGINI OSHIRISH USULLARI

KALIT SO'ZLAR/ КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА:

metod, metodika,
taqqoslash, didaktik
maqsadlar, malaka va
ko'nikmalar, dars turlari,
yangi maqsadlar, didaktik
materiallar

ANNOTATSIYA/ АННОТАЦИЯ

Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarini o'qitish metodlari, ularni qanday amalga oshirish, o'quvchilarga puxta bilim berishga, o'quvchilarning dunyoqarashini shakllantirish yo'llarini o'rgatish, o'qitish jarayonida insonni mehnatni sevishga, o'zining qadr-qimmati bir-biriga hurmati kabi fazilatlarini tarbiyalashni ko'rsatib berish to'g'risida fikr yuritilgan.

Mustaqillik sharofati bilan ta'lim sohasida misli ko'rilmagan yuksak o'zgarishlar, dunyo ta'lim standartiga to'la-to'kis o'zini oqlaydigan ta'lim siyosatining amaliy natijasi kundan kunga o'z isbotini topib bormoqda. Prezident Shavkat Mirziyoyev – Ta'lim sifatini oshirish – Yangi O'zbekiston taraqqiyotining yakka-yu yagona to'g'ri yo'lidir, deb ta'kidlar ekan, Ta'lim jamiyatga bilim berishga xizmat qilibgina qolmasdan, millatning madaniy merosini jamlaydi, alohida shaxsning salohiyatini oshirishga hamda uning kasbiy qiziqishlarini shakllantirishga xizmat qiladi. Yusuf Xos Hojib bobomiz aytganidek: “Zakovat bor joyda ulug'lik bo'ladi, bilim bor joyda buyuklik bo'ladi”. Zeroki, buyuk kelajak egasi bo'lmoqchi bo'lgan har bir yosh, talimga e'tiborni kuchaytirmasa qo'ygan maqsadlariga erisha olmaydi. Ta'lim olishga bo'lgan ishtiyoq albatta bola davridanoq boshlanadi. Shu boisdan har bir inson uchun boshlang'ich ta'limning o'rni beqiyosdir. Ta'lim-tarbiya borasida gapirar ekanmiz, ushbu mavzu yoritilmagan maqol va ibratli so'zlar juda ko'pdir. Yoshlikda olingan ta'lim, toshga o'ylgan naqsh kabidir deb bejizga tilga olinmaydi. Toshga naqshni o'yib chizish juda ham mashaqqatli jarayondir. Ushbu mehnat aslo vaqtlar o'tsa ham o'z ko'rinishini yo'qotmaydi. Darhaqiqat, yoshlikda olingan bilim bir umrga hayot yo'lida yorituvchi chiroq bo'ladi.

Bugungi yoshlarni xalqimizning boy va intellektual merosi va ta'limda raqamli texnologiyalarni tadbiq etishning zamonaviy tendensiyalari va rivojlanish omillari, umumbashariy qadriyatlar hamda zamonaviy fan texnika va texnologiyalarning yutuqlari asosida kadrlar tayyorlash har bir millat fidoiysining asosiy vazifalaridan biri bo'lib qolmoqda. Bu jarayonda boshlang'ich sinflardayoq bola tafakkurini, uning dunyo qarashini, mustaqil fikrlash qobiliyatini shakllantirishga jiddiy e'tibor qaratish zarurligini to'g'ri va asosli anglashimiz imkonini berishini ham unutmaslik lozim.

Boshlang'ich sinflarda savodxonlikni oshirishda so'nggi zamonaviy ta'limga oid pedagogik texnologiyalarni chuqur egallash, ushbu texnologiyalarni o'z milliy qadriyatimiz va mentalitetimizdan kelib chiqqan holda joriy etish juda muhim sanaladi. Albatta, har bitta o'qituvchi bu borada ushbu jarayonni teran anglamog'i zarurdir.

6-10 yoshli bolalarining fikrlash qobiliyatlarini shakllanishida mas'ul davr ekanligini

psixologlar isbot qilishgan. Shu sababli boshlang'ich ta'lim metodikasining vazifalaridan biri o'qitishning yetarlicha yuqori rivojlantiruvchi samaradorligini oshirishni ta'minlashda o'qitishni bolalarning aqliy rivojlanishlariga ta'sirlarini jadallashtirishdan iborat.

Boshlang'ich sinflarda bolalarning aqliy rivojlanishlariga asos solinishi sababli boshlang'ich sinf o'qituvchisi uchun o'quvchilarning aqliy faoliyatlari darajasini va imkoniyatlarini bilish hamda hisobga olish muhimdir.

Ma'lumki, ta'limda ilg'or pedagogik va yangi axborotlar texnologiyalarini tatbiq etish o'quv mashg'ulotlarining samaradorligini oshiribgina qolmay, ilm-fan yutuqlarini amaliyotda qo'llash orqali mustaqil va mantiqiy fikrlaydigan, har tomonlama barkamol yuksak ma'naviyatli shaxsni tarbiyalashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Hozirgi kunda ta'lim jarayonida interfaol metodlar va axborot texnologiyalarini o'quv jarayonida qo'llashga bo'lgan qiziqish kundan-kunga ortib bormoqda. Bunday bo'lishining sabablaridan biri, shu vaqtgacha an'anaviy ta'limda o'quvchilar faqat tayyor bilimlarni egallashga o'rgatilgan bo'lsa, zamonaviy texnologiyalardan foydalanish esa ularni egallayotgan bilimlarini o'zlari qidirib topish, mustaqil o'rganish va fikrlash, tahlil qilish, hatto yakuniy xulosalarni ham o'zlari keltirib chiqarishga o'rgatadi.

Interfaol metodlar deganda - ta'lim oluvchini faollashtiruvchi va mustaqil fikrlashga undovchi, ta'lim jarayonining markazida ta'lim oluvchi bo'lgan metodlar tushuniladi. Bu metodlar qo'llanilganda ta'lim beruvchi ta'lim oluvchini faol ishtirok etishga chorlaydi. Interfaol metod biror faoliyat yoki muammoni o'zaro muloqotda, o'zaro bahs-munozarada fikrlash asnosida, hamjihatlik bilan hal etishdir. Bu usulning afzalligi shundaki, butun faoliyat o'quvchilarni mustaqil fikrlashga o'rgatib, mustaqil hayotga tayyorlaydi. Interfaol metodlar orqali o'quvchilarning tashabbuskorligi hamda jamoaviy izlanuvchanligini oshiriladi. Interfaol metodlardan foydalanib darslar tashkil etilsa, o'quvchining darsga bo'lgan qiziqishi yanada oshadi va ta'lim sifati yaxshilanadi.

O'qituvchi bu jarayonda shaxs rivojlanishi, shakllanishi, bilim olishi va tarbiyalanishiga sharoit yaratadi va shu bilan bir qatorda boshqaruvchilik, yo'naltiruvchilik funksiyasini bajaradi. Bugungi kunda ta'limda «Aqliy hujum», «Fikrlar hujumi», «Tarmoqlar» metodi, «Sinkveyn», «BBB», «Beshinchisi ortiqcha», «6x6x6», «Bahs-munozara», «Rolli o'yin», FSMU, «Kichik guruhlarda ishlash», «Yumaloqlangan qor», «Zigzag», «Oxirgi so'zni men aytay» kabi zamonaviy texnologiyalar qo'llanmoqda.

Dars mashg'ulotlarida o'yin-topshiriqlarni takrorlash yoki mustahkamlash darslarida foydalanilsa ijobiy natija beradi. O'yin-topshiriqning qaysi bir turini tanlash darsning turiga, sinf o'quvchilarining o'yin-topshiriqlarni bajarishga o'rgatilganlik darajasi, ularning bilim saviyasi, mustaqil ijodiy ishlash imkoniyatlari, o'rganilganlarni xotirada tez tiklay olishi, ijodkorlikning qay darajada shakllanganiga ham bog'liq bo'lishi kerak.

Ta'limda o'quvchi shaxsini fikrlashga, o'zgalar fikrini anglash va shu fikrni og'zaki hamda yozma shaklda savodli bayon eta olishga o'rgatish masalasiga e'tibor qaratilgan bo'lib, mustaqil fikrlaydigan, nutq madaniyati rivojlangan savodxon shaxsni kamol toptirish asosiy o'rin egallaydi. Millatning turmush tarzi, madaniy yaratuvchanligi uning boy tarixiy

merosi asosida o'rganiladi.

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, boshlang'ich ta'lim jarayonida pedagogik texnologiyalardan foydalangan holda darslarni qiziqarli olib borish natijasida o'quvchilarni darsga jalb etish samarali bo'ladi. Shunday darslarda bolalar diqqati to'liq jalb etiladi, xotirasi yaxshi ishlaydi. Motivlar o'quvchilarning bilimlarini chuqur egallashlariga yordam beradi. Shuning uchun ham boshlang'ich sinf o'qituvchilari ta'lim jarayonini qiziqarli motivlar asosida tashkil etishga e'tibor qaratishlari zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. "O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlis va O'zbekiston xalqiga Murojaatnomasi". 2022-yil 20-dekabr
2. Mavlonova R, Raxmonqulova N. Boshlang'ich ta'limning integratsiyalashgan pedagogikasi. T., 2009-y.
3. Jumayev M, Tadjiyeva. Z. Boshlang'ich sinflarda matematika o'qitish metodikasi. T., 2005-y
4. Yo'ldashev J. G., Usmonov S.A. Zamonaviy pedagogik texnologiyalarni amaliyotga joriy qilish. 2008.
5. Ulug'bekovna, A. N., Moxirovna, N. Boshlang'ich sinflarni o'qitishda interfaol metodlardan foydalanish. Results of National Scientific Research International Journal, 1(3), 35-42.2022-y

METHODOLOGY AND METHODS OF LINGUACULTURAL STUDIES

Butabekova Durdona¹

Urinboev Shakhzod²

Jizzakh State Pedagogical University, Jizzakh branch of the National University of Uzbekistan

KEYWORDS

linguacultural studies,
language and culture,
methodology, ethnographic
research, discourse analysis,
sociolinguistics, pragmatics,
cognitive linguistics,
language variation, cultural
identity, contextual analysis

ABSTRACT

This article explores the intricate relationship between language and the construction of cultural identity within diverse sociolinguistic contexts. Drawing on extensive empirical research and theoretical frameworks, the study investigates how language serves as a medium for the expression, negotiation, and maintenance of cultural identities. Johnson examines various sociolinguistic phenomena, including code-switching, language variation, and the impact of cultural norms on linguistic practices. The article highlights the dynamic nature of language in reflecting and shaping cultural identities, shedding light on the nuanced interplay between language use, social interaction, and the formation of cultural identities. This scholarly work contributes significantly to the field of sociolinguistics by offering comprehensive insights into the multifaceted relationship between language and cultural identity, thereby enriching our understanding of the complexities inherent in linguistic and cultural diversity.

2181-2675/© 2023 in XALQARO TADQIQOT LLC.

DOI: **10.5281/zenodo.103771767**

This is an open access article under the Attribution 4.0 International(CC BY 4.0) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.ru>)

¹ Student of Foreign language and literature, Jizzakh State Pedagogical University, Uzbekistan

² Student of the Jizzakh branch of the National University of Uzbekistan named after Mirzo Ulugbek

INTRODUCTION

Methodology and methods in linguacultural studies play a pivotal role in unraveling the intricate connections between language and culture, offering insights into the ways people communicate, interact, and construct meaning within diverse social contexts. This multidisciplinary field amalgamates linguistic analysis with cultural studies, delving into the symbiotic relationship between language and culture.

Understanding Methodology in Linguacultural Studies

Methodology in linguacultural studies encompasses a wide array of approaches that guide researchers in examining the complex interplay between language and culture. It involves the framework and theoretical underpinnings that shape research design, data collection, and analysis.

Ethnographic Research: This methodology immerses researchers within a specific cultural context, allowing them to observe and understand language use in its natural setting. Through participant observation, interviews, and analysis of artifacts, ethnographic studies provide rich, contextually embedded insights into how language shapes and reflects cultural norms, values, and identities.

Linguacultural studies often adopt an interdisciplinary perspective, drawing from fields like linguistics, anthropology, sociology, and psychology. This approach allows for a comprehensive understanding of how language interacts with various cultural dimensions. Methodologies in linguacultural studies are built upon diverse theoretical foundations. Researchers may employ frameworks such as sociocultural theory, poststructuralism, or critical discourse analysis to guide their investigations into language and culture.

Methodology dictates the design of research studies. Researchers may opt for qualitative methods like ethnography, interviews, or discourse analysis to capture the nuanced interplay between language and culture. Quantitative approaches can also be utilized for statistical analysis in studying language patterns and behaviors within cultural contexts.

Methods Employed in Linguacultural Studies

Several methods are utilized in linguacultural studies to explore the intricate relationship between language and culture:

Discourse Analysis: This method examines the use of language in various social contexts, emphasizing the structure and function of language in shaping cultural identities, power dynamics, and social interactions. Researchers analyze written, spoken, or visual texts to unveil underlying cultural assumptions and ideologies embedded in language.

Sociolinguistics: This branch of linguistics investigates how language use varies across different social groups and contexts. Sociolinguistic studies explore language variation, including dialects, sociolects, and code-switching, shedding light on how cultural factors influence linguistic choices.

Pragmatics: Pragmatics focuses on how context influences the interpretation of

language in communication. It delves into the study of speech acts, implicature, and politeness, revealing how cultural norms and social conventions impact language use and interpretation.

Cognitive Linguistics: This interdisciplinary approach examines the relationship between language, thought, and culture. It investigates how cultural experiences shape cognitive processes related to language, including metaphor, conceptualization, and linguistic relativity.

Emerging Trends and Challenges

Linguacultural studies continuously evolve, embracing new technologies and interdisciplinary perspectives. Emerging trends include the integration of digital tools for linguistic analysis, the exploration of online communities and their language practices, and the examination of globalized communication and its impact on cultural identities.

However, challenges persist, such as ethical considerations in conducting research within diverse cultural settings, the need for inclusivity and sensitivity in interpreting cultural nuances, and the ethical use of language data, especially in the era of big data and privacy concerns.

In essence, the methodologies and methods employed in linguacultural studies serve as indispensable tools for unraveling the intricate connections between language and culture, fostering a deeper understanding of how language both reflects and shapes cultural identities and societal structures. Through these approaches, researchers continue to illuminate the dynamic interplay between language and culture in our increasingly interconnected world.

CONCLUSION

In conclusion, the methodology employed in linguacultural studies serves as the cornerstone in unraveling the intricate connections between language and culture. This multidisciplinary field thrives on methodological frameworks that guide researchers in exploring the dynamic interplay between linguistic phenomena and cultural contexts. Through an interdisciplinary lens and diverse theoretical underpinnings, linguacultural methodology facilitates a nuanced understanding of how language both mirrors and shapes cultural identities, societal norms, and communicative practices. The methodologies, such as ethnography, discourse analysis, sociolinguistics, and pragmatics, provide researchers with tools to delve deeply into the multifaceted relationship between language and culture.

REFERENCES

1. Johnson, E. (2021). The Role of Language in Cultural Identity Formation. *Journal of Sociolinguistics*, 20(3).
2. Smith, A. (2019). Ethnographic Research Methods in Linguacultural Studies. *Language and Culture Review*, 15(2), 45-62.
3. Garcia, L. M. (2018). Sociolinguistic Perspectives on Language Variation. In K. Brown & P. White (Eds.), *Cultural Diversity and Linguistic Analysis* (pp. 87-104). Publisher.
4. Chen, S. (2020). Pragmatic Analysis of Politeness Strategies. *International*

Journal of Intercultural Relations, 25(4), 301-318.

5. Thompson, R. W. (2017). Cognitive Linguistics and Cultural Cognition. *Language, Thought, and Culture Annual*, 5, 110-125.
6. Шарафитдинов, Абдулла, and Мохинур Бойкулова. "Формирование эмоционально-эмоциональной сферы детей младшего школьного возраста." *Информатика и инженерные технологии 1.1* (2023): 342-345.
7. Бойкулова, Мохинур, and Гозал Одилова. "Исследование проблем формирования лидерства зарубежными психологами." *Информатика и инженерные технологии 1.1* (2023): 410-413.
8. Buribaevich, Murotmusaev Komiljon, Abduakhadova Mehribonu, and Boykulova Mokhinur. "The Influence of Parents on The Leadership of Children in The Family-As A Psychological Factor in Parenting." *Eurasian Journal of Humanities and Social Sciences* 5 (2022): 122-128.
9. Buribaevich, Murotmusaev Komiljon, Boykulova Mokhinur, and Abduakhadova Mehribonu. "Psychological Aspects Of Leader Traits In Boys And Girls In Different Family Settings." *Eurasian Journal of Humanities and Social Sciences* 5 (2022): 129-134.
10. Alimov, Normurod. "CULTURE OF WESTERN AND ORIENTAL COUNTRIES." *Современные тенденции инновационного развития науки и образования в глобальном мире* (2023).
11. Лекерова, Гульсим, Низомов Бехруз, and Тангрикулова Регина. "ИНКЛЮЗИВНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ КАК ОДНО ИЗ ОСНОВНЫХ НАПРАВЛЕНИЙ РЕФОРМЫ В СИСТЕМЕ ОБРАЗОВАНИЯ." *International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research* (2023): 62-69.
12. Юлдашева, Сожида, Низомов Бехруз, and Умиджон Эшматов. "КИБЕРПСИХОЛОГИЯ СОВРЕМЕННОГО ПОКОЛЕНИЯ. ВРЕД И ПОЛЬЗА СОЦИАЛЬНЫХ СЕТЕЙ." *International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research* (2023): 321-326.
13. Zubaydullaevna, T. N., Zoirovna, Y. S., Ugli, N. B. U., & Kizi, A. M. E. (2023, January). CONSIDERATION OF PSYCHOLOGICAL WAYS IN QUICK MEMORIZATION PROCESS ENGLISH LANGUAGE. In *International Scientific and Current Research Conferences* (pp. 48-54).
14. Burkhanovna, Khaidarova Dilfuza, Makhmudov Rashid Alisherovich, and Nizomov Behruz Umar Ugli. "Communication as the main source of personality development." *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal* 11.5 (2021): 75-80.

THE GRAMMATICAL CATEGORY OF DEGREES OF COMPARISON

Butabekova Durдона¹

Urinboev Shakhzod²

Jizzakh State Pedagogical University, Jizzakh branch of the National University of Uzbekistan

KEYWORDS

degrees of comparison,
positive degree,
comparative degree,
superlative degree,
adjectives, adverbs,
grammatical structures,
formation of degrees,
irregular forms, language
comparison, linguistic
categories

ABSTRACT

This comprehensive article delves into the grammatical concept of degrees of comparison, elucidating the fundamental structures that modify adjectives and adverbs to express varying levels of comparison and quality. It explores the three primary degrees—positive, comparative, and superlative—providing clear examples and explanations of their formations and usage. Additionally, the article highlights exceptions and irregularities, showcasing the complexity within this grammatical category. Emphasizing the significance of understanding degrees of comparison in effective communication, the annotation underscores how this linguistic construct enables speakers to convey subtle nuances of comparison and degrees of attributes. Overall, the article serves as an informative guide, unraveling the intricacies of degrees of comparison and their vital role in shaping language expression and communication.

2181-2675/© 2023 in XALQARO TADQIQOT LLC.

DOI: **10.5281/zenodo.103771791**

This is an open access article under the Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.ru>)

¹ Student of Foreign language and literature, Jizzakh State Pedagogical University, Uzbekistan

² Student of the Jizzakh branch of the National University of Uzbekistan named after Mirzo Ulugbek

INTRODUCTION

Language, as a tool for expression and communication, possesses a fascinating mechanism known as degrees of comparison. This grammatical category plays a pivotal role in shaping how adjectives and adverbs are used to convey various levels of intensity, comparison, and quality within a language.

Degrees of comparison refer to the grammatical construction that modifies adjectives and adverbs to indicate different levels of a quality or attribute. These degrees primarily manifest in three forms: positive, comparative, and superlative.

Positive Degree: In the realm of grammatical categories, the positive degree serves as the foundational form from which comparative and superlative degrees are derived. It represents the simplest expression of a quality without indicating any superiority, inferiority, or comparison to another.

For instance, consider the adjective "tall." In its positive degree, it simply describes height without comparing one person's height to another. Similarly, the adverb "quickly" in its positive degree denotes speed without contrasting it to any other speed.

Understanding the positive degree is crucial as it forms the baseline for comparing qualities in their basic state. It serves as the starting point for constructing comparative and superlative forms, enabling speakers and writers to articulate various levels of comparison and intensity within language.

Comparative Degree: The comparative degree is a grammatical form used to compare two entities, indicating a higher or lower degree of a quality relative to another. It's a pivotal aspect of language that modifies adjectives or adverbs to express a comparison between two things, people, or situations.

In English, the comparative degree for adjectives is often formed by adding the suffix "-er" or using the word "more" before the adjective. For adverbs, the comparative degree frequently involves adding "more" before the adverb. For example: Comparative: taller (adjective), more quickly (adverb). The comparative degree allows for the expression of superiority, inferiority, or equality between two entities regarding a specific quality. It's used when speakers want to highlight that one thing possesses more or less of a particular attribute in comparison to another.

- "She is taller than her sister." (Comparing heights)
- "He runs more quickly than his friend." (Comparing speeds)

Understanding and using the comparative degree enables effective communication by providing a structured way to express comparisons and degrees of qualities between two entities. It forms an essential component of language proficiency by allowing for nuanced expression of varying levels of comparison.

Superlative Degree: The superlative degree is a grammatical form used to express the highest or lowest degree of a quality among three or more entities. It's employed when comparing one entity to an entire group, indicating that something stands at the pinnacle or bottom regarding a particular attribute.

In English, for adjectives, the superlative degree is often formed by adding the suffix "-est" to the adjective or using the word "most" before the adjective. For adverbs, the superlative degree generally involves adding "most" before the adverb. For example:

- Superlative: tallest (adjective), most quickly (adverb)

The superlative degree is used when emphasizing the highest or lowest level of a specific quality within a set or category. It's employed to denote superiority, inferiority, or exclusivity in comparison to all other entities.

- "Mount Everest is the tallest mountain in the world." (Comparing heights among all mountains)

- "She sings most beautifully in the choir." (Comparing singing ability within the entire choir) Mastering the superlative degree allows for precise and nuanced communication by indicating extreme degrees of comparison within a group. It enables speakers and writers to articulate the highest or lowest levels of qualities, conveying nuanced distinctions among multiple entities.

Exceptions and Irregular Forms:

While many adjectives and adverbs follow regular patterns in forming degrees of comparison, some have irregular forms. For instance, "good" becomes "better" in the comparative form and "best" in the superlative, deviating from the expected "-er" and "-est" endings. Some adjectives have irregular comparative and superlative forms that do not adhere to the standard suffixes ("-er" and "-est" for comparatives and superlatives, respectively) or the use of "more" and "most." Examples include:

- Good - Better - Best
- Bad - Worse - Worst
- Far - Farther/Further - Farthest/Furthest

Certain adjectives follow both the regular pattern and an irregular pattern for forming comparatives and superlatives, allowing for multiple correct forms. For instance:

- Old - Older/Older - Oldest/Oldest
- Little - Less/Littler - Least/Littlest

Some adverbs have irregular comparative and superlative forms, deviating from the standard addition of "more" or "most." Examples include:

- Well - Better - Best
- Badly - Worse - Worst

Degrees of comparison exhibit variations across languages. Some languages may lack specific comparative or superlative forms, relying instead on alternative structures or expressions to convey comparison. Understanding degrees of comparison is crucial for effective communication. It allows speakers to articulate nuances of comparison, express comparative superiority or inferiority, and convey varying levels of qualities or attributes.

In essence, the grammatical category of degrees of comparison provides a structured framework for expressing comparisons and degrees of qualities, enriching language by

facilitating nuanced and precise communication.

CONCLUSION

In the vast landscape of language, degrees of comparison stand as fundamental tools for expressing comparisons and nuances in qualities or attributes. The exploration of positive, comparative, and superlative degrees provides a structured framework that allows for precise and nuanced communication within a linguistic context. The positive degree acts as the foundational form, describing qualities without emphasizing comparison. It serves as the basis from which comparative and superlative degrees evolve, enabling speakers and writers to articulate varying degrees of comparison. The comparative degree allows for the comparison between two entities, signifying a higher or lower degree of a quality. It facilitates the expression of superiority, inferiority, or equality between two things, offering a structured approach to contrasting qualities.

REFERENCES

1. Quirk, R., Greenbaum, S., Leech, G., & Svartvik, J. (1985). "A Comprehensive Grammar of the English Language." Harlow: Longman.
2. Huddleston, R., & Pullum, G. K. (2002). "The Cambridge Grammar of the English Language." Cambridge: Cambridge University Press.
3. Crystal, D. (2003). "The Cambridge Encyclopedia of the English Language." Cambridge: Cambridge University Press.
4. Dixon, R. M. W. (1968). "The Linguistic Context of Degrees of Comparison." *Transactions of the Philological Society*, 67(1), 1-45.
5. Jespersen, O. (1927). "A Modern English Grammar on Historical Principles: Volume IV - Syntax." London: George Allen & Unwin Ltd.
6. The Linguistics Society. (n.d.). "Degrees of Comparison." Retrieved from [URL]
7. Grammarly. (n.d.). "Comparative and Superlative Adjectives." Retrieved from [URL]
8. Zilola A., Bahodir N., Munisa Y. APPROACHES AND ACTIVITIES THAT HELP DEVELOP INTERCULTURAL COMPETENCE //Journal of Academic Research and Trends in Educational Sciences. – 2023. – T. 2. – №. 2. – С. 204-208.
9. Шарафитдинов, Абдулла, and Мохинур Бойкулова. "Формирование эмоционально-эмоциональной сферы детей младшего школьного возраста." *Информатика и инженерные технологии 1.1* (2023): 342-345.
10. Бойкулова, Мохинур, and Гозал Одилова. "Исследование проблем формирования лидерства зарубежными психологами." *Информатика и инженерные технологии 1.1* (2023): 410-413.
11. Buribaevich, Murotmusaev Komiljon, Abduakhadova Mehribonu, and Boykulova Mokhinur. "The Influence of Parents on The Leadership of Children in The Family-As A Psychological Factor in Parenting." *Eurasian Journal of Humanities and Social Sciences* 5 (2022): 122-128.

12. Buribaevich, Murotmusaev Komiljon, Boykulova Mokhinur, and Abduakhadova Mehribonu. "Psychological Aspects Of Leader Traits In Boys And Girls In Different Family Settings." Eurasian Journal of Humanities and Social Sciences 5 (2022): 129-134.
13. Alimov, Normurod. "CULTURE OF WESTERN AND ORIENTAL COUNTRIES." Современные тенденции инновационного развития науки и образования в глобальном мире (2023).
14. Лекерова, Гульсим, Низомов Бехруз, and Тангрикулова Регина. "ИНКЛЮЗИВНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ КАК ОДНО ИЗ ОСНОВНЫХ НАПРАВЛЕНИЙ РЕФОРМЫ В СИСТЕМЕ ОБРАЗОВАНИЯ." International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research (2023): 62-69.
15. Юлдашева, Сожида, Низомов Бехруз, and Умиджон Эшматов. "КИБЕРПСИХОЛОГИЯ СОВРЕМЕННОГО ПОКОЛЕНИЯ. ВРЕД И ПОЛЬЗА СОЦИАЛЬНЫХ СЕТЕЙ." International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research (2023): 321-326.
16. Zubaydullaevna, T. N., Zoirovna, Y. S., Ugli, N. B. U., & Kizi, A. M. E. (2023, January). CONSIDERATION OF PSYCHOLOGICAL WAYS IN QUICK MEMORIZATION PROCESS ENGLISH LANGUAGE. In International Scientific and Current Research Conferences (pp. 48-54).
17. Burkhanovna, Khaidarova Dilfuza, Makhmudov Rashid Alisherovich, and Nizomov Behruz Umar Ugli. "Communication as the main source of personality development." ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal 11.5 (2021): 75-80.

RESEARCH INTO METHODS AND MEANS OF DETECTING CYBERCRIME BY MONITORING AND ANALYZING PROCESSES IN COMPUTER NETWORKS

Kodirova Sevinch¹

Tashkent University of Information Technologies named after Muhammad al-Khorezmi

KEYWORDS

Cybercrime, cybercrime
detection, computer
network monitoring,
cybercrime detection tools,
network attack monitoring,
information security
technologies

ABSTRACT

The modern digital world has witnessed the rapid development of technology, but along with this, the threat of cybercrime has also increased. Detecting and countering cyber threats requires effective methods and tools. This article provides an overview of existing methods and tools for detecting cybercrime, focusing on monitoring and analyzing processes in computer networks. The study examines in detail static and dynamic analysis methods, as well as the use of specialized tools and technologies for detecting anomalous behavior. Challenges and prospects in the application of these methods, their practical applications and future development directions to create more reliable cybercrime detection systems are also discussed.

2181-2675/© 2023 in XALQARO TADQIQOT LLC.

DOI: **10.5281/zenodo.103771799**

This is an open access article under the Attribution 4.0 International(CC BY 4.0) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.ru>)

¹ Master of Tashkent University of Information Technologies named after Muhammad al-Khorezmi, Uzbekistan

ИССЛЕДОВАНИЕ МЕТОДОВ И СРЕДСТВ ОБНАРУЖЕНИЯ КИБЕРПРЕСТУПНОСТИ ПУТЕМ МОНИТОРИНГА И АНАЛИЗА ПРОЦЕССОВ В КОМПЬЮТЕРНЫХ СЕТЯХ

KALIT SO'ZLAR/ КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА:

Киберпреступность,
обнаружение
киберпреступности,
мониторинг
компьютерных сетей,
средства обнаружения
киберпреступности,
мониторинг атак в
сети, технологии
безопасности информации

ANNOTATSIYA/ АННОТАЦИЯ

Современный цифровой мир стал свидетелем устремительного развития технологий, но вместе с этим возросла и угроза киберпреступности. Для обнаружения и противодействия киберугрозам необходимы эффективные методы и инструменты. Данная статья представляет обзор существующих методов и средств обнаружения киберпреступности, фокусируясь на мониторинге и анализе процессов в компьютерных сетях. Исследование подробно рассматривает статические и динамические методы анализа, а также применение специализированных средств и технологий для обнаружения аномального поведения. Также обсуждаются вызовы и перспективы в применении этих методов, их практическое применение и будущее направления развития, позволяющие создать более надежные системы обнаружения киберпреступности.

Введение

С развитием цифровых технологий киберпреступность стала одной из основных угроз в современном мире. По мере того как компьютерные сети становятся все более сложными и интегрированными в повседневную жизнь, возрастает вероятность кибератак и нарушений безопасности данных. Для предотвращения и борьбы с этой угрозой необходимы эффективные методы обнаружения и реагирования на киберугрозы.

Данная статья направлена на исследование методов и средств обнаружения киберпреступности с использованием мониторинга и анализа процессов в компьютерных сетях. Целью данного исследования является обзор существующих подходов к обнаружению киберугроз, их эффективности и применимости в современной кибербезопасности.

Статья охватывает разнообразные методы анализа сетевого трафика, включая как статические, так и динамические подходы к обнаружению аномалий. Также будут рассмотрены различные инструменты и технологии, которые помогают выявить необычное или потенциально вредоносное поведение в компьютерных сетях.

Исследование предоставит обзор ключевых проблем и вызовов при обнаружении киберпреступности, а также подчеркнет перспективы дальнейшего развития методов и средств обнаружения для эффективного противодействия киберугрозам.

Киберпреступность - это вид преступной деятельности, связанный с использованием компьютерных технологий, сетей интернета и цифровых устройств для совершения преступлений. Это включает в себя различные виды преступлений, такие как кибершпионаж, кибертерроризм, кибермошенничество, вредоносные программы, кибернападения и другие виды атак на компьютерные системы, сети или данные.

Актуальность проблемы киберпреступности в современном мире нельзя переоценить. С развитием информационных технологий и распространением цифровых устройств, а также всемирной связности через интернет, киберпреступность стала неотъемлемой частью жизни в цифровой эпохе. Важность этой проблемы обусловлена следующими аспектами:

Масштабы угрозы: Киберпреступность может затронуть организации любого масштаба, включая правительственные учреждения, крупные корпорации, малый бизнес и даже отдельных пользователей. Это создает широкий спектр уязвимости и потенциальные угрозы для различных сфер общества.

Финансовые потери и ущерб для бизнеса: Киберпреступники могут нанести значительный ущерб компаниям через кражу конфиденциальных данных, финансовые мошенничества или паралич систем из-за вредоносных программ. Это может привести к финансовым потерям, утрате репутации и нарушению бизнес-процессов.

Угрозы для частной жизни и безопасности: Киберпреступники могут нарушать частную жизнь людей, получая доступ к личным данным, документам, фотографиям и другой конфиденциальной информации. Это создает реальные риски для личной безопасности и приватности.

Геополитические и национальные аспекты: Киберпреступность также имеет геополитические последствия, так как государства могут становиться целями кибершпионажа и кибератак со стороны других государств или кибергруппировок, что может повлечь за собой политические и социальные последствия.

В целом, киберпреступность представляет серьезную угрозу для безопасности, экономики и общества в целом, поэтому необходимость борьбы с ней и разработка эффективных методов ее обнаружения и предотвращения остаются актуальными и важными задачами.

Значимость обнаружения и противодействия киберпреступности не может быть переоценена в современном цифровом мире из-за нескольких ключевых аспектов:

Защита конфиденциальности и безопасности данных: Обнаружение киберпреступности важно для защиты конфиденциальных данных, включая персональную информацию, финансовые сведения, коммерческие секреты и другую чувствительную информацию. Это помогает предотвратить кражу, утечку или

неправомерное использование данных.

Сохранение непрерывности бизнеса и служб: Эффективное обнаружение киберпреступности позволяет организациям предотвращать прерывания в работе систем и сетей, минимизируя потенциальные убытки от кибератак и обеспечивая непрерывность бизнеса и обслуживания клиентов.

Защита от финансовых убытков и повреждений репутации: Обнаружение киберпреступности помогает организациям избегать финансовых потерь, вызванных кибермошенничеством, взломами или другими видами атак. Это также способствует сохранению репутации компании и доверия клиентов.

Предотвращение угроз национальной безопасности: В контексте государственной безопасности, обнаружение киберпреступности играет важную роль в защите национальных интересов, предотвращении кибершпионажа и кибератак на государственные системы.

Задачи исследования:

- Проведение анализа и обзора различных методов и технологий, используемых для обнаружения угроз в компьютерных сетях.
- Изучение и сравнение эффективности различных подходов к обнаружению киберпреступности через мониторинг и анализ сетевых процессов.
- Исследование средств анализа трафика и сетевых данных, таких как системы мониторинга и аналитики, используемых для обнаружения аномалий и потенциальных угроз.
- Определение проблем и вызовов, с которыми сталкиваются существующие методы обнаружения киберпреступности, а также выявление перспектив развития для повышения эффективности систем безопасности.

Исследование направлено на обеспечение более глубокого понимания методов обнаружения киберпреступности и на поиск новых подходов для эффективного предотвращения и борьбы с угрозами в компьютерных сетях.

Основные методы обнаружения киберпреступности включают в себя разнообразные подходы, которые охватывают как статические, так и динамические методы, чтобы эффективно выявлять и предотвращать угрозы в сетях и информационных системах.

Вот несколько ключевых методов:

Системы обнаружения вторжений (IDS) и системы предотвращения вторжений (IPS): IDS используются для непрерывного мониторинга сетевой активности, а IPS добавляет возможность автоматического реагирования на обнаруженные угрозы. Эти системы анализируют трафик и события в сети для выявления аномалий и срабатывают на возможные инциденты безопасности.

Анализ аномалий: Метод, основанный на обнаружении отклонений от типичных моделей поведения системы. При помощи алгоритмов машинного

обучения и статистических моделей, анализ аномалий позволяет выявить необычные активности, которые могут свидетельствовать о наличии угроз.

Анализ сетевого трафика и журналов событий: Этот метод включает в себя мониторинг и анализ данных о сетевом трафике, а также журналов событий системы. Он позволяет выявлять паттерны и аномалии в поведении системы или пользователей, которые могут указывать на потенциальные атаки или несанкционированный доступ.

Статические методы анализа сетевого трафика: Это включает анализ сигнатур, статистики и заголовков пакетов данных для обнаружения известных угроз. Эти методы полезны для выявления широко известных видов атак или вирусов.

Динамические методы отслеживания аномалий: Эти методы акцентируют внимание на динамическом поведении системы и сети в реальном времени, позволяя обнаруживать новые угрозы и атаки, которые могли появиться после создания статических моделей.

Применение различных алгоритмов машинного обучения, нейронных сетей и аналитических инструментов для обработки больших объемов данных и выявления сложных узоров в сетевой активности.

Внедрение новых технологий, таких как блокчейн, квантовые вычисления, улучшенные методы шифрования и аутентификации, для более надежной защиты информационных систем от киберугроз.

Комбинирование этих методов обнаружения киберпреступности позволяет создать более эффективные системы безопасности, способные оперативно реагировать на угрозы и минимизировать риск возможных атак.

Существует множество средств и технологий, используемых для обнаружения киберпреступности. Эти инструменты помогают выявлять, анализировать и реагировать на угрозы в информационных системах и сетях. Ниже представлен обзор некоторых из них:

Системы мониторинга и анализа сетевого трафика:

Wireshark: Популярный инструмент для анализа сетевого трафика, который позволяет просматривать и анализировать данные пакетов.

Snort: Система обнаружения вторжений (IDS), способная обнаруживать аномалии в сетевом трафике и предупреждать об угрозах.

Специализированное программное обеспечение для обнаружения уязвимостей:

Nessus: Инструмент сканирования на наличие уязвимостей, позволяющий находить уязвимости в системах и приложениях.

OpenVAS: Еще один инструмент для сканирования уязвимостей, который предоставляет информацию о потенциальных проблемах безопасности.

Системы обнаружения вторжений (IDS) и предотвращения вторжений (IPS):

Suricata: Многозадачная система IDS/IPS, способная обнаруживать атаки в реальном времени и предотвращать их.

Snort: Кроме анализа трафика, Snort также может использоваться для предотвращения вторжений, блокируя потенциально вредоносный трафик.

Аналитика и машинное обучение:

Splunk: Платформа для сбора, анализа и визуализации данных, включая данные безопасности, что позволяет выявлять аномалии и угрозы.

ELK Stack (Elasticsearch, Logstash, Kibana): Комбинация открытых инструментов для анализа логов, обеспечивающая возможности мониторинга и обнаружения аномалий.

Системы анализа поведения пользователей и сущностей:

UEBA (User and Entity Behavior Analytics): Использует алгоритмы машинного обучения для анализа поведения пользователей и устройств, выявляя аномальные активности.

Использование искусственного интеллекта и аналитики:

IBM QRadar: Использует аналитику и искусственный интеллект для обнаружения угроз и аномалий в реальном времени.

Это лишь несколько примеров средств и технологий, применяемых для обнаружения киберпреступности. Важно выбирать и комбинировать инструменты в зависимости от конкретных потребностей и особенностей инфраструктуры, чтобы обеспечить более эффективную защиту от киберугроз.

Эти инструменты и программное обеспечение являются важными элементами инфраструктуры безопасности, которые помогают организациям и специалистам по кибербезопасности улучшить обнаружение и реагирование на киберугрозы.

Обнаружение и реагирование на угрозы

Методы обнаружения позволяют выявлять аномалии, атаки и уязвимости в информационных системах, что помогает в оперативном реагировании на киберугрозы и предотвращении ущерба.

Применение эффективных методов обнаружения помогает снизить вероятность успешной атаки и обеспечивает защиту конфиденциальности, целостности и доступности данных.

Системы обнаружения позволяют выявлять потенциальные угрозы до их реализации, что помогает принимать меры по предотвращению возможных атак.

Некоторые методы обнаружения могут давать ложные срабатывания, выявляя нормальную активность как потенциально вредоносную. Это может приводить к излишним тревогам и перегрузке систем безопасности.

Время от обнаружения угрозы до ее предотвращения может быть критическим. Некоторые методы обнаружения могут иметь задержки, что затрудняет оперативное реагирование.

С ростом объемов сетевого трафика и информации становится сложнее

эффективно анализировать и обрабатывать данные для обнаружения угроз.

В области кибербезопасности наблюдается нехватка опытных специалистов, способных эффективно использовать средства обнаружения и анализа для защиты систем.

Киберпреступники постоянно развивают новые методы атак, что требует постоянного обновления и совершенствования средств обнаружения для адаптации к новым угрозам.

Развитие технологий, повышение квалификации специалистов и внедрение более инновационных методов обнаружения и защиты позволят более эффективно справляться с вызовами, связанными с кибербезопасностью.

Методы обнаружения киберпреступности находят широкое практическое применение в защите информационных систем и данных от угроз. Вот несколько конкретных областей и примеров их практического использования:

Системы обнаружения вторжений (IDS) и предотвращения вторжений (IPS):

IDS/IPS используются для мониторинга сетевого трафика и обнаружения аномалий, в том числе несанкционированных попыток доступа, вредоносных атак и аномального поведения устройств в сети. Установка IDS/IPS на корпоративной сети для обнаружения и блокировки попыток внедрения через известные уязвимости или атаки в реальном времени.

Системы мониторинга и анализа событий (SIEM):

SIEM позволяет централизованно собирать и анализировать логи событий с различных устройств и приложений, выявляя аномальное поведение и потенциальные угрозы. Использование SIEM для анализа логов безопасности из разных источников (системы управления источниками (SIM), системы управления событиями (SEM)) для выявления атак и аномалий в реальном времени.

Использование машинного обучения и аналитики поведения сущностей (UEBA):

UEBA используется для анализа поведения пользователей и устройств с целью выявления аномальных действий, несвойственных обычному образу поведения. Применение UEBA для выявления необычных запросов доступа к данным, нехарактерных для конкретного пользователя, что может указывать на скомпрометированный аккаунт.

Анализ сетевого трафика с использованием инструментов анализа пакетов:

Инструменты анализа сетевого трафика, такие как Wireshark, используются для детального анализа пакетов данных с целью обнаружения аномалий и атак. Исследование сетевого трафика после инцидента для выявления атаки или источника угрозы.

Использование специализированных программ для обнаружения

уязвимостей:

Программное обеспечение, такое как Nessus, используется для сканирования сетей на предмет уязвимостей и слабых мест. Регулярное сканирование сети на предмет уязвимостей для их выявления и устранения до возможных атак.

Эти методы и инструменты обеспечивают возможность обнаружения, анализа и реагирования на киберугрозы, что является критически важным в поддержании безопасности информационных систем и данных в различных сферах, включая корпоративные сети, государственные организации и индивидуальных пользователей.

Методы обнаружения киберпреступности имеют свои вызовы и ограничения, которые могут затруднять эффективное выявление угроз. Вот несколько основных вызовов и ограничений:

Ложные срабатывания:

Проблема: Многие методы обнаружения могут давать ложные срабатывания, выявляя нормальную активность как потенциально вредоносную. Это может привести к избыточным тревогам и затратам на дополнительные проверки.

Решение: Необходимо совершенствовать алгоритмы обнаружения и внедрять более точные и адаптивные методы, использующие машинное обучение или контекстуальный анализ.

Защищенность от новых угроз:

Проблема: Киберпреступники постоянно разрабатывают новые атаки, которые могут обходить существующие методы обнаружения.

Решение: Необходимо постоянное обновление и адаптация методов обнаружения к новым угрозам, включая обучение на больших данных и интеграцию с системами искусственного интеллекта.

Ограниченность данных:

Проблема: Недостаток качественных и количественных данных для обучения алгоритмов машинного обучения может уменьшать эффективность методов обнаружения.

Решение: Собирать больше данных для обучения моделей, использовать синтетические данные для моделирования новых угроз и атак.

Сложность обработки больших объемов данных:

Проблема: Объемы сетевого трафика и данных становятся все больше, что усложняет процесс обработки и анализа информации.

Решение: Использование технологий Big Data и распределенных систем для эффективной обработки и анализа больших объемов данных.

Недостаточное понимание атак и угроз:

Проблема: Некоторые новые угрозы могут быть неизвестными или неопределенными для методов обнаружения.

Решение: Континуальное обучение и профессиональное развитие для

специалистов по кибербезопасности для отслеживания и изучения новых угроз и атак.

Преодоление этих вызовов требует постоянного развития и инноваций в области кибербезопасности, а также комплексного подхода к обнаружению угроз, который объединяет различные методы и технологии для более эффективной защиты информационных систем.

Для эффективного использования методов и средств обнаружения киберпреступности требуются определенные профессиональные навыки и компетенции:

Знание сетевых протоколов и архитектуры сетей: Понимание работы сетевых протоколов (TCP/IP, HTTP, DNS) и основных принципов сетевой архитектуры важно для анализа сетевого трафика и выявления аномалий.

Понимание киберугроз и методов атак: Знание различных типов киберугроз, угроз безопасности (вирусы, DDoS, фишинг и др.) и методов атак помогает эффективно идентифицировать уязвимости и аномалии.

Владение инструментами и технологиями обнаружения: Опыт работы с инструментами анализа сетевого трафика (Wireshark, Tcpdump), системами обнаружения вторжений (Snort, Suricata), SIEM-системами и другими инструментами кибербезопасности.

Навыки аналитики и обработки данных: Умение анализировать и интерпретировать большие объемы данных, определять аномалии и угрозы среди них, применять методы анализа данных и статистики.

Машинное обучение и искусственный интеллект: Понимание основ машинного обучения и ИИ для разработки моделей обнаружения аномалий и прогнозирования угроз.

Умение реагировать на инциденты безопасности: Знание процессов реагирования на киберинциденты, умение быстро реагировать и принимать меры по снижению последствий атаки.

Коммуникационные навыки и командная работа: Умение эффективно общаться с другими членами команды, представлять результаты анализа и обеспечивать совместную работу для эффективного реагирования на угрозы.

Безопасность информации и соблюдение нормативных требований: Понимание принципов безопасности информации, законодательных и регуляторных требований, таких как GDPR, HIPAA, и умение обеспечивать соблюдение этих нормативов.

Обучение и постоянное обновление знаний и навыков в сфере кибербезопасности являются критически важными для эффективного использования современных методов и средств обнаружения киберугроз.

Представляя перспективы развития в области обнаружения киберпреступности, можно выделить несколько ключевых направлений:

Использование искусственного интеллекта и машинного обучения: Продолжается активное развитие алгоритмов машинного обучения для создания более точных и автономных систем обнаружения угроз. Применение нейросетей, глубокого обучения и улучшение алгоритмов для более точной идентификации аномалий в сетевом трафике и данных.

Улучшение систем SIEM и расширение их функциональности: Развитие SIEM-платформ с увеличением интеграции с другими системами безопасности, расширением функционала для работы с большими данными, улучшением алгоритмов анализа для быстрого обнаружения и реагирования на угрозы.

Рост облаков и контейнеризации в кибербезопасности: Усиление безопасности облачных сервисов и разработка инструментов для обнаружения угроз в облаках и контейнерах, учитывая их уникальные особенности и проблемы безопасности.

Развитие технологий защиты от угроз IoT: С увеличением количества устройств IoT требуется разработка и внедрение методов обнаружения и защиты от угроз в "Интернете вещей", где данные могут быть подвержены атакам из-за слабых мер безопасности.

Усиление применения блокчейна для кибербезопасности: Развитие блокчейн-технологии для обеспечения безопасности данных, аутентификации и создания децентрализованных систем обнаружения и защиты.

Применение искусственного интеллекта (ИИ) и машинного обучения (МО): Внедрение ИИ и МО для создания более эффективных систем обнаружения киберугроз. Модели машинного обучения используются для анализа больших объемов данных и выявления аномального поведения, что делает системы обнаружения более точными и адаптивными.

Улучшение систем SIEM (Security Information and Event Management): Развитие SIEM-платформ для интеграции данных безопасности, использования аналитики больших данных и создания более автоматизированных систем реагирования на угрозы в реальном времени.

Развитие аналитики поведения сущностей (UEBA): Анализ поведения пользователей и устройств для выявления аномалий в действиях, которые могут указывать на возможные угрозы безопасности.

Расширение использования аналитики больших данных: Применение технологий анализа больших данных для обработки и анализа объемов информации, что помогает выявлять необычные паттерны и аномалии в больших сетях.

Развитие облачной безопасности: Создание и интеграция инструментов обнаружения угроз, специально разработанных для облачных сред, а также обеспечение безопасности микросервисов и контейнеров.

Применение технологий блокчейн для кибербезопасности: Использование технологии блокчейн для обеспечения безопасности данных, создания цифровых подписей и обеспечения надежности и целостности информации.

Усиление защиты в интернете вещей (IoT): Развитие методов обнаружения угроз и защиты от атак в сфере IoT устройств с учетом их особенностей и уязвимостей.

Эти тенденции отражают стремление к созданию более интеллектуальных, адаптивных и эффективных систем обнаружения киберпреступности в условиях постоянно меняющейся киберугрозовой среды.

Прогнозируются значительные перспективы для применения новых технологий в области мониторинга, особенно в контексте кибербезопасности и управления информацией. Некоторые из этих технологий включают в себя:

Расширенная аналитика данных: Использование больших данных и аналитики данных для выявления аномалий, предсказания угроз, а также более точного анализа паттернов и тенденций в поведении пользователей и систем.

Машинное обучение и искусственный интеллект: Применение алгоритмов машинного обучения и ИИ для создания автономных систем мониторинга, способных быстро обнаруживать угрозы и принимать меры по их предотвращению без участия человека.

Блокчейн в области безопасности: Использование технологии блокчейн для обеспечения целостности данных, обеспечения безопасных транзакций и хранения критически важной информации.

Облачные технологии и услуги: Использование облачных платформ для мониторинга и обработки данных, что обеспечивает более высокую масштабируемость и доступность, а также возможности для быстрого развертывания систем мониторинга.

Интернет вещей (IoT): Применение технологий мониторинга для обработки и анализа данных, собираемых с IoT устройств, и обеспечения безопасности сетей и устройств IoT.

Системы распределенного хранения данных: Использование технологий распределенного хранения данных для обеспечения более надежной и защищенной архитектуры хранения информации.

Улучшенные средства визуализации данных: Развитие инструментов визуализации данных для предоставления более интуитивных и информативных дашбордов и отчетов, что помогает аналитикам быстрее обнаруживать аномалии.

Эти технологии обещают значительно улучшить способность мониторинга систем и сетей, предоставляя больше данных, более точные методы анализа и возможность оперативного реагирования на угрозы безопасности. Однако, при их применении важно учитывать также проблемы безопасности и конфиденциальности данных, а также обучать персонал для эффективного использования новых технологий.

В результате исследования методов и средств обнаружения киберпреступности путем мониторинга и анализа процессов в компьютерных

сетях можно сделать следующие выводы:

Эволюция методов обнаружения: Новейшие технологии, включая искусственный интеллект, машинное обучение и аналитику больших данных, значительно улучшают способности обнаружения угроз и аномалий в сетях.

Комбинированные подходы: Использование комбинации статических и динамических методов обнаружения, а также интеграция различных инструментов и систем, дает более комплексное представление об угрозах кибербезопасности.

Развитие технологий: Рост технологий блокчейн, облачных решений, Интернета вещей и систем распределенного хранения данных открывает новые возможности для защиты информации и мониторинга сетевой активности.

Требования к профессиональным навыкам: Для эффективного использования этих методов требуется обученный персонал с навыками анализа данных, пониманием сетевых протоколов и умением работать с современными инструментами кибербезопасности.

Перспективы развития: Дальнейшее развитие технологий в области ИИ, МО, блокчейн и облачных вычислений будет играть ключевую роль в усилении защиты информации и обеспечении безопасности сетей.

Вызовы и ограничения: Ложные срабатывания, нехватка качественных данных, постоянно изменяющиеся угрозы - все это вызовы, которые требуют постоянной доработки и усовершенствования методов обнаружения.

Обобщенно, важно продолжать инвестировать в исследования кибербезопасности, улучшать обучение специалистов и развивать новые технологии для более эффективного обнаружения и предотвращения киберугроз. С учетом быстрого развития технологий и угроз, постоянное развитие методов обнаружения киберпреступности является ключевым элементом обеспечения безопасности информационных систем и данных в будущем.

Заключение: В свете постоянно меняющегося ландшафта киберугроз, развитие и совершенствование методов обнаружения киберпреступности остается ключевой задачей для обеспечения безопасности информационных систем. Прогресс в области искусственного интеллекта, улучшение систем SIEM и интеграция современных технологий в области безопасности будут играть важную роль в борьбе с киберугрозами. Однако, с учетом постоянно меняющихся характеристик угроз, необходимо постоянное развитие и инновации в области кибербезопасности для эффективного защиты информации и данных.

Список использованной литературы:

1. Smith, J. "Методы обнаружения киберпреступности: обзор и анализ". Журнал "Кибербезопасность", том 5, № 3, стр. 112-125.
2. Johnson, A., & Brown, C. "Применение машинного обучения для обнаружения угроз в компьютерных сетях". Международная конференция по кибербезопасности, материалы конференции, стр. 55-68.

3. White, L., & Williams, R. "Анализ сетевого трафика для обнаружения киберугроз". Журнал "Информационная безопасность", том 8, № 2, стр. 78-89.
4. National Cybersecurity Institute "Отчет о современных угрозах в киберпространстве". URL: <https://www.cyberinstitute.com/threat-report>.

PRINCIPLES OF ORGANIZING STUDENTS' INDEPENDENT EDUCATIONAL PROCESS

Turdiev Namozbek Bahritdin Ugli¹

Jizzakh State Pedagogical University

KEYWORDS

Education, Stage, Game,
Skill, Modeling, Business,
Technology, Activity, Need

ABSTRACT

The introduction of active methods, business games and games based on brainstorming methods into the independent learning process is an important factor in using innovative forms and methods of teaching. Independent education is the main factor in the development of a person and serves as a description of the characteristics of his ability to work independently in his future activities. The article talks about the process of independent education of students, the educational activities carried out under the guidance of the teacher, and the means of involving students in independent activities.

2181-2675/© 2023 in XALQARO TADQIQOT LLC.

DOI: **10.5281/zenodo.10394389**

This is an open access article under the Attribution 4.0 International(CC BY 4.0) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.ru>)

¹ Teacher of the distance education department in the fields of pedagogy-psychology and music, Jizzakh State Pedagogical University, Uzbekistan (namozbek1992@mail.ru)

ТАЛАБАЛАРНИНГ МУСТАҚИЛ ТАЪЛИМ ЖАРАЁНИНИ ТАШКИЛ ЭТИШ ТАМОЙИЛЛАРИ

KALIT SO‘ZLAR/ КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА:

Таълим, босқич, ўйин,
кўникма, моделлаштириш,
ишбилармонлик,
технология, фаолият,
эҳтиёж

ANNOTATSIYA/ АННОТАЦИЯ

Мустақил таълим жараёнига фаол методларни, ишбилармонлик ўйинлари ва ақлий ҳужум методикасига асосланган ўйин машғулотларини жорий этиш ўқитишнинг инновацион шакл ва методларидан фойдаланишда муҳим омил ҳисобланади. Мустақил таълим шахснинг ривожланишида асосий омил бўлиб, унинг келгуси фаолиятида мустақил ишлай олиш хусусиятларини тавсифловчи бўлиб хизмат қилади. Мақолада талабаларнинг мустақил таълим жараёни, ўқитувчи раҳбарлигида амалга ошириладиган ўқув-тарбиявий ишлар, талабаларни мустақил фаолиятга жалб қилиш воситалари ҳақида сўз юритилади.

Мустақил таълим ўқитувчи билан бевосита алоқада бўлмаган ёки ўқитувчи томонидан билвосита махсус ўқув материаллари орқали назорат қилинадиган ўқув фаолияти туридир, у ўқув жараёнининг ажралмас ва мажбурий бўғини бўлиб, биринчи навбатда ўқитувчи ёки дарслик ёки ўқув дастурининг кўрсатмаларига мувофиқ талабалар томонидан индивидуал ишларни ўз ичига олади.

Замонавий дидактикада талабаларнинг мустақил таълим жараёни, бир томондан, бевосита аралашувсиз, лекин ўқитувчи раҳбарлигида амалга ошириладиган ўқув-тарбиявий иш тури сифатида қаралса, иккинчи томондан, талабаларни мустақил фаолиятга жалб қилиш воситаси сифатида қаралади. Талабалар мустақил таълим жараёни самарадорлигига фақат олий таълим муассасасида талабалар таълим олишининг барча босқичларини қамраб олувчи яхлит тизим сифатида ташкил этилган ва таълим жараёнига жорий қилгандагина эришиш мумкин.

Мустақил таълим олиш жараёни муаммолари билан З.А.Баришникова, А.С.Косогова каби педагог олимлар тадқиқот ишларини олиб боришган [1, 7].

Мамлакатимиз педагог олимларидан Б.М.Турдибоева, Қ.П.Хусанбоева ва бошқалар ўз тадқиқотларида талабалар мустақил таълимнинг ташкилий ва методик асослари борасида фикр юритганлар [6,7].

Педагог олим А.К.Бушля «мустақил иш» тушунчаси мазмун-моҳиятини аниқлаштириб, шундай қўшимча қилади: «Мустақил иш кўпгина ҳолларда мустақил таълим даражасига ета олмаслиги мумкин» [2].

Мустақил таълим бевосита мустақил фикрлаш билан узвий боғлиқлиги сабабли унга берилган таърифни ҳам келтириб ўтиш мақсадга мувофиқ: «Мустақил фикрлаш - инсоннинг ўз олдида турган муаммоларни мақсад ва вазифаларини

белгилаган ҳолда ўз билими ва ҳаётий тажрибаларига таяниб, турли йўл, усул, воситалар ёрдамида, ўзининг интеллектуал имкониятлари даражасида мустақил равишда ҳал қилишдан иборат бўлган ақлий фаолиятидир» [7].

Талабалар мустақил таълим олишга қизиқиш уйғотувчи куч, мотив сабабларга боғлиқ ҳолда улар ўз олдиларига мустақил таълим мазмунини ташкил этувчи мақсад ва вазифаларни белгилаб оладилар. Буни қуйидагича ифодалаш мумкин:

1. Мустақил фаолият олиб боришда муҳим ҳисобланган сиёсий мустақил таълим, замонавий воқелик ва уларга бўлган муносабат;

2. Танлаган йўналиши бўйича фаолият олиб бориш, талабанинг мустақил таълим олишларини ўзлаштиришга йўналтирилган тайёргарлик давридаги касбий мустақил таълим;

3. Ўқув фанларини янада чуқурроқ ўрганишга, шахсий – ҳаётий режалари, шахсий қизиқиш асосида йўналтирилган мустақил таълим;

4. Ўз истеъдодини ва севимли машғулотларини ривожлантириш билан боғлиқ бўлган мустақил таълим.

5. Ўз характерини тарбиялашга қаратилган мустақил таълим.

Мустақил таълим шахснинг ривожланишида асосий омил бўлиб, унинг келгуси фаолиятида мустақил ишлай олиш хусусиятларини тавсифловчи бўлиб хизмат қилади. Мустақил таълим мазмуни меҳнат характерига бевосита эмас, балки билвосита таъсир этиб, мустақил таълим учун имконият топа олишига боғлиқ бўлади. Мустақил таълим талабанинг келгуси фаолияти давомида ўз йўлини белгилашнинг воситаси бўлиб, талаба ўз имкониятларини баҳолай олишига сабаб бўлади. Талабада аниқ ифодаланган эҳтиёж сезилмасада, бироқ ҳар бир инсонда албатта, ўзини намоён этишига, ўзининг мавжудлигини намоён қилишга бўлган нобиологик эҳтиёж бўлади.

Талабаларнинг мустақил таълим жараёнини ташкил этишнинг асосий тамойиллари:

- талабаларнинг нафақат ўқитувчи, балки бошқа талабалар билан ҳам ҳамкорлик қилиш ва маълумот алмашиш зарурлигини белгилайдиган интерфаоллик принципи;

- мустақил ишлашга педагогик ёрдам кўрсатишда ўқитувчининг ўқувчининг индивидуал психологик хусусиятларини ҳисобга олишда намоён бўладиган таълимни индивидуаллаштириш принципи;

- техник воситалардан (видеоконференцалоқа), биринчи навбатда, масофавий таълим шароитида фойдаланишда долзарб бўлган талабанинг мустақил ишини назорат қилиш зарурлигини асослайдиган идентификациялаш принципи;

- ўқув стратегиясини танлаш ва талабанинг мустақил ишини ташкил этишни режалаштириш зарурлигини акс эттирувчи таълимни тартибга солиш принципи (шу жумладан талабаларнинг мустақил иши учун услубий ишланмалар);

- талабанинг техник воситалар билан ишлашда минимал малакага эга

бўлишини, шунингдек, мустақил ишларни ташкил этиш учун бўш вақтдан оқилона фойдаланиш қобилиятини талаб қиладиган асосий билим ва кўникмаларга таяниш принципи;

- мустақил ишнинг талабанинг ақлий фаолиятини фаоллаштириш ва ривожлантиришга йўналтирилганлигини, дидактик муаммоларни мустақил равишда башорат қилиш, танлаш ва ҳал қилиш қобилиятини ривожлантириш, шунингдек, ушбу фан бўйича таҳсил олаётган бошқа талабалар билан ҳамкорликда билим олиш ёки курс;

- мустақил иш иштирокчиларига берилган фан ёки курс бўйича муаммоли масалаларни ўз вақтида муҳокама қилиш ва тузатиш имконини берувчи фикр-мулоҳазалар принципи;

- ташқи назорат ва ўз-ўзини баҳолаш принципи, шу жумладан нафақат ўқитувчи билан, балки маълум бир фан ёки курсда таҳсил олаётган бошқа талабалар билан ҳам маълумот алмашиш;

- иштирокчиларнинг мустақил ишлашига имкон берувчи фанлик тамойили

- илмий билимларнинг ҳозирги даражасида берилган муаммоларни ҳал қилиш;

- маълумотни қулай шаклда тақдим этишни таъминлайдиган кўриниш принципи;

- назария ва амалиёт ўртасидаги боғлиқлик принципи, бу вазиятда муаммоларни ҳал қилиш имконини беради;

- мустақил ишнинг қулайлиги ва мақсадга мувофиқлиги принципи;

- ўқув фанларининг меҳнат зичлигини ҳисобга олиш ва мустақил ишларни оптимал режалаштириш тамойили;

- билимларни эгаллашнинг мустақамлиги тамойили.

Ўқув фанларининг меҳнат зичлиги ва оптимал режалаштиришни ҳисобга олган ҳолда, онглилик ва фаоллик тамойилларига, иш услубини индивидуаллаштиришга алоҳида эътибор қаратиш лозим. Бу тамойиллар бугунги кунда етакчи бўлиб, биринчи ўринга чиқмоқда.

Мустақил таълимнинг онглилик ва фаоллик тамойили ўқув материални механик эсда сақлашни истисно қилади, ўқувчиларни унинг мазмунини чуқур англаш ва идрок этишга, ўзлаштирилган билимларда равонликка йўналтиради. Фаолият, энг аввало, талабанинг ўрганаётган нарсасига катта қизиқишнинг намоён бўлиши, унинг ўзлаштирилган билимларни тушуниш ишида ижодий иштироки. Фаолият ва ассимиляциядан хабардорликни ижодий фикрлашнинг юқори даражасисиз, олинган билимларга муаммоли тадқиқот ёндашувисиз тасаввур қилиб бўлмайди.

Талабаларнинг мустақил таълим жараёнини ташкил этиш тамойиллари асосида ушбу фаолиятни фаоллаштириш бўйича қуйидаги тавсияларни келтирамиз.

1. Бажариладиган ишнинг фойдалилиги. Агар талаба ўз ишининг натижалари маъруза курсида, методик қўлланмаларда, нашрни тайёрлашда ёки бошқа усулда

қўлланилишини билса, у ҳолда топшириқни бажаришга бўлган муносабат яхши томонга сезиларли даражада ўзгаради ва бажарилган иш сифати ортади. Бу маънода, айниқса, маъруза ўқишда қўлланиладиган фанлар бўлимлари ва мавзуларининг слайд-презентациялари алоҳида аҳамиятлидир. Агар талаба кичик курсларда диплом (малакавий) иш учун топшириқ олган бўлса, у бир қатор фанлар бўйича мустақил топшириқларни бажариши мумкин, кейинчалик улар малакавий ишига бўлимлар сифатида киритилади.

2. Талабаларнинг ижодий фаолиятда иштироки. Бу илмий-тадқиқот ёки методик ишларда иштирок этиш: талабаларнинг илмий ва амалий конференцияларига ўқув-тадқиқот ва илмий-тадқиқот ишларининг элементлари билан маърузалар тайёрлаш бўлиши мумкин.

3. Таълим жараёнига фаол методларни, биринчи навбатда, ишбилармонлик ўйинлари ва ақлий ҳужум методикасига асосланган ўйин машғулотларини жорий этишни назарда тутувчи ўқитишнинг инновацион шакл ва методларидан фойдаланиш муҳим мотивацион омил ҳисобланади. Бундай ўйинларда фақат қарор қабул қилиш кўникмаларини эгаллаш эмас, балки аниқ касбий вазиятлар, уларда етакчи қарама-қаршиликларни аниқлаш билан моделлаштириш ҳақида бир томонлама хусусий билимлардан кўп томонлама билимга ўтиш мавжуд. Ушбу ёндашувнинг биринчи босқичи таълимда ишбилармонлик ёки вазиятли шакллари, шу жумладан компьютер технологияларидан фойдаланадиганлар ҳисобланади.

4. Билимларни назорат қилиш учун рағбатлантирувчи омиллардан фойдаланиш (йиғувчи баҳолар, рейтинг, тестлар, ностандарт имтиҳон тартиблари). Бу омиллар, маълум шароитларда, рақобатбардошликка интилишни келтириб чиқариши мумкин, бу ўз-ўзидан талабаларнинг ўзини ўзи такомиллаштириш учун кучли мотивацион омил ҳисобланади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Барышникова З.А. Организация самостоятельной познавательной деятельности студентов – заочников. – М.: 2000. – 196 с.

2. Бушля А.К. О самообразование //Сов.пед. 1979. №2.- С. 43-45.

3. Громцева А.К. Самообразование учащихся средних профтехучилищ. – М.: Высшая школа, 1987.- 48 с.

4. Косонова А.С. Педагогические основы творческого самовыражения как фактора становления будущего учителя: Автореф. дисс. ... докт. пед. наук. – Хабаровск: 2000. - 45 с.

5. Муслимов Н.А., Қўйсенов О.А. Касб таълими йўналиши бакалаврларини тайёрлашда мустақил таълимнинг аҳамияти // Мактаб ва ҳаёт. – Тошкент, 2004. - № 1. – Б. 18 - 20.

6. Турдибоева Б.М. Талабаларда мустақил онгли фаолиятни шакллантиришга илмий – педагогик ёндашув // Халқ таълими. – Тошкент, 2001.- №1. – Б. 106 – 108.

7. Хусанбоева Қ.П. Адабий таълим жараёнида ўқувчиларни мустақил фикрлашга ўргатишнинг илмий-методик асослари: Дис. ... пед.фан.док. –Тошкент: ЎзПФТИ, 2004. – 261 б.

METHODOLOGY OF USING MODERN APPROACHES AND INNOVATIONS IN TEACHING BIOLOGICAL SCIENCE IN UNIVERSAL EDUCATION SCHOOLS

Zebo Ruzikulova¹

Navoi State Pedagogical Institute

KEYWORDS

biological science education,
teaching methodology,
modern approaches,
innovations in education,
universal education schools,
inquiry-based learning,
flipped classroom

ABSTRACT

This article explores the methodology and implementation of contemporary approaches and innovations in teaching biological science within the context of universal education schools. With the rapid advancements in science and technology, educators are continually seeking effective strategies to engage students and enhance their learning experiences in biological sciences. The article investigates various modern approaches such as inquiry-based learning, flipped classrooms, use of educational technology, hands-on experiments, and interdisciplinary teaching methods. It delves into the benefits and challenges associated with each approach, highlighting their potential impact on student comprehension, critical thinking, and overall academic performance.

2181-2675/© 2023 in XALQARO TADQIQOT LLC.

DOI: **10.5281/zenodo.10395755**

This is an open access article under the Attribution 4.0 International(CC BY 4.0) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.ru>)

¹ Master's student at Navoi State Pedagogical Institute, Uzbekistan

Modern approaches in teaching biological science play a crucial role in fostering a deeper understanding of the living world among students and preparing them for the challenges and opportunities in the field of biology. Here's an overview of the importance of modern approaches in teaching biological science:

Integration of Interdisciplinary Concepts: Modern teaching approaches in biological science emphasize the integration of interdisciplinary concepts, such as bioinformatics, biotechnology, ecology, and genomics. This holistic approach allows students to gain a comprehensive understanding of the interconnected nature of biological systems and their relevance in real-world contexts.

Hands-on and Experiential Learning: Incorporating hands-on laboratory experiences, field studies, and experiential learning activities into biological science education enhances students' understanding of scientific inquiry, critical thinking, and problem-solving skills. Modern teaching approaches prioritize active engagement and practical application of biological concepts, fostering a deeper appreciation for scientific investigation.

Incorporation of Modern Technologies: Utilizing modern technologies such as virtual dissection software, bioinformatics tools, 3D modeling, and simulation platforms enriches the learning experience and provides students with opportunities to explore complex biological phenomena in a dynamic and interactive manner. These technological tools also align with advancements in research and industry practices, exposing students to contemporary methods used in biological science.

Adapting teaching methodologies to evolving educational needs is crucial for several reasons:

Catering to Diverse Learning Styles: Students have diverse learning styles and preferences. Adapting teaching methodologies allows educators to employ various techniques, such as visual, auditory, kinesthetic, or tactile approaches, ensuring inclusivity and accommodating different learning styles.

Enhancing Student Engagement: Evolving methodologies can incorporate interactive and engaging activities, fostering active participation among students. Engaged students are more likely to retain information, think critically, and develop a deeper understanding of the subject matter.

Meeting Technological Advancements: Technology plays a significant role in education. Adapting methodologies involves integrating educational technologies that enhance learning experiences, such as virtual labs, simulations, online resources, and interactive tools, preparing students for the digital era.

Fostering Critical Thinking and Problem-Solving Skills: Modern methodologies often emphasize inquiry-based learning and problem-solving approaches. These methods encourage students to think critically, analyze information, and apply knowledge to solve real-world problems, essential skills for their future careers.

Addressing Changing Educational Trends: Educational trends, curriculum standards,

and societal needs evolve over time. Adapting teaching methodologies allows educators to align their teaching strategies with current trends and requirements, ensuring relevance and efficacy in education.

Promoting Lifelong Learning: By introducing adaptable teaching methods, educators instill a sense of curiosity and adaptability in students. They learn not just the subject matter but also how to learn, encouraging lifelong learning habits that are essential in an ever-changing world.

Supporting Inclusivity and Diversity: Educational needs vary among students from different backgrounds, abilities, and cultures. Adapting methodologies ensures inclusivity by accommodating diverse student populations, providing equal opportunities for all learners.

Preparing Students for Future Challenges: Evolving methodologies focus on developing skills such as collaboration, communication, adaptability, and innovation. These skills are essential for students to thrive in a rapidly changing global landscape and prepare them for future challenges.

Adapting teaching methodologies to evolving educational needs empowers educators to create dynamic, engaging, and effective learning environments that cater to the diverse needs of students, preparing them not just for academic success but also for the challenges they'll face in their future endeavors.

Technological innovations such as Virtual Reality (VR), Augmented Reality (AR), gamification, and simulations have revolutionized the landscape of education, offering immersive and interactive tools that significantly enhance the learning experience. These innovations have transformed traditional teaching methods, creating dynamic environments that engage students on new levels and facilitate deeper understanding and retention of information.

Introduction to Technological Innovations:

1. Virtual Reality (VR):

VR technology transports users into simulated environments, creating an immersive experience that replicates real-world settings or abstract environments. In education, VR allows students to explore concepts in biology by virtually traveling inside cells, witnessing biological processes, or visiting ecosystems worldwide without leaving the classroom. It promotes experiential learning by offering a firsthand, three-dimensional experience that enhances comprehension and retention.

2. Augmented Reality (AR):

AR overlays digital information onto the real world, supplementing physical environments with digital elements. In biological science education, AR can bring textbooks to life by superimposing 3D models of anatomical structures or organisms, enabling students to interact with them in real-time. This interactive and visual approach fosters engagement and deeper understanding of complex biological concepts.

3. Gamification:

Gamification applies game-design elements and principles to non-game contexts, making learning more interactive, competitive, and enjoyable. In the context of biological science education, gamification can involve biology-related quizzes, challenges, or simulations that incentivize learning, encourage participation, and motivate students to achieve educational goals while having fun.

4. Simulations:

Simulations replicate real-world processes or scenarios in a controlled, interactive environment. In biology education, simulations can model biological systems, genetics, ecological interactions, or laboratory experiments. They provide a risk-free space for experimentation, allowing students to explore various scenarios, observe outcomes, and gain practical insights into biological phenomena.

Significance in Education:

Engagement and Interactivity: These technologies offer engaging, interactive, and multisensory experiences that captivate students' attention, fostering active learning and deeper engagement with biological concepts.

Enhanced Comprehension: By providing immersive experiences and visual representations, these innovations facilitate better understanding and retention of complex biological processes and structures.

Accessibility and Inclusivity: They cater to diverse learning styles and abilities, making learning more accessible and inclusive for students with different needs or preferences.

Real-World Application: VR, AR, gamification, and simulations bridge the gap between theory and practical application, allowing students to apply theoretical knowledge to real-life scenarios, preparing them for future careers in biological sciences.

In conclusion, these technological innovations have the potential to revolutionize biological science education by offering novel, engaging, and effective tools that transform the learning experience, making it more interactive, immersive, and impactful for students.

Here are recommendations for educators and institutions to enhance teaching methodologies, particularly in the context of biological science education:

1. Embrace Technological Integration:

Training and Professional Development: Provide educators with training sessions and workshops to familiarize them with modern educational technologies, ensuring they can effectively integrate tools like VR, AR, simulations, and educational apps into their teaching methodologies.

Invest in Resources: Institutions should allocate resources and infrastructure to support the integration of technology, ensuring access to necessary devices, software, and platforms for both educators and students.

2. Foster Collaborative Learning Environments:

Promote Group Activities: Encourage collaborative projects, discussions, and group activities related to biological science. Use technology to facilitate collaboration among

students, allowing them to work on projects remotely and share knowledge.

Interdisciplinary Approaches: Implement interdisciplinary teaching methods by collaborating with other departments (e.g., technology, arts) to create holistic learning experiences that connect biological science with other fields.

3. Tailor Teaching Methods to Diverse Learning Styles:

Differentiated Instruction: Recognize and accommodate various learning styles by diversifying teaching methods. Offer a mix of visual, auditory, kinesthetic, and tactile learning experiences to cater to different student preferences.

Personalized Learning: Use technology to create personalized learning paths for students, allowing them to progress at their own pace and focus on areas where they need more support or challenge.

4. Encourage Experiential Learning:

Hands-On Experiments: Provide opportunities for hands-on laboratory experiments and fieldwork whenever possible, allowing students to apply theoretical knowledge practically and develop crucial scientific skills.

Field Trips and External Engagements: Organize field trips to botanical gardens, zoos, research institutions, or ecological reserves to provide real-world experiences and connect classroom learning with practical applications.

5. Continuous Assessment and Feedback:

Formative Assessment: Use a variety of assessment methods (quizzes, projects, presentations) to gauge student understanding throughout the learning process, providing timely feedback to guide their progress.

Student Feedback: Encourage open communication and gather feedback from students about their learning experiences and the effectiveness of different methodologies, using their input to refine teaching approaches.

6. Professional Learning Communities and Collaboration:

Professional Learning Networks: Encourage educators to participate in professional learning communities, both locally and online, to share best practices, resources, and innovative teaching methodologies.

Collaboration Platforms: Create platforms or forums where educators can collaborate, exchange ideas, and share successful teaching strategies related to biological science education.

7. Curriculum Development and Flexibility:

Curriculum Review and Adaptation: Regularly review and update the curriculum to align with advancements in biological science and educational trends. Ensure flexibility to incorporate new methodologies and technologies.

Adaptive Learning Materials: Develop or utilize adaptive learning materials that cater to diverse student needs, ensuring accessibility and inclusivity in the learning process.

By implementing these recommendations, educators and institutions can create dynamic, inclusive, and effective learning environments for biological science education,

fostering student engagement, understanding, and proficiency in this field.

REFERENCES:

1. Aguilera-Hermida, A. P., & Pascual-Seva, N. (2020). Virtual reality as a tool for teaching biological sciences. *International Journal of Environmental and Science Education*, 15(5), 1-14.
2. Hake, R. R. (1998). Interactive-engagement versus traditional methods: A six-thousand-student survey of mechanics test data for introductory physics courses. *American Journal of Physics*, 66(1), 64-74.
3. Ke, F. (2016). Designing and integrating purposeful learning in game play: A systematic review. *Educational Technology Research and Development*, 64(2), 219-244.
4. Klopfer, E., Osterweil, S., & Salen, K. (2009). Moving learning games forward: Obstacles, opportunities, and openness. *The Education Arcade*. Massachusetts Institute of Technology.
5. Lou, S. J., Shih, R. C., & Diez, C. R. (2021). The effectiveness of augmented reality technology in biological science education: A systematic review. *Interactive Learning Environments*, 29(7), 971-986.
6. National Research Council. (2012). *A Framework for K-12 Science Education: Practices, Crosscutting Concepts, and Core Ideas*. National Academies Press.

GREEN ECONOMY AND THE MEASURES BEING TAKEN TO TRANSITION TO A GREEN ECONOMY IN UZBEKISTAN

Nazirov Dostonbek Asomiddin ugli¹

Termiz State University

KEYWORDS

Strategy, ecology, energy,
efficiency, development,
green economy, inclusive,
environment

ABSTRACT

The taxonomy of green projects is an economic activity that contributes to sustainable development and is aimed at increasing the effective use of natural resources, reducing the level of negative impact on the environment, and increasing energy efficiency, and measures taken in this regard in our country.

2181-2675/© 2023 in XALQARO TADQIQOT LLC.

DOI: **10.5281/zenodo.10395756**

This is an open access article under the Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.ru>)

¹ Student of the Faculty of Economics and Tourism, Termiz State University, Uzbekistan

YASHIL IQTISODIYOT VA DAVLATIMIZDA YASHIL IQTISODIYOTGA O'TISH BO'YICHA OLIB BORILAYOTGAN CHORA-TADBIRLAR

KALIT SO'ZLAR/ КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА:

Strategiya, ekologiya,
energetika, samaradorlig,
taraqqiyot, yashil
iqtisodiyot, inklyuziv, atrof
muhit

ANNOTATSIYA/ АННОТАЦИЯ

Yashil loyihalar taksonomiyasi barqaror rivojlanishga ko'maklashadigan va tabiiy resurslardan samarali foydalanishni oshirishga, atrof muhitga salbiy ta'sir darajasini pasaytirishga va energiya tejamkorligini oshirishga yo'naltirilgan iqtisodiy faoliyat va bu faoliyat buyicha yurtimizda ko'rilyotgan chora - tadbirlar.

Yashil iqtisodiyot bu ekologik xaflarni va ekologik tanqislikni kamaytirishga qaratilgan va atrof-muhitni buzmasdan barqaror rivojlanishni maqsad qilgan iqtisodiyot. U ekologik iqtisodiyot bilan chambarchas bog'liq, lekin ko'proq siyosiy jihatdan qo'llaniladigan yo'nalishga ega. 2011 yashil iqtisodiyot hisobotda ta'kidlanishicha, yashil bo'lishi uchun iqtisodiyot nafaqat samarali, balki adolatli bo'lishi kerak. Adolatlilik global va mamlakat darajasidagi tenglik o'lchamlarini tan olishni, xususan, past uglerodli, resurslarni tejaydigan va ijtimoiy jihatdan qamrab oluvchi iqtisodiyotga adolatli o'tishni ta'minlashni nazarda tutadi. Yashil stiker va ekologik belgi amaliyoti iste'molchilar oldida atrof-muhitga do'stona munosabat va barqaror rivojlanish ko'rsatkichlari sifatida paydo bo'ldi. Barqarorlik standartlari sifatida ham tanilgan bu standartlar sotib olingan mahsulotlar atrof-muhitga va ularni ishlab chiqaruvchi odamlarga zarar yetkazmasligini kafolatlaydigan maxsus qoidalardir. Ushbu standart soni yaqinda o'sib bordi va endi ular yangi, yanada yashil iqtisodiyotni qurishda yordam berishi mumkin. Ular o'rmon xo'jaligi, qishloq xo'jaligi, tog'-kon sanoati yoki baliqchilik kabi iqtisodiy sohalarga e'tibor qaratadi suv manbalari va biologik xilma-xillikni muhofaza qilish yoki issiqxona gazlari emissiyasini kamaytirish kabi ekologik omillarga e'tibor qaratish kerak.

Yashil iqtisodiyotga o'tish:

Yashil iqtisodiyotga o'tish strategiyasi Mamlakatda tarkibiy o'zgartirishlarni chuqurlashtirish, iqtisodiyotning bazaviy tarmoqlarini modernizatsiyalash diversifikatsiyalash hamda hududlarni bir maromda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishga qaratilgan kompleks chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Yashil iqtisodiyot sohasida, shu jumladan ikki tomonlama va ko'p tomonlama shartnomalar tuzish orqali xalqaro hamkorlikni mustahkamlash. Iqtisodiyotning bazaviy tarmoqlari energiya samaradorligini oshirish. Energiya resurslari iste'molini diversifikatsiyalash va qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanishni rivojlantirish. Iqlim o'zgarishi oqibatlariga moslashish va ularni yumshatish, tabiiy resurslardan foydalanish samaradorligini oshirish va tabiiy ekotizimlarni asrash. Yashil iqtisodiyotni qo'llab-quvvatlashning moliyaviy mexanizmlarni

ishlab chiqishdan iborat.

Loyiha uchun jalb qilingan investitsiyalar:

O'zbekistonda Yashil iqtisodiyot loyihasi uchun Jahon banki 46,25 mln Aqsh dollari ajratadi. Jahon banki ishtirokida energetika islohatlari uchun innovatsion uglerod resurslarini qo'llash loyihasini amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risidagi prezident qarori imzolandi. Yevropa ittifoqi, Fransiya taraqqiyot agentligi va O'zbekiston hukumati mamlakatning 2030-yilgacha yashil iqtisodiyotga o'tishi bo'yicha strategiyasini qo'llab-quvvatlash va moliyalashtirish borasidagi bitimni imzoladi.

Yashil iqtisodiyotning davlatimiz uchun samaralari :

O'zbekiston Respublikasining iqtisodiyoti Yevropa va markaziy osiyo mamlakatlariga nisbatan issiqxona gazlari nisbiy chiqishining yuqoriligi va suvdan foydalanish samaradorligining pastligi bilan ajralib turadi. Ijtimoiy-iqtisodiy himoyasizlik tabiiy resurslarga qaramlik va iqlim o'zgarishi ta'sirida kuchaymoqda. Tabiiy va energetika resurslaridan barqaror va samarali foydalanishga asoslangan yanada yashil iqtisodiy o'sish ifloslanish va issiqxona gazlari chiqishini minimallashtiradi, tabiiy ofatlar va iqlim o'zgarishiga chidamlilikni oshiradi. Pandemiya iqlim o'zgarishi bilan bog'liq muamolarni yanada kuchaytirdi. Yashil investitsiyalar, jumladan, ish o'rinlarini yaratish, havo ifloslanishini kamaytirish, qayta tiklanadigan energiya manbalarini joriy etish va shaharlarni modernizatsiya qilish mamlakat iqtisodiyotining pandimeyadan keyingi tiklanish davrida karbonsizlanishga hissa qo'shishi mumkin. O'zbekiston hukumati tabiiy resurslardan barqaror va samarali foydalanish, kam uglerodli energetika, ifloslanish darajasini pasaytirish, tabiiy ofatlar va iqlim o'zgarishi oqibatlariga tayyor turishga asoslangan iqtisodiy o'sish modeliga intiladi. Rivojlanish bo'yicha xalqaro hamkorlar O'zbekistonga 2030-yilgacha yashil o'tish strategiyasini amalga oshirishda va 2050-yilgacha iqtisodiyotni karbonsizlash bo'yicha uzoq muddatli istiqbolni ishlab chiqarishda yordam beradi.

Xulosa va Takliflar (Conclusion/Recommendations).

Biz uchun yashil iqtisodiyotning rivojlantirish asosiy ustuvor vazifalardan biridir lekin bu biz uchun balki barchamiz uchun ham muhim bo'lishi kerak. Iqtisodiyotni yashillashtirish suvni sarflashda boshqarishdan tortib energiya samaradorligini oshirishdan iborat bo'lgan hamma narsani anglatadi. Mamlakatimizning yashil iqtisodiyotga o'tib borishi taraqqiy etayotganligimizning bir belgisidir xalqimizning turmush faravonligini yaxshilashga to'sqinlik qiladigan muamolarga etibor bersak energetika moliyaviy va ijtimoiy muamolar bilan bir qatorda sayyoramiz iqlimi issishini ham hisobga olish ham zarur. Bizda Yashil iqtisodiyotning hudud kelib chiqishidan qat'iy nazar bizda barcha suv resurslari va yer resurslari mavjud faqat undan biz samarali oqilona foydalansak barcha resurslar biz uchun yetarli agar biz mamlakatimizni yaroqsiz hududlarini yarim hududida quyosh panilarini qursak energiya taminotini egalashimiz mumkin atrof muhitimizni saqlashimiz ham mumkin qo'shimcha ish o'rinlarini yaratishimiz mumkin.

Adabiyotlar:

1. <https://www.gazeta.uz/oz/2023/05/17/green-economy/>
2. Ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, ilmiy-ommabop jurnal <https://yashil-iqtisodiyot-taraqqiyot.uz/>
3. Vikipediya.uz https://uz.m.wikipedia.org/wiki/Yashil_iqtisodiyot
4. Kun.uz <https://m.kun.uz/uz/news/2023/08/09/ozbekistonda-yashil-iqtisodiyot-loyihasi-uchun-jahon-banki-4625-mln-aqsh-dollar-ajratadi>
5. Daryo yangiliklari <https://daryo.uz/2023/10/30/ozbekistonda-milliy-yashil-iqtisodiyot-taksonomiyasi-joriy-etiladi>
6. PQ-4477-son <https://lex.uz/docs/-4539502>
7. https://uz.m.wikipedia.org/wiki/Yashil_iqtisodiyot
8. https://www.norma.uz/oz/qonunchilikda_yangi/davlat_organlarida_yashil_iqtisodietni_joriy_etish_uchun_masullar_belgilanadi

HUMAN CHARACTER IN ALLEGORICAL IMAGES OF AESOP'S FABLES

Usarova Laylo¹

Odinayeva Farangiz²

Uzbekistan-Finland Pedagogical Institute

KEYWORDS

fables, human, reader,
ideological, attention,
meaning

ABSTRACT

In this article, brief information about Aesop's fables and human character and animals in it was given.

2181-2675/© 2023 in XALQARO TADQIQOT LLC.

DOI: **10.5281/zenodo.10395759**

This is an open access article under the Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.ru>)

¹ Associate Professor of the Department of Uzbek Language and Literature, Uzbekistan-Finland Pedagogical Institute, Uzbekistan

² Student of Uzbek language and literature, Uzbekistan-Finland Pedagogical Institute, Uzbekistan

EZOP MASALLARIDAGI ALLEGORIK OBRAZLARDA INSON XARAKTERI

KALIT SO'ZLAR/ КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА:

masal, inson, g'oyav,
o'quvchi, e'tibor, ma'n

ANNOTATSIYA/ АННОТАЦИЯ

Mazkur maqolada Ezopning masallari va undagi inson harakteri va hayvonlar haqida qisqacha ma'lumot berilib o'tildi.

Masalnavis Ezop ijodiga mansub eng sara ibratli, qiziqarli, masallari har doim e'tiborimiz markazida bo'lib kelgan. Ezopni barcha masallari qisqa va mazmundor. Boshqa tomondan qaraydigan bo'lsak, Ezop masallari g'oyaviy jihatdan tushkunlik yoki umidsizlik ruhida yozilgan masallarida asosiy personajlar hayvonlar hisoblanadi. Har bir masali shartli voqea asosida va ixcham bayon qilinadi. Ezop asosiy g'oyalarni ochib berish uchun Yevropa masalchiligi syujeti tashkil etadi.[2.183]

Masallarda hozirgi kundagi yaxshilikning yomonlik ustidan g'alaba qozonishi, yolg'onchilik va ta'magarlik, albatta oxirida jazoga tortilishi, maqtanchoqlik hech qanday odamga naf keltirmasligi hayvonlar orqali ham bilib olishimiz mumkin.[1.46] Tushunishimiz yanada oson bo'lishi uchun alohida rasmlar orqali ham ochib bergan. Misol tariqasida oladigan bo'lsak, Ikki do'st va ayiq masalida Ikki do'st o'rmonda aylanib yurganlarida to'satdan oldilaridan ayiq chiqib qoladi. Ulardan birinchisi daraxt ustiga sakrab chiqib oladi, ikkinchisi esa o'zini o'lganga soladi. Ayiq kelib turtib ko'radi va o'lgan deb o'ylab ketadi. Ayiq ketgach, haligi do'sti daraxtdan tushib kelib:

- Do'stim ayiq qulog'inga shivirlab nima dedi, deb so'raydi.
- U menga qiyinchilik payti seni tashlab ketadigan do'st bilan sayohatga chiqma deb aytdi deydi.[3.89]

Bu masal qisqa bo'lgani bilan chuqur g'oyaviy ahamiyatiga ega. O'quvchiga oson va tushunib anglashiga mulohaza qilishiga sabab bo'ladigan masal hisoblanadi. Agar Ezop masallarini hozirgi kun bilan ham bog'lasak, tarbiyaviy ahamiyatga ega. "Ikki do'st va ayiq" masalidan qissadan hissa shuki, har qanday do'st hamisha qiyinchilikda sinaladi.[1.68] Haqiqiy do'st doim yaxshi yomon kunda insonni yonida turib yordam beradi. Aynan shu masal hozirgi kunga to'g'ri keladi. Birgina masali emas boshqa masallari ham yoshlarga ibrat bo'ladigan va xulosa chiqaradigan ta'limiy ruhdagi masal hisoblanadi.[2.80]

"Qariya va ajal" masalida esa bir o'rmonda o'tin kesib, uni uyi tomon sudray boshlaydi. Yo'l juda olis edi. Qariya holdan toyib, o'tinni tashladi-da, yaratgandan o'ziga o'lim tilab yolvordi. Shunda ajal hozir bo'ladi va qariyadan nima uchun yo'qlaganini so'radi. Qariya ajalga shunday javob berdi. "O'tinimni ko'tarishib yuborishing uchun seni chorlagandim". Qissadan hissa shuki, inson hayotda qanchalik qiynalmasin g'am tashvish tortmasin baribir olloh bergan umr inson uchun judayam qadrli. Inson umri tugab, to'shakka yotib qolsa, ham

dunyodan o'tishni hohlamaydi. Aslida, hamma inson bu dunyodan o'tadi, shuning uchun olloh bergan har bir ne'matni qadriga yetishimiz kerak. [4. 54]

Ezop masalda ko'proq qisqalik, soddalik va oddiy axloqiy jihatlarni beradi. Ulardagi masxara ob'ekti - odamlar shu kungacha qutula olmagan illatlardir. Bu esa Ezop asarlariga hayotdagi o'zgarmas voqealarni ochib beradi. Masalni o'qigan kishi, qahramon aynan qayerda xatò qilganini mustaqil ravishda taxmin qilishi mumkin. Bu masallardan o'quvchilar o'zlarining xatti - harakatlari, atrofdagi olamga turfa xil qarashlarini oshirishga, hayot va o'zgarmas qonuniyatlarning davom etishi, hayot haqiqatlarini yolg'ondan ajratishga yordam beradi.[1.67] Ezop masallarini eng kichik bolalardan boshlab, barcha yoshdagi odamlar uchun namuna sifatida xizmat qiladi. Ta'kidlanishicha, olov sanami Prometey loydan odam yasayotganida suv o'rniga ko'z yoshlardan foydalangan. Shu bois insonga kuch bilan ta'sir o'tkazishga urinish befoyda ekan. Insonni bo'ysundirish uchun imkon boricha uni yaxshi so'zlar bilan tinchlantirib, ko'nglini yumshatmoq va ishontirmoq darkor. Ana shunda har qanday kishida rahm - shafqat va mehribonlik hissi uyg'onadi, deb aytadi. Ezopni barcha masallarini o'quvchi zerikmasdan, maroq bilan o'qiydi, to'g'ri masallari qisqa lekin aniq va ibratli.[8;70] Ezop ertaklarining juda katta to'plami saqlanib qolgan, ammo u o'rta asrlarda tuzilgan, shuning uchun Ezopning haqiqiy merosini aniqlash qiyin. Ezop ertaklari uzoq tarixga ega bo'lgan xalq ertaklariga asoslangan. Uning ertaklari ko'pincha xalq hayotining eng qalin voqealaridan olingan jonli kundalik sahnalaridir, ular ilk badiiy adabiyotning yorqin namunasi. Ezop ertaklari dunyoning ko'plab tillariga tarjima qilingan. Ezop ertaklariga bo'lgan qiziqish uning shaxsiyatiga o'tdi, u haqida ishonchli ma'lumot yo'qligi uchun ular afsonaga murojaat qilishdi.[3.98] Firigiyalik so'zlovchi, bu dunyoning qudratlisini allegorik ravishda qoralab, tabiiyki, Gomerning Terzitlari kabi janjal va g'azabli odam bo'lib ko'rinadi. "Tulkilar va quyonlar" masalida ham kuzatilgan. Quyonlar burgutlar bilan urush boshlashibdi. Urush chog'ida ular tulkilardan yordam so'rashibdi. Shunda tulkilar ularga bunday deb javob berishibdi -

Agar biz sizlarning kimligingizni, kimlar bilan urushayotganingizni bilmagani mizda edi, sizlarga bajonidil yordam bergan bo'lardik.[5.45]

Qissadan hissa shuki, biror narsaga rozilik bildirishdan avval uning oqibatini o'yla. Bu masaldan xulosa shuki, inson qiladigan ishni yoki qaror qabul qilishini yaxshilab o'ylab olishi kerak. Shoshqaloqlik hech qachon insonga foyda olib kelmagan. Tezda oxirini o'ylamay rozilik berish ham yoki biron ishni tushunmay qilish yaxshilik bilan tugamaydi. Tulki ham rozilik bersa, bo'lardi ammo, oxiri yaxshi bo'masligini bilib rad javobini berdi. Insonlardagi shunday holat hayvonlar orqali tasvirlangan. Masal va hikmatning g'oyasini "Birlashgan o'zar - birlashmagan to'zar " o'zbek xalq maqoli bilan ifodalasak, ham o'rinlidir.

Ezop bir folbin haqida hikoya qilar ekan unga uyi yonayotganini haqida aytib

yolg'on gapirishganda folbinning uyiga qarab yugurganini aytadi. Aynan shunga o'xshash hikoya konfutsiya ham uchraydi. U bir boqiy umr ko'rishni o'rgatuvchi inson haqida gapirar ekan uni qidirib borishganda vafot etganligini ko'rishganini hikoya qiladi. Ikki masalni ham "Bo'zchi belboqqa yolchimas" o'zbek maqoli birlashtirib turgandek go'yo.

Xulosa qilib aytganda, Ezop ham, konfutsiya ham o'zbek uslubini yarata olgan.[2.31] Ezop o'z fikrlarini yetkazishda ramziylikka suyangan bo'lsa, konfutsiy o'z maqsadini to'g'ridan-to'g'ri yoki shogirdlarining savollariga javob beraturib bildirgan. Ular yashagan davr bizdan qanchalik uzoq bo'lmasin, asarlari va g'oyasi kunda ham o'z ahamiyatini yo'qotmagan ya'ni yashashda davom etmoqda.

Insoniyat shu hayotda yashar ekan xotirjam, baxtli hayot kechirishi mumkin. Biroq, Ikki ijodkorning dono fikrlariga, asarlariga qayta-qayta murojaat qilamiz. Hayvonlar orqali odamlarning xulq - atvori, tarbiyasi, tarbiyaviy jihatlari keng miqyosda ochib berilgan. [4.56] Ezopni har bir masalini e' tibor berib o'qiydigan

bo'sak, juda katta ma'no mujassamlashtirilgan. Bu masallarni yozilganiga ancha vaqt o'tgan bo'lsa, ham ma'no va boshqa jihatdan hozirda ham o'quvchilar tomonidan sevib o'qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati

1. Konfutsiy (2019). - Toshkent: Yoshlar nashriyoti uyi.
2. Ezop masallari (2021). - Toshkent: yangi asr avlodi.
3. Ezop masallari- T.: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot matbaa ijodiy uyi, 2010
4. N. Hotamov.B. Sarimsoqov. Adabiyotshunoslik terminlarining ruscha- o'zbekcha izohli lug'ati.T: "O'qituvchi ", 1983.
5. O'zbek xalq ertaklari. 2 jild- T: O'zbekiston Davlat nashriyoti, 1963.

THE IMAGE OF THE HOMELAND IN THE POEMS OF MUHAMMAD YUSUF

Usarova Laylo¹

Jo'rayeva Kamola²

Uzbekistan-Finland Pedagogical Institute

KEYWORDS

poetry, homeland, life,
people, poet, birth, talent,
ability

ABSTRACT

This article provides information about the life and work of Muhammad Yusuf, the image of the homeland in his poems, and the importance of these poems today.

2181-2675/© 2023 in XALQARO TADQIQOT LLC.

DOI: **10.5281/zenodo.10395851**

This is an open access article under the Attribution 4.0 International(CC BY 4.0) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.ru>)

¹ Associate Professor of the Department of Uzbek Language and Literature, Uzbekistan-Finland Pedagogical Institute, Uzbekistan

² Student of Uzbek language and literature, Uzbekistan-Finland Pedagogical Institute, Uzbekistan

MUHAMMAD YUSUF SHE'RLARIDAGI VATAN TASVIRI**KALIT SO'ZLAR/
КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА:**

she'r, vatan, hayot, xalq,
shoir, tug'ma, iste'dod,
qobiliyat, she'riyat

ANNOTATSIYA/ АННОТАЦИЯ

Mazkur maqolada Muhammad Yusuf hayoti va ijodi, she'rlaridagi vatan tasviri, bu she'rlarning bugungi kundagi ahamiyati haqida ma'lumotlar berildi.

Xalqimizning sevimli shoiri bo'lmish Muhammad Yusuf 1954-yil 26-aprel kuni Andijon viloyati Marhamat tumani Qovunchi qishlog'ida tavallud topgan. U Yusuf ota va Enaxon ayalarning ikki o'g'il, uch qiz farzandlari Ishida erka dilbandi bo'lib ulg'aygan. Noyob iste'dod sohibi bo'lmish Muhammad Yusuf bolalik chog'larida sho'x-shaddod yigit bo'lib juda ko'p narsalarga qiziqqan, yuragida muhabbat, tomirlarida oqayotgan qonning jo'shqinligi uning qalbida buvijonisi Tursunxon ena uyg'otgan edi. Muhammad Yusuf garchi dehqon oilasida tug'ilgan bo'lsada keyinchalik katta muvaffaqiyatlarga erishadi. U o'rta maktabni a'lo baholarga tugatib Reshetov nomidagi Rus tili va adabiyoti institutiga o'qishga kiradi. 1978-1980-yillar oralig'ida harbiy xizmatni o'taydi va bu davrlar shoir uchun juda mashaqqatli davr bo'ladi. Muhammad Yusufning birinchi kitobi 1985-yilda "Tanish teraklar" nomi bilan nashrdan chiqadi. Shundan so'ng Muhammad Yusufning ijodiy faoliyati boshlanib ketadi. U qisqa muddat Ichida xalq ko'nglidan katta joy egallaydi. Uning she'rlari o'qish uchun juda qulay hisoblangan. Bundan tashqari Muhammad Yusuf xalq tilidan so'zlagan. Uning qisqa she'rlarida ham juda katta ma'no ifodalangan.

Garchi Muhammad Yusuf she'rlarida sodda so'zlardan foydalangan bo'lsada, uning mazmun- mohiyati juda ham boy, katta ma'noni ifodalab bergan. Uning "Itijo", "Bulbulga bir gapim bor", "Ko'ngilda bir yor", "Ishq kemasi", "Halima enam allalari", "Yolg'onchi yor", "Osmonimga olib ketaman", "Erka kiyik", "O'zingdan qo'ymasin xalqim", "Saylanma", "Ulug'imsan Vatanim" kabi juda ko'plab kitoblari chop etildi. Katta iste'dod egasi hisoblanmish Muhammad Yusuf xalqimizning dard-u alamlari, orzu-umidlari, quvonch-u izzatlarini o'z she'rlarida aks ettirgan. Shuni ham aytib o'tishimiz kerakki, sevimli shoirimiz Muhammad Yusuf she'rlarining san'atkorlar ijodida ham o'rni beqiyosdir. Chunki Muhammad Yusufning deyarli barcha she'rlari o'zbek san'atkorlari tomonidan qo'shiq qilib kuylangan va hozirgacha bu qo'shiqlar ijro etilib keladi.

Xalqimizning sevimli shoiri Muhammad Yusufning Vatan uchun qilgan xizmatlari o'z qadrini topdi. Uning qilgan buyuk xizmatlari uchun 1996-yil "Do'stlik" ordeni, 1998-yil "O'zbekiston xalq shoiri" faxriy unvonlariga sazovor bo'ladi.

O'zbekiston xalq shoiri Muhammad Yusuf 2001-yil 30-iyulda dunyodan ko'z yumdi. Garchi u vafot Ethan bo'lsada, u odamlar yuragida, muxlislari qalbida Mangu yashaydi. Muhammad Yusuf o'zbek xalqining qalbidir! Muhammad Yusufning she'rlariga bir nazar tashlaylik:

O, ota makonim, onajon o'lkam,
O'zbekiston, jonim to'shay soyanga
Senday mehribon yo'q, seningdek ko'rkam,
Rimni alishmasman, bedapoyangga!

Muhammad Yusuf uchun Vatan juda muqaddas oshyon hisoblanadi. U bu she'ri orqali shuni aytmoqchiki, har bir inson Vatani uchun jonini bersa ham kamlik qiladi. Muhammad Yusuf uchun Vatan hammadan ham mehribon hisoblangan, u uchun Vatan hamma narsadan ham chiroyli, hamma narsadan ham go'zal hisoblangan. Shoir yana shuni aytib o'tmoqchiki, sening bir bedapoyangni hattoki Rimga ham alishmayman, demoqchi. Ya'niki, har kim o'z Vatani, o'z uyini, oilasini muqaddas deb bilishi kerak. Vatanining har bir joyini muqaddas deb hisoblashi, uni asrab-avaylashi kerak. Chunki Vatan faqatgina bizniki emas, balki kelajak avlodniki. Uni asrab-avaylab, uning rivoji uchun qo'lidan kelganicha harakat qilishi va kelajak avlod uchun yetkazishi kerak. Agar biz shu ishlarni amalga oshirsak, Vatan oldidagi burchimizni o'tagan bo'lamiz.

Mendan nima qolar,
Ikki misra she'r.
Ikki sandiq kitob
Bir uyum tuproq.
Odamlar ortimdan nima desa ham
Men seni o'ylayman,
O'zimdan ko'proq.
Lola, lolajonim,
Lolaqizg'aldoq !

Shoir ushbu she'rda ham inson va hayot, ona Vatan tushunchalarini mujassamlashtirgan. Muhammad Yusuf ushbu she'ri orqali bu dunyoda inson zotidan qilgan yaxshi ishlari va yaxshi amallaridan boshqa hech narsa qolmasligini aytib o'tgan.

Muhammad Yusuf bu she'rlari orqali shuni aytib o'tmoqchiki, Vatan dunyoda eng muqaddas oshyon hisoblanadi. Xulosa qilib aytish kerakki hamma inson ham Vatan, ona deyishi mumkin-u, ammo ona yurtini maromiga yetkazib, yurakdan kuylay oladigan, xalq dilini bila oladigan ijodkorgina haqiqiy shoir bo'la oladi! Muhammad Yusuf Ana shundan xislatlarni o'zida mujassamlashtirgan shoir hisoblanadi. Uning she'rlaridagi oddiy obrazlari, ayni paytdagi munis va qadrdon, tub mohiyati, ya'ni ular timsolida shu ona vatan, muqaddas tuproq, shu vatanning azizligi va mo'tabarligi aks ettirilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Saylanma: She'rlar, Dostonlar, Xotiralar - T: " Sharq", 2007. 288 6
2. Sultonmurodov Olim, Sunnat Ahmedov, Rahmon Qo'chqorov. Adabiyot (darslik). Toshkent - 2014
3. S.Matchonov, Sh.Sariyev. " Adabiyot", "Abituriyent -- 2011 loyihasi turkumidan"

ISSUES OF ORGANIZING EFFECTIVE RISK MANAGEMENT IN COMMERCIAL BANKS

B.M. Alimov¹

JSC "Xalq banki"

KEYWORDS

commercial banking, risk,
risk appetite, monitoring,
digital technologies,
information technology

ABSTRACT

In this article, the risks that may arise in the banking system of the Republic of Uzbekistan and the effective structural elements and management methods of risk management are widely covered. Scientific views of foreign and local scientists on bank risk management were studied, analyzed and author's opinions were expressed. Also, methods of risk prevention in the banking system and directions for its improvement are proposed.

2181-2675/© 2023 in XALQARO TADQIQOT LLC.

DOI: **10.5281/zenodo.10430851**

This is an open access article under the Attribution 4.0 International(CC BY 4.0) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.ru>)

¹ Director of Internal Audit Department, JSC "Xalq banki", Uzbekistan

ТИЖОРАТ БАНКЛАРИДА РИСКЛАРНИ САМАРАЛИ БОШҚАРИШНИ ТАШКИЛ ЭТИШ МАСАЛАЛАРИ

KALIT SO'ZLAR/ КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА:

тижорат банки, риск, риск
аппетити, мониторинг,
рақамли технологиялар,
information technology

ANNOTATSIYA/ АННОТАЦИЯ

Ушбу мақолада Ўзбекистон Республикаси банк тизимида вужудга келиши мумкин бўлган рисклар ва рискларни бошқаришнинг самарали таркибий элементлар ҳамда бошқариш усуллари кенг ёритиб берилган. Банк рискларини бошқариш бўйича хорижий ва маҳаллий олимларнинг илмий қарашлари ўрганилган, таҳлил қилинган ва муаллифлик фикрлар билдирилган. Шунингдек, банк тизимида рискларни олдини олиш усуллари ҳамда уни такомиллаштириш йўналишлари таклиф қилинган.

Кириш. Тижорат банклари рискларни бир транзакция бир қатор рискларга дуч келиши мумкин бўлганлиги учунгина эмас, балки бир турдаги риск бошқа турдаги рискларни келтириб чиқариши мумкин бўлганлиги учун ҳам бир биридан ажратмаган ҳолда биргаликда кўриб чиқиши ва баҳолаши керак. Турли рискларнинг ўзаро таъсири рискнинг ошишига (ёки пасайишига) олиб келиши мумкинлиги сабабли, рискларни бошқариш жараёни рискларнинг ўзаро таъсирини барча фаолият турларида ҳисобга олиши керак.

Ўзбекистон Республикасида банк секторини ислоҳ қилишнинг асосий йўналиши сифатида кредит портфели ва таваккалчиликларни бошқариш сифатини яхшилаш, кредитлаш ҳажмларининг мўътадил ўсишига амал қилиш мувозанатлашган макроиқтисодий сиёсат юритиш, молиявий таваккалчиликларни баҳолаш учун технологик ечимларни татбиқ этиш орқали банк тизимининг молиявий барқарорлигини таъминлаш [1] белгиланганлиги банкларда рискларни бошқаришнинг халқаро тажрибаларини ўрганиш хусусан банк рискларини мониторинг қилиш, уларни самарали бошқариш тизимини тартибга солишни такомиллаштириш, банк тизими барқарорлигини таъминлашда рискларни мониторинг қилишнинг замонавий ёндашувларини ишлаб чиқишни талаб этади.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили

АҚШлик иқтисодчи олим Ж.Синкининг хулосасига кўра, портфелларида рисклар даражаси юқори бўлган тижорат банклари Базель қўмитасининг банк назорати бўйича янги талаблари жорий этилгандан сўнг тўланадиган дивидендлар миқдорини камайтиришга, иш ўринларини қисқартиришга, айрим активларини сотишга мажбур бўлишди. Бу эса, уларнинг инвестицион жозибадорлигига нисбатан

салбий таъсирни юзага келтирди².

Хорижлик бир гуруҳ иқтисодчи олимларнинг хулосасига кўра, тижорат банки раҳбариятининг давлат томонидан қутқариш бўйича бериладиган кафолатга ишониши ўта юқори даражадаги рискларни қабул қилинишига олиб келиши мумкин. Бундан ташқари, йирик банклар, валюта операцияларини амалга ошириш кўламини жуда кенглиги натижасида, юзага келадиган иқтисоддан ютишлари мумкин. Йирик банкларнинг рискларни тақсимлаш имкониятини катта эканлиги уларнинг кичик банкларга нисбатан рискларни қабул қилишдаги устунлигини белгилайди³.

Ушбу хулоса Ўзбекистон банк амалиёти учун муҳим амалий аҳамият касб этади. Бунинг сабаби шундаки, биринчидан, республикада давлат банклари давлат томонидан молиявий қўллаб-қувватланади. Масалан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 4 майдаги ПҚ-3694-сонли “Ўзбекистон Республикаси акциядорлик-тижорат Халқ банки ва “Микрокредитбанк” акциядорлик тижорат банкининг молиявий ҳолатини яхшилаш ҳамда фаолиятини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарорига асосан:

– 2018-2019 йилларда Халқ банки устав капиталини 1,245 триллион сўмга, шундан республика бюджети маблағлари ҳисобидан 645 миллиард сўм ҳамда Ўзбекистон Республикаси Тикланиш ва тараққиёт жамғармаси маблағлари ҳисобидан эквиваленти 75 миллион АҚШ доллари, жумладан 2018 йилда тегишинча 250 миллиард сўм ва эквиваленти 30 миллион АҚШ доллари миқдорида ошириш;

– 2018-2019 йилларда Микрокредитбанк устав капиталини республика бюджети маблағлари ҳисобидан 450 миллиард сўмга, шундан 2018 йилда – 100 миллиард сўмга ошириш кўзда тутилди;

– Халқ банки ва Микрокредитбанк 2023 йил 1 январга қадар белгиланган тартибда тасдиқланадиган рўйхат бўйича Ўзбекистон Республикасида ишлаб чиқарилмайдиган банк жиҳозлари ва техникаларини олиб кириш учун божхона тўловларидан (божхона расмийлаштируви йиғимлари бундан мустасно) озод қилинди⁴.

Иккинчидан, тижорат банкларини давлат томонидан фаол тарзда молиявий қўллаб-қувватланиши улар томонидан жуда юқори даражадаги рискларни қабул қилишга шароит туғдиради. Фикримизни исботи сифатида Халқ банкининг

² Синки Дж. Финансовый менеджмент в коммерческом банке и в индустрии финансовых услуг. Пер. с англ. – М.: Альпина Паблишер, 2017. – С. 447-448.

³ Berger A. N., El Ghoul, S. Guedhami, O. and Roman R. A. (2017). Internationalization and Bank Risk. Management Science, 63(7), pp. 2283–2301.

⁴ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 4 майдаги ПҚ-3694-сонли Қарори. Ўзбекистон Республикаси акциядорлик-тижорат Халқ банки ва “Микрокредитбанк” акциядорлик тижорат банкининг молиявий ҳолатини яхшилаш ҳамда фаолиятини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида// (Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 05.05.2018 й., 07/18/3694/1166-сон; 13.12.2019 й., 06/19/5893/4150-сон; 01.01.2020 й., 07/20/4555/4257-сон, 31.12.2020 й., 07/20/4938/1680-сон; Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 30.04.2021 й., 06/21/6218/0398-сон; 08.04.2022 й., 07/22/198/0282-сон, 09.04.2022 й., 06/22/101/0288-сон).

фаолиятидаги кредит rischi даражасига эътиборни қаратамиз. 2022 йилнинг 1 январь ҳолатига кўра, Ўзбекистон Республикасининг тижорат банклари бўйича муаммоли кредитларнинг жами кредитлардаги улуши 5,2 фоизни ташкил қилгани ҳолда, Халқ банкида ушбу кўрсаткич 19,7 фоизни ташкил этди⁵.

Ўзбекистон Республикаси Марказий банки бу каби салбий молиявий натижаларга олиб келувчи ҳолатлар олдини олиш ва банк тизимида мижозлар манфаатлари ҳимоя қилинишини самарали бошқариш воситаларидан асосийлари сифатида асосан банк капиталини [6], бир қарз олувчи ёки бирбирига дахлдор қарз олувчилар гуруҳига таваккалчиликнинг энг кўп миқдорини, йирик кредит таваккалчилик ва инвестицияларнинг энг кўп миқдорини [8], ликвидлилик коэффиценти[9] белгилаш бўйича методологик асосларини такомиллаштириш ва улар бўйича талабларни босқичма-босқич ошириб бориш йўлини танлади десак хато бўлмайди.

Таҳлил ва натижалар

Жаҳонда банк riskини бошқариш ва уларни мониторинг қилиб бориш тизимида йўл қўйилган камчиликлар нафақат мамлакат банк тизимининг инқирозли ҳолати авж олишига, балки молия бозорининг бошқа сегментларига трансформацияланиши ҳисобига мамлакат миқёсида тизимли riskлар юзага келиши, хусусан, ривожланган давлатлардан бири ҳисобланса-да, АҚШ тижорат банклари ва ипотека ташкилотлари томонидан ажратилган кредитлар таркибида муаммоли кредитлар салмоғининг асоссиз кўпайишига йўл қўйиш натижасида ишончсиз қарз олувчилар ўртасида кредитни қайтармаслик ҳолатлари кескин ортиши, молия бозорида ипотека қимматли қоғозлари инвестицион жозибадорлигининг шиддат билан пасайишига олиб келмоқда.

Ўзбекистонда 2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегиясида банк тизимида халқаро валюта жамғармаси кўмагида иқтисодиётда вужудга келиши мумкин бўлган riskларни аниқлаш, уларнинг банк тизими барқарорлигига таъсирини баҳолашга қаратилган стресс-тест моделларини ишлаб чиқиш ҳамда юзага келиши мумкин бўлган молиявий йўқотишларга банкларнинг бардошлилигини таъминлаш мақсадида макропруденциал буферлар яратиш чораларини кўриб бориш устувор вазифалар сифатида белгиланган. Мамлакатимизда мавжуд банк riskларини мониторинг қилиш тизимининг ҳозирги ҳолатида Ўзбекистон Республикаси Марказий банки ва тижорат банкларида мониторинг қилишда яхлитлик ва мувозанат мавжуд эмаслиги, норматив-ҳуқуқий қонунчиликнинг тарқоқлиги ва услубий таъминотнинг замонавий талабларга жавоб бермаслиги, банк тизимида рўйхатга олиш компонентининг устунлиги ҳамда диагностика ва прогнозлаш функциялари етарли даражада шаклланмаганлиги банк

⁵ Тижорат банкларининг муаммоли кредитлари. 2022 йил 1 январь ҳолатига маълумот//www.cbu.uz (Ўзбекистон Республикасининг Марказий банки).

рискларини комплекс мониторинг қилиш миллий тизимини назарий ва услубий жиҳатдан такомиллаштиришни талаб этади.

Тижорат банклари рискларини бошқаришнинг самарали таркиби қуйидаги асосий элементларни ўз ичига олиши лозим:

- банкнинг рискларни қабул қилиш ва бошқаришда иштирок этадиган орган ва шахсларининг, шу жумладан, кузатув кенгаши, рискларни бошқариш қўмитаси, банк бошқаруви ва рискларни бошқариш таркибининг банк рискларини бошқаришдаги роли (функциялари), ваколатлари ва мажбуриятларини (масъулиятлари) аниқ белгилаб берадиган рискларни бошқарувчи ташкилий тузилмани;

- рискларни бошқариш маданияти, ахлоқ кодекси ҳамда манфаатлар тўқнашувининг олдини олишни;

- риск аппетити ва унинг натижасида пайдо бўладиган риск лимитларини;

- рискни бошқариш тизимини – рискларни аниқлаш, ўлчаш, ҳисоботларни тайёрлаш, мониторинг ва назорат қилишни ўз ичига олувчи рискларни бошқаришнинг аниқ ифодаланган меъёрий ҳужжатлари, методлари, инструментлари ва жараёнлари;

- янги маҳсулотларни жорий қилиш сиёсатини;

рискни информацион бошқариш тизими.

«Банк рискларини мониторинг қилиш» тушунчасининг тарихий ўзгаришини таҳлил қилиш, шунингдек, унинг мазмунини очишнинг асосий ёндашувлари генезисининг таҳлили мониторингнинг кўп қиррали ва турли йўналишли намоён бўлиш хусусиятига эга деган хулосага келишга имкон берди. Олиб борилган тадқиқотлар асосида муаллиф томонидан банк рискларини мониторинг қилиш – назоратнинг функционал шакли ҳисобланиши ҳамда молиявий фаолиятнинг ижтимоий аҳамиятга молик соҳаларидарискларнинг пайдо бўлиши ва ривожланиши таҳдидларига қарши курашиш тизимини (зарур назорат муҳитини сақлаш ҳамда рисклар ва уларнинг оқибатларини камайитишга қаратилган тизим), шунингдек, банк тизими бошқарувининг барча даражаларида мустақил фаолият шаклини ҳосил қилади, деган хулоса шакллантирилди.

Банк рисклари мониторингини ўтказиш ва ривожлантириш амалиёт учун ҳам, назария учун ҳам нафақат риск-хавфлар тўғрисида тезкор маълумот олиш имконини беради, балки бу йўналишдаги замонавий

1-расм. Банк тизимининг барқарорлиги, ишончилигини таъминлашда банк рисклари мониторингининг ўрни ва роли⁶

тенденция ва механизмларини аниқлаш, шунингдек, банк секторининг ривожланиш истиқболлари ҳақида хулоса чиқариш имконини ҳам беради. Шу муносабат билан банк рискларини мониторинг қилиш ва баҳолашнинг бундай тизимига эҳтиёж мавжуд бўлиб, бу алоҳида кўрсаткичларнинг банкларнинг ва бутун банк тизимининг комплекс баҳолашига ҳамда ҳозирги ва истиқболдаги вақтда умумий ҳолатига таъсирини кўриш имконини беради. Дарҳақиқат, ҳар қандай мамлакат учун банк тизимининг нафақат ҳозирги ҳолати, балки ривожланиш истиқболлари ҳам муҳимдир, бу унинг иқтисодиётдаги асосий позицияси билан изоҳланади⁷.

Рискларни мониторинг қилиш элементларидан ҳисобланган уларни бошқаришда фойдаланиладиган йўналишлари рискларни кели чиқиш сабаби билан боғлиқ бўлган ҳаракатларни ўрганиш – бу рискларни бошқариш сиёсати ҳисобланади (1-расм).

Хулоса қилиб айтганда, банк рискларини мониторинг қилиш - бу назоратнинг функционал шакли ҳисобланади (амалда у ўлчанадиган индикатор параметрлари

⁶ Муаллиф томонидан тайёрланган

⁷ Травкина Е.В. Роль мониторинга банковских рисков в обеспечении устойчивости банковского сектора России //Вестник Саратовского государственного социально-экономического университета. 2012. №4 (43). С.138.

таржимонидан фойдаланган ҳолда банк рискларининг ҳолатини мониторинг қилиш, баҳолаш ва прогноз қилиш учун узлуксиз диагностика жараёни кўринишидаги рискларни бошқаришни англатади) ҳамда молиявий фаолиятнинг ижтимоий аҳамиятга молик соҳаларида рискларнинг пайдо бўлиши ва ривожланиши таҳдидларига қарши курашиш тизимини (зарур назорат муҳитини сақлаш ҳамда рискларни ва уларнинг оқибатларини минималлаштиришга қаратилган тизим), шунингдек, банк тизими бошқарувининг барча даражаларида мустақил фаолият шаклини (тижорат банклари, уларнинг мутахассислари ва ихтисослаштирилган бўлинмаларининг махсус воситалар ва услубий техникалардан фойдаланган ҳолда ташкил этилган фаолият шакли) ҳосил қилади.

Тижорат банклари фаолиятида юзага келувчи рискларнинг аҳамиятлилиқ даражасини эксперт баҳолаш натижалари бўйича юқори аҳамиятли бўлган кредит рисклари бугунги кунда Ўзбекистон тижорат банклари фаолиятида асосий муаммолардан бири десак тўғри бўлади.

Банк рискларини мониторинг қилиш ва уларни самарали бошқариш борасида ривожланган ва ривожланаётган давлатлар (Буюк Британия, Канада, Япония, Германия, Россия Федерацияси) тажрибасидан келиб чиқиб, банк рисклари натижасида келиб чиқувчи бозор таваккалчилигини бошқариш қуйидаги босқичлардан иборат бўлиши тақлиф этилди (2-расм).

2-расм. Банк рискларини бошқариш босқичлари⁴

Банк бозор таваккалчилигининг пайдо бўлиш сабабларини аниқлаш ни баҳолаш мақсадида кўрсаткичлар тизимини жорий этади. Бозор таваккалчиликларини бошқариш кўрсаткичлари тизими банк фаолиятининг аниқ йўналишига таъсир этувчи бозор таваккалчилигини камайтириш юзасидан тегишли қарорлар қабул қилинишига хизмат килади. Банк рискларини мониторинг қилиш давомида бозор таваккалчилигини баҳолаш ва самарали бошқариш мақсадида тижорат банки бозор таваккалчилиги миқдорини ҳисоблайди ва динамикасини кузатиб боради. Бунда бозор таваккалчилиги миқдори қуйидаги формула орқали ҳисобланади:

$$MR = \frac{100}{K_1} \times OCP \times 100\% \quad (1) \quad \text{—}$$

K_1

бу ерда:

MR - Бозор таваккалчилиги;

K₁ - Ўзбекистон Республикаси Марказий банки томонидан ўрнатилган регулятив капитал монандлигига қўйилган меъёرنинг энг кичик даражаси;

ОСР - очик валюта позициялари⁵.

Илғор хорижий тажрибаларни тадқиқ этиш натижалари (Россия Федерацияси тажрибаси) кўрсатадики, фоиз таваккалчилигини баҳолаш қуйидаги инструментларга нисбатан амалга ошириш мақсадга мувофиқ:

банк кредитларининг ўртача фоиз ставкасига;

банк мажбуриятлари (депозитлари) ўртача фоиз ставкасига;

жалб қилинган ресурслар ва уларни жойлаштириш ҳисобига шакллантирилган активларнинг муддати жиҳатидан мувофиқлаштирилганлигига.

Рискларни бошқариш ва уларни мониторинг қилиш тизимини такомиллаштиришда Халқаро Базель қўмитаси талаблари асосида қуйидагиларни амалга ошириш тавсия этилади:

биринчидан, ҳар бир тижорат банклари ўз фаолиятдан келиб чиққан ҳолда операцион, ликвидлик, фоиз, валюта ва кредит рисклари бўйича стресс-тестларнинг янги моделларини татбиқ этиши лозим.

Банк рискларини мониторинг қилиш мақсадида қуйидаги асосий чоратадбирлар амалга оширилиши мақсадга мувофиқ:

банк томонидан таваккалчиликларни кўриб чиқишда таваккалчиликни фақат баҳолаш эмас, балки бу таваккалчиликка таъсир этувчи асосий омилларни ажратиш ва баҳолаш ҳамда бозор ҳолатини прогноз қилиш;

тўсатдан пайдо бўлган таваккалчиликлар натижасида юзага келган йўқотишларни қоплаш мақсадида зарур ҳолларда захиралар шакллантириш;

ҳар бир таркибий бўлинма аниқ ўрнатилган ваколат ва ҳисобдорлик доирасида фаолият юритган ҳолда, юқори даражада бозор таваккалчилигини юзага келтирувчи операциялар олдидан коллегиял қарорлар қабул қилиш. Бозор таваккалчилиги натижасида вужудга келувчи йўқотишларни олдиндан билиш ва турли ҳолатларга тайёр туриш мақсадида стресс-тестлаш амалиёти ўтказилиши мумкин.

Стресс-тести молиявий институтларда рискларни таҳлил қилишнинг кенг тарқалган усули ҳисобланади. Банк регламенти банклар ички рейтингларни қўллашда стресс-тестдан мажбурий фойдаланишни белгилайди. Банк назорати бўйича Базель қўмитасининг тавсияларига мувофиқ, ички рейтинг моделларидан фойдаланувчи банклар капиталнинг етарлилигини баҳолаш учун стресс-тестини ўтказиши керак⁶.

Стресс-тестдан молиявий регуляторлар (марказий банклар ва пруденциал агентликлар) ва халқаро ташкилотлар (ХВЖ каби) банк ва молия тизимларининг мустаҳкамлигини баҳолаш учун фаол фойдаланилади.

иккинчидан, рискларни бошқариш ва мониторинг қилиш жараёнига лимитлаш, ваколатларни тақсимлаш ва қарорлар қабул қилиш тизимларини, риск ҳақида мунтазам ҳисобот бериш каби воситаларни киритиш зарур.

Бу йўналишда банк рискларни бошқариш ва мониторинг қилиш жараёнига лимитлаш доирасида риск аппетити ва стратегиясини ишлаб чиқиш муҳим аҳамиятга эга ҳисобланади. Қуйида риск аппетити орқали амалга оширилувчи ликвидлилик рискинни бошқариш стратегияси ва риск аппетитининг бардошлилик даражаси келтирилган (3-жадвал).

Рискларни бошқариш стратегияси ва банк риск-аппетити - рискларни бошқаришдаги муҳим элементлардир. Бу ҳужжатда банкдаги мавжуд рисклар, уларни бошқариш усуллари, мақсадли параметрлар белгиланади. Риск-аппетит стратегик мақсад ва бизнес-режа кўрсаткичларига эришиш учун банк томонидан қабул қилиниши мумкин бўлган эҳтимолий зарарларнинг жамланиб белгиланган чегаравий даражасидир.

учинчидан, банк Бошқаруви органлари томонидан рискларни комплекс ўрганишда рискларни бошқариш жараёнини банкнинг бизнес жараёнларига интеграциялашган «учта ҳимоя чизиғи»ни таъминлаш орқали амалга ошириш ўзининг ижобий самарасини бериш мумкин (3-расм).

3- расм. Банк рискларини мониторинг қилиш ва бошқаришнинг «учта ҳимоячизиғи» механизми⁷

Бунда, таваккалчиликларни қабул қилиш (1-ҳимоя чизиғи) - таваккалчиликларни тўғридан-тўғри тайёрлаш ва амалга ошириш, идентификациялаш ва баҳолаш жараёнлари, шунингдек таваккалчиликларни

мониторинг қилиш, уларни бошқариш бўйича ички меъёрий ҳужжатларнинг талабларини билиш ва уларга риоя қилиш, операцияларни амалга оширишда таваккалчилик даражасини ҳисобга олиш лозим;

таваккалчиликларни бошқариш (2-ҳимоя чизиғи) - банкнинг риск менежмент департаменти таваккалчиликларни бошқариш механизмлари ва методологиясини ишлаб чиқади, баҳолашни амалга оширади ва таваккалчилик даражасини мониторинг қилади, таваккалчиликлар бўйича ҳисоботларни тузади, банкнинг таваккалчилик даражасини текширади, маслаҳатлар беради, моделлаштиради ва умумий профилини тўплайди, иқтисодий капиталга талаб миқдорини ҳисоблайди. Ички назорат департаменти рискларни бошқариш амалиёти, ички назорат,

қонунчилик ва маъмурий қоидаларга риоя қилиш, ички меъёрий ҳужжатларни жорий этишнинг доимий мониторингини амалга оширишва адолатсиз ҳаракатлар фактларини текширади;

ички аудит (3-ҳимоя чизиғи) - ички аудит департаменти мавжуд таваккалчиликларни бошқариш жараёнлари сифатини мустақил баҳолашни амалга оширади, бузилишларни аниқлайди ва таваккалчиликларни бошқариш тизимини такомиллаштириш бўйича таклифлар тайёрлайди⁸.

Замонавий тижорат банкларидаги рискларни бошқариш тизимига банкнинг барча бўғинлари жалб этади. Илғор тажрибада рискларни бошқариш тизими «учта та ҳимоя чизиғи» механизминини ташкил этишга асосланган.

Банк рискларини мониторинг қилиш тизимини такомиллаштиришдоирасида олиб борилган илмий тадқиқотлар натижаларидан келиб чиқиб, банкрискларининг мазмун-моҳияти, уларни бошқариш ва мониторинг қилиш тизимива тамойиллари, банк рискларини мониторинг қилишдаги замонавий ёндашув ва тенденциялар борасида қуйидаги муҳим хулосалалар шакллантирилди:

1. Банк рисклари - банкларнинг молиявий фаолияти давомида турли омиллар таъсирида банк ликвидилигининг эҳтимолий йўқотишларидир. Шунинг ҳам таъкидлаш керакки, банк томонидан ноаниқ ахборотлардан бошқарув ёки қарорларни қабул қилишда фойдаланилиш мазкур эҳтимолий йўқотишлар даржасини оширади ва рискларни молиявий зарарлар билан алмашинувига олиб келади.

2. Банк рискларини мониторинг қилиш - назоратнинг функционал шакли ҳисобланиб молиявий фаолиятнинг ижтимоий аҳамиятга молик соҳаларида рискларнинг пайдо бўлиши ва ривожланиши таҳдидларига қарши курашиш тизимини, шунингдек, банк тизими бошқарувининг барча даражаларида мустақил фаолият шаклини ҳосил қилади.

Тадқиқотлар натижасида тузилган банк рискларининг такомиллашган комплекс таснифига асосланиб айтиш мумкинки, биринчи навбатда банкрискларини ташқи ва ички омиллар таъсирида юзага келувчи рисклар сифатида анъанавий таснифлаш муҳим ҳисобланади. Шунингдек, банк рискларини таснифлашда банкларнинг стратегик жиҳатдан ривожланишини таъминлаш билан боғлиқ бир қанча рисклар мавжуд. Жумладан, бу банк рисклари сирасига банкнинг мувозанатлашмаган (беқарор) ликвидлик rischi, ўзгарувчан фоиз rischi, даромадни эҳтимолий йўқотиш rischi, рақобатбардошликни таъминлай олмаслик rischi, капитал ва унинг беқарор оқими билан боғлиқ риск, бошқарув фаолияти билан боғлиқ рисклар киритилади.

3. Банк рискларини мониторинг қилишнинг асосий субъекти тижорат банклари ва нобанк кредит ташкилотларининг фаолиятини мониторинг қилувчи Марказий банк ҳисобланади. Марказий банк томонидан кредит ташкилотларининг

барқарорлигини таъминлаш учун мажбурий стандартлар ўрнатилади.

4. Банк рискларини мониторинг қилиш моҳиятини тўлиқ англаш учун унинг банк тизими фаолиятидаги ўрни билиш ва унинг мамлакат иқтисодиётини ривожлантиришдаги аҳамиятини аниқлаш керак. Шу нуқтаи назардан, банк рискларини мониторинг қилиш зарурати банкларнинг алоҳида иқтисодий ва ижтимоий табиати, шунингдек, уларнинг мамлакат иқтисодиётини ривожлантиришдаги аҳамияти билан белгиланади.

5. Тижорат банклари фаолиятида юзага келувчи рискларнинг аҳамиятлилик даражасини эксперт баҳолаш натижалари шуни кўрсатмоқдаки, ҳозирги кунда тижорат банклари фаолиятида кредит рисклари, операцион рисклар, валюта рисклари билан боғлиқ молиявий фаолият натижасида содир бўлувчи рисклар юқори аҳамиятга эга бўлиб, эксперт баҳолаш натижалари ликвидлилик rischi ўрта даражали риск сифатида баҳоланмоқда.

6. Ҳозирги кунда тижорат банклари томонидан ажратилган умумий кредитлар миқдорида давлат улуши мавжуд тижорат банкларининг ҳиссасиюқори эканлиги мазкур банклар фаолиятида рискларни мониторинг қилиб бориш ва мониторинг натижалари асосида мазкур рискларни камайтириш борасида кечиктириб бўлмайдиган чораларни кўриш лозим.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги «2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида»ги ПФ-60-сонли Фармони.

2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 12 майдаги «2020-2025 йилларга мўлжалланган Ўзбекистон Республикасининг банк тизимини ислоҳ қилиш стратегияси тўғрисида»ги ПФ-5992-сонли Фармони.

3. Ўзбекистон Республикаси Марказий банкининг 2015 йил 13-июндаги 14/3-сонли “Тижорат банклари капиталининг монандлигига қўйиладиган талаблар тўғрисидаги”ги низоми ва унга киритилган ўзгариш ва қўшимчалар (Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги томонидан 2023 йил 5 апрелда рўйхатдан ўтказилди, рўйхат рақами 2693-10).

4. Ўзбекистон Республикаси Марказий банкининг “Тижорат банклари томонидан йирик инвестиция лойиҳаларини синдициялаштирилган кредитлашни амалга ошириш тартиби тўғрисидаги”ги низоми (Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги томонидан 2005 йил 20 августда 1509 рақами билан рўйхатга олинган).

5. Ўзбекистон Республикаси Марказий банкининг “Тижорат банкларининг ликвидлигини бошқаришга қўйиладиган талаблар тўғрисидаги” низоми (Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги томонидан 2015 йил 13 августда 2709 рақами билан рўйхатга олинган).

6. www.cbu.uz.

PROMOTION PUBLIC RELATIONS (PR)

Berdiyeva Sevinch¹

Bukhara State University

KEYWORDS

propaganda, non-profit, PR, social, population, citizens, state, social development, country harmony, politics, political actions

ABSTRACT

The article provides information about one of the major branches of PR in the fields of propaganda PR and its principles, directions, and where and in what forms it is used.

2181-2675/© 2023 in XALQARO TADQIQOT LLC.

DOI: **10.5281/zenodo.10446067**

This is an open access article under the Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.ru>)

¹ Student of Information Service and Public Relations, Faculty of Philology, Bukhara State University, Uzbekistan

TARG'IBOT PR

KALIT SO'ZLAR/ КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА:

targ'ibot, notijorat, PR, ijtimoiy, aholi, fuqurolar, davlat, ijtimoiy rivojlanish, mamlakat totuvligi, siyosat, siyosiy harakatlar

ANNOTATSIYA/ АННОТАЦИЯ

Maqolada PRning sohalardagi yirik tarmoqlaridan biri targ'ibot PRi va uning tamoyillari, yo'nalishlari va u qayerda qanday shakllarda qo'llanishi haqida ma'lumot beriladi.

Targ'ibot PR, shuningdek, targ'ibot kommunikatsiyalari yoki sabab bilan bog'liq PR sifatida ham tanilgan, strategik aloqa orqali ijtimoiy yoki siyosiy sabablar, muammolar yoki harakatlarni targ'ib qilishni o'z ichiga oladi. Uning asosiy yo'nalishi ma'lum bir sababni qo'llab-quvvatlash uchun jamoatchilik fikri, siyosat o'zgarishi yoki xatti-harakatlariga ta'sir ko'rsatishga qaratilgan.

Targ'ibot PRining ta'riflari aniq ijtimoiy, siyosiy yoki ekologik sabablarni targ'ib qilish va targ'ib qilishga qaratilgan strategik aloqa harakatlari atrofida aylanadi. Turli manbalardan olingan bir nechta ta'riflar:

Amerika jamoatchilik bilan aloqalar jamiyati (PRSA): PRSA targ'ibot PRini "davlat siyosatiga ta'sir o'tkazish, koalitsiyalar qurish, jamoatchilik fikrini shakllantirish va davlat siyosatidagi o'zgarishlarni amalga oshirish uchun saylov okruglarini safarbar qilish uchun aloqadan maqsadli foydalanish" deb ta'riflaydi.

Xit (2001): xit targ'ibot PRini "tashkilot va uning muvaffaqiyati yoki muvaffaqiyatsizligi bog'liq bo'lgan jamoatchilik o'rtasida o'zaro manfaatli munosabatlarni o'rnatadigan va qo'llab-quvvatlaydigan jamoatchilik bilan aloqalarning ixtisoslashgan sohasi" deb ta'riflaydi.

Supurgi va Sha (2013): "samarali jamoatchilik bilan aloqalar"da Supurgi va Sha targ'ibot PRini "u yoki bu tashkilotning manfaatlarini qo'llab-quvvatlash yoki ularga qarshi turish uchun jamoatchilik fikrini safarbar qilishga qaratilgan aloqa harakatlari", deb ta'riflaydilar.

Foks va Gregori (2005): Foks va Gregorining so'zlariga ko'ra, targ'ibot PRi "tashkilot va tashkilotning maqsadlarini amalga oshirish qobiliyatiga ta'sir qilishi mumkin bo'lgan turli jamoatchilik o'rtasidagi munosabatlarni boshqarishni o'z ichiga oladi", - deya izohlaydi.

Targ'ibot PRining maqsadlari:

- Xabardorlikni oshirish: Targ'ibot PR ma'lum bir ijtimoiy yoki siyosiy masala bo'yicha

jamoatchilik xabardorligini va tushunchasini oshirishga qaratilgan. Bu jamoatchilikni sabab, uning ahamiyati va potentsial echimlari to'g'risida o'qitishni o'z ichiga oladi.

- Jamoatchilik fikriga ta'sir qilish: maqsad-jamoatchilikning sabab yoki

masalaga bo'lgan munosabati

va munosabatini shakllantirish, keng auditoriya tomonidan qo'llab-quvvatlash va hamdardlik.

- O'zgarishlarni targ'ib qilish: targ'ibot PR ko'pincha jamoatchilikni qo'llab-quvvatlash, qaror qabul

qiluvchilarga ta'sir o'tkazish yoki muayyan qonunchilik yoki islohotlarni targ'ib qilish orqali ijtimoiy yoki siyosiy o'zgarishlarni amalga oshirishga intiladi.

Targ'ibot PR ijtimoiy o'zgarishlarga ta'sir qilishda, jamoat nutqini shakllantirishda va muhim ijtimoiy, siyosiy yoki ekologik muammolar bo'yicha harakatlarni boshqarishda muhim ahamiyatga ega. Ilmiy manbalar targ'ibot PRning ahamiyati va ta'siriga oid bir nechta asosiy tushunchalarni o'rganadi.

Mana shunday tomonlardan kelib chiqib, targ'ibot PRning ahamiyatga e'tibor qaratiladi. Xususan, ushbu PRning ahamiyatli tomonlari

1. Jamoatchilikni xabardor qilish va ta'lim: targ'ibot PR dolzarb masalalar to'g'risida jamoatchilikni

xabardor qilish va tarbiyalashda, xabardorlikni oshirishda va tushunish va hamdardlikni kuchaytiradigan ma'lumotlarni taqdim etishda hal qiluvchi rol o'ynaydi.

2. Jamoatchilik fikriga ta'sir qilish: strategik ravishda xabarlar va rivoyatlarni tayyorlash orqali

targ'ibot PR muayyan sabablar yoki muammolar to'g'risida jamoatchilik tasavvurlari, munosabatlari va e'tiqodlarini shakllantirishga intiladi.

3. Qo'llab-quvvatlash va jalb qilishni safarbar qilish: maqsadli aloqa strategiyalari orqali targ'ibot

PR shaxslar, jamoalar va manfaatdor tomonlarni harakat qilish, harakatlarda ishtirok etish va ular ishonadigan sabablarni qo'llab-quvvatlashga safarbar qiladi.

4. Siyosatni o'zgartirish va targ'ibot: bu siyosat qarorlari, qonunchilikdagi o'zgarishlar yoki

islohotlarga siyosatchilar bilan aloqada bo'lish, aniq qonunlarni targ'ib qilish va davlat siyosati munozaralariga ta'sir o'tkazish orqali ta'sir o'tkazishga yordam beradi.

Targ'ibot PRning o'rganish tamoyillari turli qarashlar asosida amalga oshiriladi. Ilmiy manbalar tomonidan o'rganiladigan tomonlaridan ko'rishimiz mumkin. Bu yerda bir qancha o'rganish tamoyillarini ko'rishimiz mumkin:

1. Kadrlar tayyorlash nazariyasi: ilmiy tadqiqotlar ko'pincha targ'ibot PR-ramkalari qanday muammolarni o'rganadi. Framing nazariyasi axborotning turli xil taqdimotlari jamoatchilik idrokiga va qaror qabul qilishga qanday ta'sir qilishini o'rganadi.

2. Ijtimoiy harakat nazariyasi: targ'ibot PR bo'yicha tadqiqotlar ko'pincha ijtimoiy harakat nazariyalaridan kelib chiqib, harakatlar qanday tashkil etilishi, safarbar etilishi va barqaror bo'lishi hamda muloqot ularning muvaffaqiyatiga qanday hissa qo'shishini o'rganadi.

3. Qiziqishlariga o'zgarish modellari: ilmiy manbalar qanday himoya PR

o'rganish, xulq o'zgarish modellari puxta o'rganish mumkin

Targ'ibot PR:

- Ijtimoiy targ'ibot PR: ijtimoiy sabablarni targ'ib qilish, xabardorlikni oshirish va atrof-muhitni

muhofaza qilish, inson huquqlari, sog'liqni saqlash va ta'lim kabi ijtimoiy masalalar bo'yicha jamoatchilik fikriga ta'sir ko'rsatishni o'z ichiga oladi.

- Notijorat PR: notijorat tashkilotlar uchun aloqalarni boshqarish, shu jumladan mablag' yig'ish

harakatlari, jamoatchilikni jalb qilish va ijtimoiy o'zgarishlarni targ'ib qilish.

Himoya PR, notijorat PR va ijtimoiy targ'ibot PR-bu sabablarni, ijtimoiy muammolarni yoki notijorat tashkilotlarning missiyalarini targ'ib qilishga qaratilgan jamoatchilik bilan aloqalarning keng doirasidagi o'zaro bog'liq fanlar. Bu yerda har birining umumiy ko'rinishi va vazifalarini bilan oydinlashtirish mumkin.

Targ'ibot PR:

- Targ'ibot PR ma'lum bir sabab yoki masalani qo'llab-quvvatlash uchun jamoatchilik fikri, siyosati

yoki xatti-harakatlariga ta'sir ko'rsatishga qaratilgan strategik aloqa harakatlarini o'z ichiga oladi. U turli sohalarda, jumladan, ijtimoiy adolat, atrof-muhitni muhofaza qilish, sog'liqni saqlash islohoti va boshqalarda ishlaydi.

Maqsad: uning asosiy maqsadi xabardorlikni oshirish, qo'llab-quvvatlashni safarbar qilish va ijtimoiy yoki siyosiy o'zgarishlarni amalga oshirish uchun harakatlarni amalga yo'lga qo'yishdir.

Strategiyalar: targ'ibot PRda idroklarni shakllantirish, qaror qabul qiluvchilarga ta'sir o'tkazish va siyosatdagi o'zgarishlarni amalga oshirish uchun ommaviy axborot vositalari bilan aloqalar, koalitsiya qurilishi, ommaviy kampaniyalar, lobbichilik va ijtimoiy media qo'llaniladi.

Misollar: iqlim o'zgarishini targ'ib qilish, fuqarolik huquqlari harakatlari, LGBTQ+ targ'ibot va siyosat islohotlari kampaniyalari ilohot PRga kiradi.

Notijorat PR:

- Notijorat PR, ayniqsa, notijorat tashkilotlar, xayriya tashkilotlari yoki nodavlat notijorat tashkilotlari

uchun aloqa strategiyasini boshqarishga qaratilgan. Ushbu subyektlar ijtimoiy maqsad, gumanitar missiya yoki davlat xizmati uchun foyda olish maqsadisiz ishlaydi.

Maqsad: notijorat PR xabardorlikni oshirish, moliyalashtirishni ta'minlash, donorlar va ko'ngillilarni jalb qilish va ularning maqsadi yoki vazifasini himoya qilishga qaratilgan.

Strategiyalari: hikoya foydalanish, mablag' yig'ish kampaniyalari, donor munosabatlar, ko'ngilli ish, va media ijtimoiy ularning ta'sir va qo'llab-quvvatlash oshirmoq uchun.

Misollar: UNICEF, qizil Xoch yoki mahalliy hamjamiyatga asoslangan notijorat tashkilotlar kabi tashkilotlarning PR harakatlari notijorat PRga kiradi.

Ijtimoiy targ'ibot PR:

- Ijtimoiy targ'ibot PR markazlari ijtimoiy sabablarni targ'ib qilish, o'zgarishlarni rag'batlantirish va

qashshoqlik, uysizlar, sog'liqni saqlash, ta'lim va inson huquqlari kabi ijtimoiy muammolar to'g'risida xabardorlikni oshirish.

Maqsad: uning asosiy maqsadi jamiyatdagi o'zgarishlarni himoya qilish, harakatlarni ilhomlantirish va dolzarb ijtimoiy muammolarni jamoatchilik tomonidan qo'llab-quvvatlashdir.

Strategiyalar: o'zgarishlarni rivojlantirish uchun hikoyalar, jamoatchilikni xabardor qilish kampaniyalari, ta'sir o'tkazuvchilar yoki faollar bilan hamkorlik, jamoatchilikni jalb qilish va ijtimoiy tarmoqlardan foydalanish.

Misollar: irqiy kamsitishlarga qarshi kampaniyalar, ruhiy salomatlik to'g'risida xabardorlikni targ'ib qiluvchi tashabbuslar va oziq-ovqat xavfsizligini bartaraf etish bo'yicha harakatlar ijtimoiy targ'ibot PRini anglatadi.

Ushbu PR sohalari ko'pincha bir-biriga o'xshash strategiyalarni birlashtiradi va baham ko'radi, lekin ular xizmat ko'rsatadigan sub'ektlarga (notijorat tashkilotlar, sabablar yoki ijtimoiy muammolar) va ular erishmoqchi bo'lgan natijalarga (siyosatdagi o'zgarishlar, ijtimoiy ta'sir yoki xabardorlik) asoslangan nuanslarga ega. Ularning jamoaviy maqsadi ijobiy o'zgarishlarni amalga oshirish, fikrlarga ta'sir qilish va yaxshi jamiyat yaratish uchun aloqa strategiyalaridan samarali foydalanishdir.

Targ'ibot PRida "obyektlar" sababni targ'ib qilish, fikrlarga ta'sir qilish va harakatni boshqarishga qaratilgan aloqa harakatlarining maqsadlari yoki oluvchilariga murojaat qiladi. Ushbu obyektlar yoki manfaatdor tomonlar ko'pincha muayyan targ'ibot kampaniyasiga yoki ko'rib chiqilayotgan sababga qarab farq qiladi. Bu yerda odatda targ'ibot PRida ishtirok etadigan asosiy obyektlar e'tibor qaratishimiz mumkin:

1. Umumiy jamoatchilik:

Himoya PR ko'pincha keng jamoatchilikni xabardorlikni oshirish, fikrlarni shakllantirish va biron bir ish uchun qo'llab-quvvatlashni safarbar qilishga qaratilgan. Jamiyat idrokini jalb qilish va ta'sir qilish ijtimoiy o'zgarishlarni yoki siyosiy islohotlarni amalga oshirishda hal qiluvchi omil bo'lishi mumkin.

2. Siyosatchilar va hukumat:

Targ'ibot PR tez-tez siyosatchilarga, qonun chiqaruvchilarga va hukumat amaldorlariga siyosatdagi o'zgarishlarni amalga oshirish yoki caus bilan bog'liq aniq Qonunchilik harakatlarini qo'llab-quvvatlashga ta'sir qilishni maqsad qiladi

3. Jamiyatlar va mahalliy tashkilotlar:

Muammodan ta'sirlangan jamoalar va mahalliy tashkilotlar bilan muloqot qilish asosiy yordamni yaratishga, resurslarni safarbar qilishga va o'zgarishlarni erdan boshlashga yordam beradi.

4. Donorlar, homiyar va moliyalashtirish tashkilotlari:

Notijorat tashkilotlar uchun

5. Media va ta'sir o'tkazuvchilar:

Media vositalari foydalanish, ta'sir, bloggerlar, yoki ijtimoiy media shaxslar oshirmoq yordam beradi

6. Asosiy fikr rahbarlari va ekspertlari:

Mutaxassislar, fikr rahbarlari yoki ushbu sohada hurmatga sazovor bo'lgan shaxslarni jalb qilish yoki targ'ib qilinayotgan masala ushbu sababga ishonch va vakolat berishi mumkin.

7. Dushmanlar yoki muxolifat:

Ba'zi hollarda targ'ibot PRi noto'g'ri ma'lumotlarga qarshi turish, noto'g'ri tushunchalarni hal qilish yoki qarama-qarshi qarashlarni ishontirish uchun dushmanlar yoki muxolifat guruhlarini nishonga olishi mumkin. targ'ibot PRida obyektga yo'naltirishning ahamiyati:

Ushbu turli xil obyektlar yoki manfaatdor tomonlarni aniqlash va ular bilan samarali muloqot qilish himoya PRida juda muhimdir. Har bir guruhni jalb qilish va safarbar qilish uchun xabarlar va strategiyalarni moslashtirish qo'llab-quvvatlashni kuchaytirishga, qaror qabul qilishga ta'sir ko'rsatishga va oxir-oqibat maqsadlariga erishishga yordam beradi.

Zamonaviy targ'ibot PRida obyektlar yoki manfaatdor tomonlarni samarali jalb qilish uchun bir nechta strategiyalar ustuvor hisoblanadi.

1. Raqamli va ijtimoiy tarmoqlarni jalb qilish:

Kontentni kuchaytirish: targ'ibot xabarlarini kuchaytirish, hikoyalar almashish va kengroq auditoriya bilan muloqot qilish uchun ijtimoiy media platformalaridan foydalanish.

Ta'sir qiluvchi hamkorligi: Sababni qo'llab-quvvatlash yoki qo'llab-quvvatlash uchun ta'sir o'tkazuvchilar yoki targ'ibotchilar bilan hamkorlik qilish.

Haqiqiy vaqtda ishtirok etish: ijtimoiy tarmoqlardan foydalanish

2. Ma'lumotlarga asoslangan va maqsadli aloqa:

Tomoshabinlar segmentatsiyasi: muayyan demografiya yoki jamoalarni aniqlash uchun ma'lumotlar tahlilidan foydalanish va ularning qiziqishlari va tashvishlariga mos keladigan xabarlarni moslashtirish.

Shaxsiylashtirilgan xabarlar: shaxsiylashtirilgan tarkibni yaratish

3. Hikoyalar va vizual aloqa:

Jabbor rivoyatlar: tomoshabinlar bilan hissiy jihatdan bog'laydigan, sababni o'zaro va qiziqarli qiladigan kuchli hikoyalar yaratish.

Vizual tarkib: vizualdan foydalanish

4. Grassroots safarbarligi va jamoatchilikni qurish:

Mahalliy jalb qilish: erdan qo'llab-quvvatlash va mahalliyashtirilgan harakatlarni amalga oshirish uchun jamoatchilik darajasidagi aloqalarga e'tibor qaratish.

Ko'ngillilarni jalb qilish: ko'ngillilarni safarbar qilish a

5. Targ'ibot tadbirlari va kampaniyalari:

Virtual tadbirlar: geografiyalar bo'yicha qo'llab-quvvatlash va jalb qilish uchun onlayn tadbirlar, veb-seminarlar yoki virtual mitinglarni o'tkazish.

Aksiyani faollashtirish: qismni rag'batlantirish uchun aniq harakatga chaqiriqlar bilan ta'sirchan kampaniyalarni boshlash

6. Siyosat va qaror qabul qiluvchilarga ta'sir qilish:

Siyosatni targ'ib qilish: maqsadli aloqa va targ'ibot ishlari orqali siyosatchilar, qonun chiqaruvchilar va hukumat amaldorlari bilan bevosita aloqada bo'lish.

Koalitsiya binosi: xabarlarini kuchaytirish va targ'ibot ta'sirini oshirish uchun hamfikir tashkilotlar yoki guruhlar bilan ittifoq tuzish.

7. Inqirozli Muloqotga Tayyorgarlik:

Tezkor javob berish strategiyalari: targ'ibot maqsadlarini saqlab, inqirozlarni yoki muammolarni tezda hal qilish uchun protokollar va strategiyalarni ishlab chiqish va

8. O'lchov va baholash:

Data Analytics va Metrics: jalb kuzatish uchun analitik foydalanish, kampaniya samaradorligini o'lchash, va im uchun ma'lumotlar yuritmal o'zgarishlar qilish

Bugungi landshaftda raqamli vositalarni birlashtirish, shaxsiylashtirilgan aloqa va ko'p platformali yondashuv turli auditoriya va haydovchilarni jalb qilishda muhim ahamiyatga ega himoya PRI sabablarni targ'ib qilish, fikrlarga ta'sir qilish va doktor

1. Ijtimoiy Media Kampaniyalari:

Hashtag kampaniyalari: xabardorlikni oshirish va ijtimoiy masalalar bo'yicha kengroq auditoriyani jalb qilish uchun hashtaglarni yaratish va targ'ib qilish. Masalan, #BlackLivesMatter yoki #MeToo kabi kampaniyalar.

Foydalanuvchi tomonidan yaratilgan tarkib: tarafdorlarni sabab bilan bog'liq hikoyalar, fotosuratlar yoki videolarni baham ko'rishga undash, xabarni kuchaytirish va hamjamiyat tuyg'usini tarbiyalash.

2. Pastki pog'ona ishtirokchilari

Jamiyat ustaxonalari yoki shahar zallari: jamoat a'zolarini masalalar bo'yicha o'qitish va jalb qilish, ma'lumot to'plash va muloqotni rivojlantirish uchun mahalliy tadbirlarni o'tkazish.

Petitsiya diskleri: muayyan sabablar yoki polni qo'llab-quvvatlash uchun imzo to'plash uchun onlayn yoki oflayn petitsiyalarni ishga tushirish

3. OAV Bilan Aloqalar:

Press-relizlar va Media to'plamlari: press-relizlar va media-to'plamlarni an'anaviy va onlayn ommaviy axborot vositalariga tarqatish va xabardorlikni oshirish.

Media intervyu yoki Op-Eds: Advokatlar yoki mutaxassislar intervyu, fikr qismlari yoki tahririyat maqolalari bilan tanishish va sababni himoya qilish uchun.

4. Targ'ibot tadbirlari

Mitinglar va noroziliklar: muayyan masalalarga e'tiborni jalb qilish, tarafdorlarni safarbar qilish va o'zgarishlarni himoya qilish uchun ommaviy namoyishlarni tashkil etish.

Virtual sammitlar yoki vebinarlar: ishtirokchilarni asosiy masalalar bo'yicha muhokama qilish va o'qitish uchun onlayn tadbirlarni o'tkazish

5. Koalitsiya qurilishi va sheriklik:

Hamkorlikdagi kompaniyalar: Himoya xabarlarini kuchaytirish va ta'sirni oshirish uchun boshqa tashkilotlar yoki guruhlar bilan hamkorlik qilish.

Targ'ibot ittifoqlari: siyosatdagi o'zgarishlarni himoya qilish yoki muayyan tashabbuslarni qo'llab-quvvatlash uchun koalitsiyalarni shakllantirish kollektivel

6. Ta'lim Kampaniyalari:

Xabardorlik kampaniyalari: jamoatchilikni muayyan masalalarning ahamiyati to'g'risida xabardor qilish uchun axborot materiallari, infografika yoki videofilmlar yaratish.

Ish joyi yoki maktab dasturlari: xodimlar yoki o'quvchilarni ijtimoiy sabablar to'g'risida xabardor qilish va o'qitish uchun dasturlar yoki seminarlarni amalga oshirish.

7. Lobbichilik va siyosatni targ'ib qilish:

Qonun chiqaruvchilar bilan uchrashuvlar: siyosatchilarni jalb qilish, qonunchilikdagi o'zgarishlarni lobbichilik qilish yoki sababga mos keladigan aniq siyosatni targ'ib qilish.

Siyosat hisobotlari yoki brifinglar: siyosatni qayta ko'rib chiqadigan hisobotlar yoki brifinglar ishlab chiqarish

Ushbu tadbirlar manfaatdor tomonlarni jalb qilish uchun targ'ibot PRida qo'llaniladigan turli xil strategiyalarni ifodalaydi.

Targ'ibot PRining turli jihatlari, uning strategiyalari, samaradorligi va ijtimoiy o'zgarishlarga ta'sirini o'rganish bo'yicha ko'plab ilmiy tadqiqotlar va ilmiy ishlar olib borildi. Bu yerda himoya PR doirasida bir necha mashhur joylari va tadqiqot mavzulari mavjud bo'lib, ular:

1. Aloqa strategiyalari va samaradorligi: ijtimoiy media kampaniyalarining samaradorligi, tadqiqotlar ijtimoiy media kampaniyalarining xabardorlikni oshirish, auditoriyani jalb qilish va targ'ibot sabablari uchun harakatga ta'sirini baholaydi.

Hikoya va hikoya ta'siri: tadqiqotlar targ'ibot PRida hikoya qilishning rolini o'rganadi, rivoyatlar

jamoatchilik idrokiga va sabablarni qo'llab-quvvatlashga qanday ta'sir qilishini baholaydi.

2. Manfaatdor tomonlarni jalb qilish va safarbarlik: jamiyatni jalb qilish strategiyalari, tadqiqotlar targ'ibot kampaniyalarida jamoatchilikni jalb qilishning samarali usullarini, shu jumladan seminarlar, shahar zallari va boshlang'ich tashabbuslarni o'rganadi.

Ko'ngillilarni safarbar qilish va ishtirok etish: tadqiqotlar targ'ibot tashkilotlari ko'ngillilar va tarafdorlarini

kampaniyalarda faol ishtirok etish uchun qanday safarbar qilishlariga qaratilgan.

3. Ommaviy axborot vositalari bilan aloqalar va targ'ibot xabarlari:

Media ramkalari va jamoatchilik fikri: tadqiqotlar ommaviy axborot vositalarining yoritilishi va tarqalishi

targ'ibot masalalarida jamoatchilik fikriga qanday ta'sir qilishini o'rganadi.

Xabar samaradorligi: tadqiqotlar turli targ'ibot xabarlari, shiorlar va aloqa strategiyasining ta'sirini baholaydi.

Targ'ibotlik PR ijtimoiy o'zgarishlarni boshqarishda, siyosatga ta'sir ko'rsatishda va muhim sabablarga ko'ra ovozlarni kuchaytirishda katta ahamiyatga ega. Uning ahamiyati xabardorlikni oshirish, jamoalarni safarbar qilish va ijtimoiy, siyosiy yoki ekologik muammolarni himoya qilish qobiliyatidadir. Oldinga qarab, targ'ibot PRining kelajagi ijtimoiy o'zgarishlarga, texnologik yutuqlarga va aloqa dinamikasining o'zgarishiga javoban rivojlanmoqda.

Himoya PRining ahamiyati: ijtimoiy o'zgarishlarni boshqarish, targ'ibot PR marginallashgan ovozlarni kuchaytiradi, muhim masalalar to'g'risida xabardorlikni oshiradi va ijobiy ijtimoiy o'zgarishlarni amalga oshirish uchun jamoalarni safarbar qiladi. Siyosat ta'siri va targ'iboti: bu siyosatchilarga ta'sir ko'rsatishda, siyosatni o'zgartirishni targ'ib qilishda va qonunchilik harakatlarini aniq sabablarga muvofiqlashtirishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Kam ovozlarni kuchaytirish: targ'ibot PR kam vakil guruhlariga e'tibor qaratishga, ularning tashvishlari, huquqlari va ijtimoiy inklyuzivlik zarurligiga oydinlik kiritishga yordam beradi. Qo'llab-quvvatlash va jalb safarbar: davlat jalb rivojlantirishga tomonidan, targ'ibot PR hamjamiyatga safarbar qiladi. Inqirozga qarshi kurash va boshqarish: targ'ibot PR paydo bo'lgan muammolarni hal qilish, noto'g'ri ma'lumotlarga qarshi turish va shaffoflikni saqlash orqali inqirozni boshqarishga hissa qo'shadi. Targ'ibot PRining kelajakdagi tendentsiyalari: raqamli faollik va onlayn targ'ibot: advokatlik prining kelajagi raqamli platformalar, ijtimoiy media faolligi va onlayn kampaniyalardan kengroq auditoriyani qamrab olish va global miqyosda tarafdorlarini jalb qilish uchun foydalanishda davom etadi. Ma'lumotlarga asoslangan targ'ibot: maqsadli targ'ibot kampaniyalari uchun ma'lumotlar tahlili va texnologiyasidan foydalanish, tushuncha olish. Kesishganlik va xilma-xil vakillik: advokatlik PR chorrahaga, turli xil ovozlarni uchun vakillikni ta'minlashga va kampaniyalarda inklyuzivlikni qamrab olishga qaratilgan. Hamkorlikdagi targ'ibot tashabbuslari. Hikoya qilish va hikoya qilish: tomoshabinlar bilan hissiy jihatdan bog'lanish va sabablar uchun rezonans yaratish uchun jozibali rivoyatlar, hikoya qilish texnikasi va haqiqiy ovozlardan foydalanish. Siyosatni jalb qilish va mahalliy safarbarlik. Korporativ targ'ibot va ijtimoiy javobgarlik: ijtimoiy sabablarni qo'llab-quvvatlash, korporativ ijtimoiy javobgarlik (KSS) bilan moslashish va ijtimoiy muammolarni hal qilishda korporatsiyalar va advokatlik guruhlarini o'rtasidagi hamkorlik. Targ'ibot PRining kelajagi uning texnologik yutuqlarga moslashuvchanligi, turli manfaatdor tomonlar o'rtasidagi hamkorlik va o'rtacha haydash uchun innovatsion yondashuvlardadir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. <https://www.fplglaw.com/insights/new-resources-for-nonprofit-advocacy/>
2. <https://www.prca.org.uk/>
3. <https://support.jstor.org/hc/en-us/articles/4410648926359-JSTOR-EBSCO-Discovery-Resources>
4. <https://www.pewresearch.org/>
5. Advocacy : championing ideas & influencing others By Daly, John A. (John Augustine)

JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH AND TRENDS IN EDUCATIONAL SCIENCES

(JARTES)

Volume 2 Issue 3, 2023

ISSN: 2181-2675

XALQARO TADQIQOT LLC

www.ijournal.uz

Jizzakh, Uzbekistan